

SOSYOLOJİ
DERGİSİ
Journal of Sociology

Sayı/Issue 34

2016

Editör: Doç. Dr. Gökür EGE
Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İzmir

Yard. Editör: Yrd. Doç. Dr. Pelin ÖNDER EROL
Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İzmir

Yayın Kurulu

Doç. Dr. Ahmet TALİMCİLER, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İzmir
Yrd. Doç. Dr. Ebru ÇETİN, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İzmir

Yazı Kurulu

Arş. Gör. Müge AKPINAR, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İzmir
Arş. Gör. Duygu ALTINOLUK, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İzmir

Amaç ve Kapsam

Sosyoloji dergisinin amacı, dünyada ve Türkiye’de kuramsal ve uygulamalı sosyoloji ve sosyal bilimlerin alanındaki çalışmalara yer vermektir. Dergide ayrıca, dünyadaki birikimi yansıtan sosyolojik metinlerin tercümesine de yer verilir. Sosyal bilimlerin alanında Türkçe ve İngilizce makaleler yayınlanmaktadır. Sosyoloji dergisi Mayıs ve Kasım aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayımlanan HAKEMLİ bir dergidir.

34. Sayıda Görev Alan Hakemler

Prof. Dr. Nurşen Adak, Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Antalya
Prof. Dr. Nuran Erol Işık, İzmir Ekonomi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, İzmir
Prof. Dr. Aylin Nazlı, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, İzmir
Prof. Dr. Sevinç Özen Güçlü, Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Antalya
Doç. Dr. Güney Çeçin, Pamukkale Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Denizli
Doç. Dr. M. Zeki Duman, 100.Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Van
Doç. Dr. Zafer Durdu, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Muğla
Doç. Dr. Bengül Güngörmez, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Bursa
Doç. Dr. Caner Işık, Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Aydın
Yrd. Doç. Dr. Özgür Budak, Ege Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, İzmir
Yrd. Doç. Dr. A. Banu Hülür, Abant İzzet Baysal Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Bolu
Yrd. Doç. Dr. Nazmi Üste, Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, İzmir

Sahibi ve Sorumlu Müdür: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Sosyoloji Bölümü adına
Dekan V. Prof. Dr. Atilla SİLKÜ

Yazışma Adresi: egesosyolojidergisi@gmail.com,
goknurege@gmail.com
Sosyoloji Dergisi Ege Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü,
35100 Bornova-İZMİR

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 18679

Basım Yeri: Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova-İZMİR

Basım Tarihi: 30.11.2016

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	V
<i>Türkiye’de Nüfussal Dönüşüm</i>	133
Mümtaz PEKER	
<i>Türkiye’de Suriyeli Sığınmacıların Sosyal ve Kültürel Entegrasyonu</i>	197
İhsan ÇETİN	
<i>Erişim Tahakkümünün Gölgesinde Bir Sanatçı: Alma (Mahler)</i>	223
Ozan EREN	
<i>Mehmed Akif Ersoy’un Düşüncelerinin Biyografik Analizi</i>	243
Hasan ŞEN	
<i>Sosyal Dışlanma ve Göç: Mülteci İşçiler Örneği</i>	269
Seda TOPGÜL	
<u>Makale Yazım Kuralları</u>	291
<u>Instructions for Authors</u>	295

ÖNSÖZ

2016-2017 döneminin Önal Sayın'a armağan sayımızla birlikte üçüncü ve hakemli olarak ikinci sayısını yayınlamış bulunmaktayız. En eski ve köklü ulusal sosyoloji dergilerinden biri olan dergimiz geçen sayımızda açıklanan aksaklıkların giderilerek, yılda iki defa ayrı sayılar olarak Kasım ve Mayıs aylarında olmak üzere Güz ve Bahar sayılarını, sayı birleştirmeden ve zamanında yayınlabilir konuma gelmiştir. Derginin ulusal ve uluslararası dizinlerde taranabilmesinin de önü açılmıştır ve bu konudaki çalışmalarımız sürmektedir. Bunda dergimize yazı gönderen değerli yazarlarımızın, desteklerini esirgemeyen hakemlerimizin ve büyük bir gayretle çalışan yayın ve yazı kurullarımızın emeği ve katkıları göz ardı edilemez. Emeği geçen herkese çok teşekkür ediyoruz.

Mümtaz Peker'in Cumhuriyetten günümüze Türkiye'nin tecrübe ettiği nüfussal dönüşümü, Türkiye'de yüksek doğum ve ölüm hızlarından düşük doğum ve ölüm hızlarına geçişe neden olan dinamikleri ve topluma yansımalarını ele alan Türkiye'de Nüfussal Dönüşüm başlıklı çalışması,

Ozan Eren'in Bourdieu'nun eril tahakküm çalışmasından yola çıkarak bir sanatçı olarak Alma Mahler'i ele aldığı Eril Tahakkümün Gölgesinde Bir Sanatçı: Alma (Mahler) başlıklı yazısı,

İhsan Çetin'in Türkiye toplumunun Suriyeli sığınmacılara dönük tutumları ve bunun dinamiklerini konu alan Türkiye'de Suriyeli Sığınmacıların Sosyal ve Kültürel Entegrasyonu başlıklı çalışması,

Hasan Şen'in din, milliyetçilik çağdaşlaşma, yenilik açısından Şair Mehmet Akif Ersoy'un düşüncelerini incelediği Mehmed Akif Ersoy'un Düşüncelerinin Biyografik Analizi başlıklı çalışması,

Seda Topgül'ün Türkiye'de işgücü piyasasında mülteci işçilerin yaşadıkları sosyal dışlanmanın dinamiklerini incelediği Sosyal Dışlanma ve Göç: Mülteci İşçiler Örneği başlıklı yazısı olmak üzere nüfus, sanat ve göç temaları üzerinde yoğunlaşan 5 makaleden* oluşan bu sayımızı Sosyoloji literatürüne katkıda bulunması dileğiyle siz okurlarımızla buluşturuyoruz.

Doç. Dr. Göknur Ege
İzmir-Ekim/2016

---

* Dergide makalelerin sıralaması yazar soyadına göre ve alfabetik sırada yapılmıştır. Ancak Dr. Mümtaz Peker'in yazısına bölümümüzün en eski hocalarından olması itibarıyla derginin açılış makalesi olarak ilk sırada yer verilmiştir.

TÜRKİYE'DE NÜFUSSAL DÖNÜŞÜM

Mümtaz PEKER*

Öz

Cumhuriyetten günümüze Türkiye'nin tecrübe ettiği nüfussal dönüşümü çok boyutlu bir biçimde açıklamayı hedefleyen bu makale, nüfussal dönüşümün iddiasına paralel biçimde konu edilen dönem boyunca Türkiye'de yüksek doğum ve ölüm hızlarından düşük doğum ve ölüm hızlarına geçişe neden olan dinamikleri ve topluma yansımalarını ele almaktadır. Başta maddi kültür öğelerinin sunulması ve doğurgan kuşakta yer alan kadınların eğitim düzeyinin yükselmesiyle Türkiye, iyi oluş halini belirleyen nesnel ölçütlere göre sosyo-ekonomik gelişmişlik göstergeleri bakımından bu görece kısa zaman diliminde önemli yol kat etmiştir. Tüm yaşlardaki ölüm hızları düşmüş, yaşam umudu yükselmiş, doğurganlık düşük düzeylerde seyretmeye başlamış, hanehalkı büyüklüğü azalmış, kırsal nüfusun yerini kentsel nüfus almıştır. Yine bu süreçte Türkiye hızlı bir biçimde nüfuslanmıştır. Çalışmada Türkiye'nin nüfussal dönüşümü, iktidara gelen hükümetlerin ekonomik paradigmalarına göre 1923-1963 ve 1964-2014 yılları arasında iki farklı dönemde ele alınmıştır. Nüfussal dinamikler içerisinde doğurganlık davranışındaki değişimler ele alındığında, ülkemizde nüfussal dönüşümün son aşamalarında tecrübe edilen toplam doğurganlık hızının nüfusun yenilenme düzeyinde seyretmeye başladığı görülmektedir. Ancak, 2000'li yıllardan itibaren doğurganlığı özendirici politik söylem yoluyla oluşturulan algı değişikliğinin, düşük doğurganlık düzeyi olarak tanımlanabilecek bir durumu yeniden orta doğurganlık düzeyine yükseltmesi beklenmektedir. Özellikle belirli kesimlerde etkili olan bu algı değişikliğinin, sosyo-ekonomik büyümenin tüm toplumu sarmalamadığı ülkemizde doğurganlığı arttıracığı, böylece nüfussal dönüşümde bir gecikmeye neden olabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Nüfussal dönüşüm, Ölüm hızları, Toplam doğurganlık hızı, Doğurganlığı özendirici politik söylem, Orta doğurganlık düzeyi.

---

* Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Emekli Öğretim Görevlisi
Makale Gönderim Tarihi: 15.04.2016, Kabul Tarihi: 21.06.2016

Demographic Transition in Turkey

Abstract

By aiming at explaining the demographic transition which Turkey experienced from the early republican period to the present from a multi-dimensional way, this article firstly handles the dynamics which causes a transition from high birth and death rates to lower birth and death rates, and secondly demonstrates its reflections upon society. Notably by providing the elements of material culture and the increasing educational status of women who are at fertile cohorts, Turkey has progressed far in the socio-economic development according to objective measures of well-being, in a relatively short period of time. Death rates at all ages declined, life expectancy increased, fertility begun to level off at low rates, household size shrank and rural population is replaced by that of urban. Again at this stage, population of Turkey was rapidly increased. In this study, demographic transition of Turkey is discussed in two different periods, namely 1923-1963 and 1964-2014 which are classified according to the economic paradigms followed by the ruling governments of the time. Among all other demographic dynamics particularly when the changes in fertility behaviour is taken into consideration, it is observed that total fertility rate approximated the replacement level, a situation which is experienced at advanced stages of demographic transition. However since 2000's, through a perception change which is constructed by pronatalist political discourse, it is now expected that low level fertility would possibly return to medium level fertility. It is also considered that this perception change, which is especially influential among certain segments of country, would increase fertility and therefore causes a delay in demographic transition of Turkey where socio-economic development does not cover the whole society.

Keywords: Demographic transition, Death rates, Total fertility rate, Pronatalist political discourse, Medium level fertility

Giriş

“Cumhuriyetçi/liberal” yurttaşlık modeli bağlamında Cumhuriyet Hükümetleri yaptıkları hizmetlerle nüfusumuzun doğum ölüm hızlarını düşürmüş, nüfussal dönüşümün üçüncü aşamasına gelmesini sağlamışlardır. Ne var ki doğum ölüm hızlarının değişimini etkileyen sosyo-kültürel anlamlar, değerler bütünü Cumhuriyet dönemi boyunca toplumun değişik katmanlarında çok kültürlülük açısından herkesin üzerinde uzlaşabildiği bir konu olmamıştır.

Ülkemizde doğum ölüm hızlarının 1923-1983 dönemindeki değişimi “modernleşme” ile bütünleşen Cumhuriyet projesi bağlamında tartışılmıştır. 1983 sonrasında izlenen liberal nüfus politikalarının amacı “küreselleşme”

anlayışı ile örtüşmüş; fakat uygulamada, küreselleşmeden ideolojik ayrılıklar kendini 2000’li yıllarda hissettirmiştir. Günümüz üretim biçiminin teknolojik düzeyi, ekonomik kaynakları, kültürü değişmiş; küreselleşme ulusal sınırların pratikteki işlevini geçersizleşme yönünde etkilemeye başlamıştır. Böylece geçmişleri, kültürel değerleri, geleceğe ilişkin beklentileri farklı olan ülkeler, aynı oyunun oyuncusu olmuştur. Bu bağlamda küreselleşme yoğun etkisi nedeniyle toplumların kültürel değerlerini, ulusal kimliklerini piyasanın artan gücünden ötürü sorguların konuma getirmiştir. Ne var ki bu oluşumu düzenleyecek örgütlenmenin bulunmayışı¹(Piketty, 2015: 507), sosyo-kültürel temelde kopmalara neden olmuş ve olmaktadır. Yerelleşen ya da bölgesel temelde filizlenmeye başlayan çevre ülkelere özgü nüfus sorunlarına yönelik sosyo-kültürel tartışmaların; Batının nüfus bağlamında yaşanan birey, parçalanmış aile kurumu ve “mülteci, sığınmacı, kaçak işçi v.b.” sorunları ile karşılaşmamak için yapılmaya başlandığı görülmüştür.

1920’li yıllarda nüfusun çoğunluğunun (%80) köylerde yaşadığı ülkemizde, iç ve dış koşullardan ötürü doğurganlık siyaseten özendirilmiş, doğal doğurganlık düzeyine yaklaşan bir doğurganlık örüntüsü oluşmuştur. Erken Cumhuriyet döneminde toplam doğurganlık hızı (TDH) kadın başına 6,8 çocuga ulaşmıştır. Buna karşın bebek-çocuk ölümlerinin fazlalığı, kaba ölüm hızları yüksek düzeyini (%2-2,5) sürdürmesine neden olmuştur. Öte yandan yetişkin kadın nüfusun ölümlülük düzeyini; salgın hastalıklar, beslenme yetersizliği, sık gebelik ve yüksek doğurganlık, kadının tarımdaki çalışma koşullarının ağırlığıyla ilintili olarak “kadının tükenmişliği” artırmıştır. Bu nedenle erken Cumhuriyet döneminde (1925-1940) beş yaşındaki erkek nüfusun yaşama umudu kadın nüfusun beş yaşındaki yaşam umuduna göre yüksek düzeyini korumuştur. Büyük ölçekte bebek, çocuk, ölüm hızlarının yüksekliğine bağlı olması ile birlikte yetişkin ölümlüğünün de yüksekliğinden ötürü, doğuştaki her iki cinsin ortalama ömrü 1930’lu yıllarda ülkemizde ancak 30 yıla ulaşabilmiştir (Shorter ve Macura, 1984: 94)². 1920-1930 döneminde nüfussal dönüşüm için başta eğitim olmak

---

¹ Oylumlu çalışmasında Piketty, “Burada açıkladığımız tarihsel değişmelere ve tecrübelerle dayanarak, henüz başında olduğumuz bu yüzyılda küreselleşmiş servet merkezli kapitalizmin adil ve etkin biçimde düzenlenmesini hangi kamu kurumları ve politikaları sağlayabilir?” sorusunu sormaktadır. (2015: 507)

² Benzer olgu 1921-1931 ve 1941-1950 dönemleri nüfussal verisi olan Hindistan’da da görülmüştür. 1921-1931 dönemi içinde erkeklerin doğuştaki yaşam umudu (26,9), kadınların yaşama umudundan (26,6) fazla tahmin edilmiştir. Aynı şekilde 1941-1950 döneminde erkeklerin doğuştaki yaşama umudu, kadınların doğuştaki yaşama umudundan 0,7 yıl daha fazla bulunmuştur. Bu dönemler içinde gerek gelişmiş ülkeler (Avusturya, Belçika, Kanada, Danimarka, İngiltere-Galler, Fransa) gerekse kalkış halinde olan ülkelerde (Japonya, Şili, Meksika ve S.S.C.B) de kadınların doğuştaki yaşama umudu, erkek nüfusun doğuştaki yaşama umudundan yüksektir (Metropolitan Life Insurance Company, 1958, Statistical Bulletin)

üzere sosyal, ekonomik, kültürel niteliklerinin yeterli düzeyde olmadığı da görülmüştür.

Türkiye, gelişmekte olan ülkeler arasında “Cumhuriyetçi/liberal ideoloji” öncülüğünde uyguladığı nüfus politikaları ile yüksek doğum ölüm hızlarından düşük doğum ölüm hızlarına geçişi toplum için kısa zaman dilimi içinde gerçekleştirmiştir. 2000’li yıllarda düşük hızdaki doğum-ölüm hızları, nüfus artış hızını düşük hızda kararlı bir konuma getirmiştir. Bu süreci tanımlayan “nüfussal dönüşüm kuramının” üçüncü evresine ulaşabilen çevre ülkelerden biri olmuştur.

2000’li yıllarda ülkemizin ulaştığı TDH, durağan nüfus yapısını sürdürecektir, bir toplumun ancak kendini yenileyebileceği (TDH= 2,1) düzeye gelmiştir. Nüfussal dönüşümle ulaşılan bu yeni sosyal yapı “nüfussal fırsat penceresi” kuramı açısından ülkemizin yararlanacağı bir olgu olarak Onuncu Kalkınma Planı’nda (2014-2018) ele alınmıştır. Bunu gerçekleştirmenin yolunun “nitelikli insan gücüne dönük eğitim-sanayi işbirliği politikalarını kadınların işgücüne katılma oranının artırılmasına dönük tedbirlerle güçlendirilmesi”³ olduğu belirtilmiştir.

Batı kaynaklı sosyo-kültürel değişimi tartışan kuramlar, insan yeteneklerini ortaya çıkaran, gelişmesini sağlayan, görece özgür ilişkilerin toplumda gerçekleştiğini, bundan geriye dönüş olmayacağını belirtmişlerdir (Smitth, 1988: 19-22). Bu kuramlara ekleme yapan nüfusbilimciler durağan nüfus yapılı toplumu yaratan sosyo-kültürel değerlerin, davranışların, düşük düzeye gelmiş olan TDH’ni yeniden orta doğurganlık düzeyine çıkarabileceğini hiçbir zaman tartışmamışlardır. Daha ileri giderek “Türkiye’de hızlı nüfus artışı dönemi artık geride kalmıştır... Son yirmi yılın eğiliminin tersine çevrilebilmesi, yani nüfus artışının tekrar hızlanması olasılığı yoktur... 100 milyonluk Türkiye rüyası muhtemelen hiç gerçekleşmeyecektir” (Behar, 1999: 41-43) yargısına ulaşanlar olmuştur. Benzer düşüncüyü Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü (HNEE) “demografik dönüşüm sürecinde Türkiye’nin nüfus büyüklüğü yüzyılın ortalarında yaklaşık olarak 95 milyon seviyesine ulaşacak ve bu seviyede durağanlaşacaktır. Bu durağanlaşmanın bir sonucu olarak Türkiye’nin nüfusu hiç bir zaman 100 milyona ulaşamayacaktır” şeklinde paylaşmıştır⁴.

Nüfusun yenilenme düzeyi olan hız (TDH=2.1), HNEE’nün yaptığı son iki araştırmada (2008=2.16 ve 2013=2.26) biraz aşılsa da, araştırmacılar bu değerler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığını, bu tarihlerde ülkemizin dönemsel doğurganlığın durağanlaştığını belirtmişlerdir (Koç, Türkyılmaz, Sinan ve Adalı, 2013: 60). Ülkemizde nüfussal dönüşüm kaynaklı çekirdek ailenin oluşması, başat konuma gelmesi 1950-1970 dönemi ortasında

³ Devlet Planlama Teşkilatı, 2013, Onuncu Kalkınma Planı, s.11

⁴ Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2009, Türkiye’nin Demografik Dönüşümü <http://www.hips.hacettepe.edu.tr/TurkiyeninDemografikDonusumu_220410.pdf>

yapısal-işlevsel kuramın ileri sürdüğü biçimden farklı olarak gerçekleşmiştir. Çekirdek aileye geçişte temel etmen, ailedeki nüfus baskısı ile birlikte ebeveynlerin karar vericiliğinin nüfusal olay bağlamında değişmemesi, ailede yükselen rol çatışmaları sonucu evli oğlun aile mülkünden bağımsız “**ücretli iş**” bulma olanağını araması sonucu olmuştur. Yeni oluşan çekirdek ailede kadının statüsü, çocuğa verilen değer, anlam ve davranışlar bu süreç içinde değişmeye başlamıştır. Nüfusal dönüşümün üçüncü evresinin yaşandığı ülkemizde, hem aile üye sayısı azalmış hem de çocuğa verilen değer sosyo-kültürel değişim açısından anlamlı olmuştur.

Ülkemizde nüfusal dönüşümün kısa bir zaman diliminde gerçekleşmesinde, Cumhuriyet Hükümetlerinin akli ve bilimi temel alan, gerekli önlemleri içeren nüfus politikaları düzenlemesi, uygulaması önemli görülmüştür. Örneğin erken Cumhuriyet döneminde nüfusun sosyo-ekonomik sorunlarının çözümünü gerçekleştirmek için ölüm hızları çevre ülkeler içinde ilk önce düşürülmüş, salgın hastalıklara karşı gerekli koruyucu önlemler alınmıştır. İki dünya savaşı arasında dünya kapitalist düzeninde henüz merkez ülkenin belirsizliğinin sürdüğü dönem boyunca Türkiye, merkez ülkenin etkisinden koparak, uyguladığı planlı kalkınma politikaları sonucu özellikle tarım ürünlerini işleyen yatırımlarla (üç beyaz), sanayide bazı yıllar temelinde %9’a ulaşan ekonomik büyümeyi sağlamıştır.

Türkiye’nin de içinde bulunduğu çevre ülkelerde yüksek olan ölüm hızları, sanayileşmeye bağlı olmaksızın kimsenin beklemediği bir dönemde (1935-1955 yılları arasında) birden azalmıştır. Değişim, Batı toplumlarında üretilen sağlığa yönelik tıbbi teknoloji ürünlerinin (maddi kültür öğelerinin) etkin halk sağlığı programları ile çevre ülkeler halkına hizmet olarak sunulmasından kaynaklanmıştır. Doğurganlık yüksek düzeyde sürdüğü için çevre ülkelerde nüfus artışı tarihte hiçbir coğrafyada görülmeyen hızla (%2,5-3 arasında) artmaya başlamıştır. Çevre ülkelerde nüfusun ikiye katlanması için 24-30 yıl gibi bir zaman dilimi yeterli olmuştur. Tarıma dayalı kalkınma modelinin egemen olduğu dönemde nüfuslanan çevre ülkelerini bekleyen nüfus sorunları evrensel diyebileceğimiz biçimde sanayileşmiş toplumlarda tartışılmaya başlanmıştır. Tartışma, nüfusun bu denli yüksek hızla artması halinde “**Ortak geleceğimiz ne olacak?**” sorununa odaklanmıştır.

Ülkemizin nüfuslanmaya başladığı dönemde(1950-1960) biraz gecikmeli de olsa yine akıl ve bilim öncülüğünde, 1960’lı yıllarda yeni bir nüfus politikası oluşturulmuştur. Kanun, ailelerin istediği zaman, istediği kadar çocuk sahibi olmalarını sağlayacak aile planlaması hizmetlerini halka ücretsiz götürme görevini Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına vermiştir.

Yasa, 1983 yılında liberal bir anlayışla yeniden ele alınmış, kapsamı genişletilmiştir. Getirilen değişiklikler şöyle olmuştur: On haftaya kadar olan istenmeyen gebelikler kürtajla sonlandırılabilir; sosyo-ekonomik nedenlere bağlı olarak gönüllü kısırlaştırma yapılabilir. Bu konuda eğitilmiş ebe ve

hemşirelere, kadınlar için rahim içi araç uygulaması yapma olanağı sağlanmıştır. Dönem boyunca kamunun hizmet öncülüğü sürmüştür; sivil toplum kuruluşları ile işbirliği desteklenmiştir.

1983'den günümüze ülkemizin karşılaştığı nüfus sorunları konusunda toplumsal bir uyum ve çok kültürlülük ölçeğinde uzlaşma değil farklılaşma başlamıştır. Gerçekleşen farklılaşma her yönü ile 1983 öncesinden ayrılmıştır. Bu oluşum iç göçün kalkış ve özellikle varış noktasındaki cemaat tipi örgütlenme ilişkilerinde derinlik kazanmıştır.

Türkiye nüfusunun, nüfussal dönüşüm kuramına göre ulaştığı yeni denge döneminin başında, merkez ülkede üretilen küreselleşme görüşleri kaynaklı yasal düzenlemeler ülkemizde vakit geçirilmeden yapılmıştır. Yeni nüfus politikasının uygulamaları başta sağlık olmak üzere eğitim örgütlenmesinin yeni kurgusunda görülmüştür.

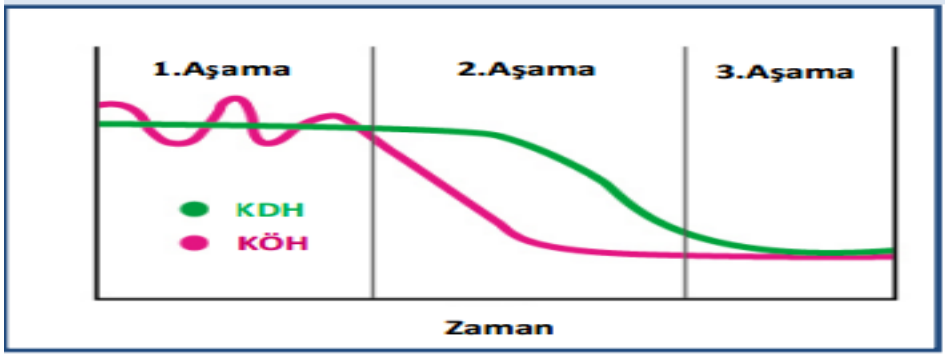
Doğadaki kaynakların sonsuz olmadığını kabul ederek, büyük insanlığın akıl ve bilim öncülüğünde yeni bir doğa-nüfus dengesini kurabileceğini varsayabiliriz. Bu yeni dengenin belirleyicilerinden birinin orta doğurganlık düzeyine dönüş olmayacağı açıktır. Nüfusun sürekli olarak genç kalacağı; sonsuza değin nüfuslanacağı bir yapıyı bu coğrafyanın bizlere sunduğu kaynakların sınırlılığı bağlamında sürdürmeyeceğini ekonomi bilimi temel yasaları ileri sürmektedir. Ülkemizin karşılaştığı yeni nüfus sorunlarını sosyo-kültürel değişim kuramları öncülüğünde incelememiz, sorunlara kurama dayalı çözüm bulmamız kaçınılmazdır.

I- Farklılaşmış Nüfus Yapılarının Oluşumu: 1920'li yıllarda Türkiye nüfusunun yaş yapısı ve nüfus dinamikleri (doğum, ölüm, göç) nüfusbilimde model olarak kabul edilen biçimlerden çok farklı gerçekleşmiştir (Shryock ve Siegel, 1973). Farklılığı oluşturan nedenler; uzun süren savaş dönemindeki ölümler, bu savaşlar boyunca görülen salgın hastalıklar ve beslenme yetersizliği kaynaklı yüksek ölüm hızı olmuştur. Bu hayati olay yanında Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması sürecindeki zorunlu yer değiştirmeler sırasında oluşan kayıplar ile göçler nüfusun yapısını etkilemiştir.

Türkiye'nin iki dünya savaşını kapsayan dönemde yaşadığı nüfus artışı, genel kabul gören nüfussal dönüşüm kuramı örüntüsünün dışına taşan bir durum değildir. Nüfussal dönüşüm kuramının⁵ ilk evresinde çevre ülkelerde

⁵ Nüfussal dönüşüm kuramı ilk olarak 1929 yılında ABD'li nüfusbilimci Warren Thomson tarafından tartışıldı. Kuram,1940'lı yıllarda beş evreli olarak ortaya atıldı, daha sonra üç evreli olarak benimsendi. (Blacker, C.P., 1947, "Stages in Population Growth", Eugenics Review, 39(3), s. 88-101.). Kurama göre tarihte tüm toplumların uzun dönem olarak yaşadığı ilk evrede doğum-ölüm hızları çok yüksek olduğu için, düşük hızlı

nüfus artışı gerçekleşti. İkinci evrede sanayileşmeye başlayan Avrupa ülkelerinde sağlık koşullarının iyileşmesi, yaşam standardının görece olarak artması sonucu ölüm hızları düşmeye başladı. Sağlık koşulları ile yaşam standardının doğurganlığı düşme yönünde etkilemesi, Fransa dışında ölüm hızlarının düşüşünden sonra görüldü. Doğum-ölüm hızlarındaki farklılıktan ötürü ikinci evrede bu hayati hızlara bağlı olarak nüfus en çok %1.2 düzeyinde artmaya başladı. Üçüncü evrede ise doğum-ölüm hızları arasında düşük düzeyde yeni bir denge kuruldu, nüfus artış hızı azaldı. Kuramın öngörüsüne göre bu evreden sonra doğum hızı, çok düşmüş olan ölüm hızlarının da altına inecek, göçe kapalı toplumlarda nüfus azalmaya başlayacaktır. Nüfustaki azalma, doğum-ölüm farkı olarak bazı Avrupa ve ABD için geçerli olsa bile, bu ülkeler uyguladıkları nitelikli nüfusu ülkelere çekme politikaları ile nüfuslarının azalmasını şimdilik durdurdular. Öte yandan çevre ülkelerden gelişti önlenemeyen değişik nedenli sığınmacı nüfusta, bu ülkelerin nüfusunun azalmasını önleyiyor. Ne var ki istenen nitelikli göç istenmeyen sığınmacı olayı, bu ülkelerin nüfusunun yaşlanmasını önleyemiyor. Gelişmekte olan ülkelerde nüfusal dönüşümün ne zaman gerçekleşeceğine ilişkin 1940'lı yıllarda bir öngörü yoktu. (Kuramın açıklaması için bakınız: Notestein, F. W., 1961, "Economic Problems of Population Change", Proceedings of the Eight International Conference of Agricultural Economists, s.13-31, New York, 1953. ve Peterson, W.: Population, s.11-14, New York).

Şekil 1: Nüfusal Dönüşümün Zaman Temelli Evreleri

Kuram, tüm ülkeler için genel kabul görmeye birlikte Şekil 1'de görülen aşamaların başlangıç zamanı, ne kadar süreceği, bu süre içindeki nüfus artış hızının ne olacağı belirgin değildir. Bu nedenle ülkelerin sosyo-ekonomik koşulları, siyasal tutumları ve toplumsal süreçlerin sonucunda nüfusal dönüşüm, çevre ülkelerde farklı gerçekleşmiş ya da gerçekleşmektedir. Hiç şüphesiz bu süreçte ülkemizde olduğu gibi değişik ülkeler alt nüfus grupları ile bölgesel düzeyde doğurganlık davranışlarından ötürü bir gecikme yaşanabilir. Nüfusal dönüşümün üçüncü aşaması önkoşulu olan TDH'nin 2.1'in altına düşmesi, nüfus artışının sona ermesi görünür gelecekte bu ülkeler bağlamında aynı zaman diliminde olmayabilir. Türkiye için sorun TDH'nin 2.1 düzeyine gelmiş olmasına karşın, yeniden orta doğurganlık düzeyine çıkmasının siyasal bir tutum ve davranış olarak özendirilmesidir. Üzerinde fazla tartışılmayan daha önemli konu ise, ailelerin ve kamunun en çok kaynak aktararak yetiştirdiği gençlerin ABD ve Avrupa ülkelerine göçüdür. En iyi yetişen gençler arasında bir değer olarak görülen bu

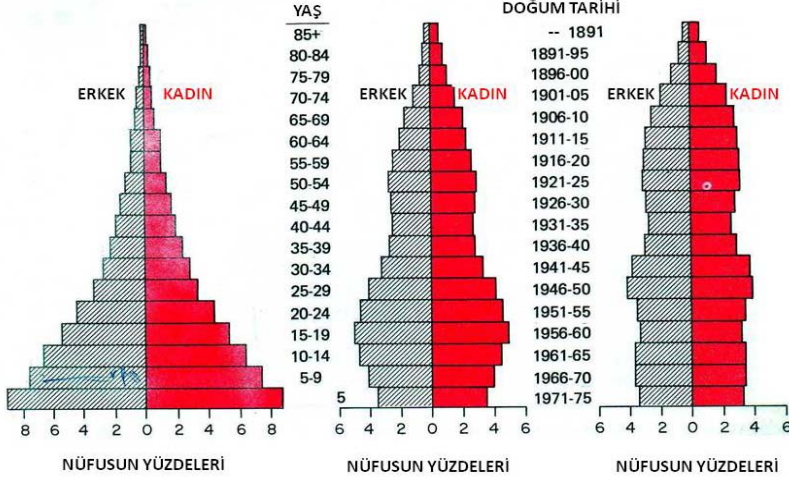
olduğu gibi ülkemizde de erken Cumhuriyet döneminde TDH, doğal doğurganlıktan ötürü yüksek bir düzeye (TDH = 6,8) ulaşmıştır. Tarıma dayalı bir toplumda emek gücüne olan gereksinim, ailenin devamını güçlü biçimde sürdürme, ebeveynlerin yaşlılıkta güvenceyi çocuklarında görme, savaş kültürünün sürdüğü bir zamanda ülke savunmasına yapılan vurgu v.b nedenlerle yüksek doğurganlık, hükümetin izlediği politika ile özendirilmiştir. Sürekli doğuran, tarımda çalışan, ev işlerini çeviren kadın, yeterli beslenememekten ötürü kısa zamanda tükenmiş, erkeğine göre daha az yaşamıştır. Erken Cumhuriyet döneminde görülen yüksek doğum ölüm hızlarına göre düşük hızlı nüfus artışlı bir örüntü ülkemizde 1935-1940 dönemine kadar devam etmiştir.

21. yüzyılın ilk çeyreğinde sanayileşmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelerden farklı olarak, düşük hızlı doğum ölüm örüntüsünü gerçekleştirmeye başlamış, durağan bir nüfus yapısına 1970'li yıllarda ulaşmışlardır. Çevre ülkelerde süregelen yüksek doğum hızı yanı sıra, birden azalan ölüm hızlarından ötürü dünya 1950-1970 döneminde hızla nüfuslanmaya başlamıştır. Dünya nüfusunun ikiye katlanma süresi 60 yılın altına inmiştir. Ülkelerin doğurganlık farklılığından ötürü, nüfus yapıları arasında anlamlı farklılık kısa zamanda oluşmuştur. Sanayileşmiş ülkelerdeki doğurganlığın düşük hızlardaki kararlı düzeyinden ötürü nüfusun yaş yapısı mısır koçanı biçimine dönüşmüştür. Yüksek doğurganlığın sürdüğü çevre ülkelerde nüfusun yaş yapısı tabanı geniş, tepesi daralan piramit görünümünü almıştır (Grafik 1).

---

göçe katılma, ülkenin önemli sorunu olmasına karşın, bunu önleyecek politikalar etkin değildir.

Grafik 1: Doğum ve Ölüm Hızlarındaki Dönüşüme Göre Değişik Ülkeler Nüfusun Yapısının Görünümü (1971-1975) (Haupt ve Kane, 1980: 24). Geniş tabanlı yapı (Meksika) Daralan yapı(ABD) Durulmuş yapıya doğru (İsveç)

Sosyo-kültürel değişme bağlamında nüfusun yaş yapısı yanı sıra, nüfusun niteliklerinin farklılığı da anlamlı boyutlara ulaşmıştır. Ekonomide temel üretim faktörü olarak görülen insan (emek), sanayileşmiş ülkelerde üretim sürecine eğitim kurumundan istendik biçimde yetişerek girmiş, çalışma yaşamında sağlık sorunlarına dayalı önemli kayıplar olmadan 65 yaşına kadar çalışabilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde bunların çoğu olmadığı için, ülkelerin emek-beyin gücüne dayalı zenginlik farklılaşması ticaret ve para politikalarıyla kısa zamanda oluşmuş, aradaki fark 1970 sonrasında açılma yoluna girmiştir. Nüfusal dönüşümün belirlediği, nüfusun belli yaş gruplarındaki oranları ile doğuştaki yaşam umudu her iki cins açısından farklılaşmıştır.

Çevre ülkelerde yüksek doğurganlıktan ötürü 0-14 yaş nüfusu, toplam nüfusun %40-45'ni oluşturmuştur. Bu yaş grubunun sanayileşmiş ülkelerdeki oranı %30'un altına düşmüştür. Bu durum ülkelerin üretici nüfus ile bağımlı nüfus oranı farkını ortaya çıkarmıştır. Sanayileşmiş ülkelerde 100 üretici nüfus başına düşen bağımlı nüfus 55-65 arasında değişirken, gelişmekte olan ülkelerde bağımlı nüfus 80-85 düzeyine ulaşmıştır (Durand, 1953: 1). Nüfusun yaş yapısının ülkeler arasında gösterdiği farklılık, ülkelerin nüfusal ve ekonomik yatırımlarındaki tercihlerini de belirlemeye başlamıştır. Genç nüfusuna yeterli yatırımı yapamayan çevre ülkelerde nüfusun beslenme bozukluğuna dayalı hastalıklar ile barınma sorunlarından oluşan ölümlerden ötürü nüfusun ileri yaşlara kadar yaşayamadığı görülmüştür. Bu nedenle sanayileşmiş ülkelerle, çevre ülkeler arasında doğuştaki yaşam umudu farkı

açılmaya başlamış, aradaki fark kısa zaman içinde üretici nüfus temelinde kabaca 20 yılı aşmıştır. Ülkeler arasında genç nüfusa yönelik eğitim yatırımı farklılığı oluşmuş, sunulan sağlık hizmetini halkın alırlılığı sanayileşmiş ülkelerde yaygınlaşmıştır.

Geniş tabanlı nüfus yapısına örnek olan ülkemiz nüfussal dönüşümün ikinci evresini yüksek doğum düşük ölüm hızları altında sanayileşmiş ülkelerden **“nüfus artış hızı ve yıl olarak zaman”** açısından farklı yaşamıştır. Ülkemizde maddi kültür ögesi kaynaklı hizmetin ailelere ulaştırılmasından ötürü 1945-50 döneminde nüfusun çoğunluğunu (%80) oluşturan köy nüfusu kimsenin öngörmediği biçimde artmaya başlamıştır.

Türkiye, çevre ülkelerden farklı olarak ölüm hızlarını, daha önce düşürmeye başlamıştı. Ne var ki II. Dünya Savaşı koşullarında, ülkenin ekonomik kaynaklarının büyük ölçüde savunmaya aktarılması sonucu baş gösteren beslenme yetersizliği ile bulaşıcı hastalıklara karşı savaşında köylülerin yeterli ilgiyi göstermemesinden ötürü bebek ve çocuk ölümlülük düzeyi savaş yıllarında yeniden yükselişe geçmiştir. Savaş sonrasında gelişen tıbbi teknoloji ürünlerinin (maddi kültür öğeleri) halk sağlığı hizmetleri ile götürülmesi sonucu ölümler birden düşmüştür.

Nüfussal dönüşüm kuramının Batı ülkeleri deneyimine dayalı kabullenmeleri dışında gerçekleşen, maddi kültür öğelerinin kullanımından kaynaklanan bu durum yalnız ülkemizde değil, 1935-1955 yıllarında tüm gelişmekte olan ülkelerde görülmüştür. Sanayileşmiş ülkelerin orta dönem boyunca başardığı ölüm hızı düşüşü, çevre ülkelerde dış dinamikten gelen maddi kültür nedeniyle kısa dönem içinde gerçekleşmiştir. Büyük ölümlere neden olan İkinci Dünya Savaşına karşın 1935-1955 döneminde, ölüm hızlarındaki düşüş beşer yıllık dönemlere göre %13'lük hıza ulaşmıştır. Çevre ülkelerde savaş bittikten sonraki dönemde (1945-55 arasında) ölüm hızlarındaki düşmenin beşer yıllık ortalaması %24 olmuştur. O yıllarda kimsenin beklemediği ölüm hızlarındaki bu hızlı düşüş, kalkınma uğraşısı açısından sağlıkta bir devrim olarak kabul edilmiştir. “Dünyanın fakir milletlerinin, yaşama şansları için bu asrın ortasının devrimsel bir dönüm noktası olduğuna ilişkin belirtiler çoğalmıştır”(Kingsley, 1966: 31-35).

Yukarıda 9 nolu dipnotta açıklanan biçimiyle nüfussal dönüşüm kuramı, dünyadaki nüfusun dönüşümünün ilk evresinde, kaba doğum hızının binde 35-40, kaba ölüm hızının binde 30-38 olduğu, tarihte tüm toplumların uzun süre bu hızlara göre yaşadığı bir dönem olduğunu ileri sürmüştür. Uzun süren bu dönem boyunca nüfus artış hızı (binde 1-3) çok düşük düzeyde kalmıştır. Bu nedenle Miladın birinci yılında 300 milyon tahmin edilen dünya nüfusunun ikiye katlanması için 1700 yılın geçmesi gerekmiştir (Blacker, 1947). Çevre ülkelerde ölüm hızlarında 1935-1955 döneminde yaşanan hızlı düşüş, yüksek doğurganlığın sürmesinden ötürü dünya nüfusunun tarihte görülmeyen sürede

iki katına ulaşmasını sağlamıştır.1900 yılında 1,5 milyar tahmin edilen dünya nüfusunun iki katına ulaşması için 60 yıl yeterli olmuştur (Peterson, 1961: 9).

Aralarında Türkiye’nin de bulunduğu çevre ülkelerde yüksek doğum düşük ölüm hızları, beklenilmeyen bir nüfus artışını gerçekleştirmiştir. Yıllık nüfus artışının ulaştığı yüksek hızdan ($r= 2,5 // 3$) ötürü, çevre ülkelerin nüfuslarının ikiye katlanma süresi kısalmış, nüfusları 28–24 yıl aralığında ikiye katlanmıştır. Toplam nüfus içindeki şehir nüfus oranı şimdiye değin görülmeyen biçimde artma sürecine girmiş; fakat bu nüfus kentleşmeyi başaramamıştır.

Ülkemizde ölüm hızlarının düşmeye başladığı 1940’lı yıllarda çoğunluğu (%76) kırsal yerleşmelerde yaşayan nüfusun (T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1998:19), kırsal sosyal yapıdaki üretim-tüketim dengesinin bozulması ilk olarak ailenin nüfuslanmasından kaynaklanmıştır. Doğan çocukların büyük çoğunluğunun hayatta kalmaya başladığı bu yeni dönem boyunca, köydeki aile, nüfus baskısını yaşamın tüm alanında hissetmeye başlamıştır. Maddi kültür öğelerinin uyarlanması, yayılması bebek ve çocukların hayatta kalmalarını sağlamıştır. Salgın hastalıkların ölümcül etkisinden maddi kültür öğelerinin kullanımından ötürü kurtulan yetişkin nüfus da hayatta kalmıştır. Böylece yetişkin ölüm hızları da kısa sürede eski hızına göre anlamlı biçimde azalmıştır.

Nüfuslanan ailede görülen ikinci değişim, “Aile otoritesini temsil edenin kendi babasına göre halen yaşadığı yaş temelinde daha kaç yıl yaşayacağı?” beklentisini artırma yönünde olmuştur. Böylece şimdiye değin görülmeyen bir dönüşüm yaşanmıştır. Ailede itaat edilen, sözü dinlenmediği zaman cezalandıran babanın yaşadığı yıllar artmıştır. 1930’lı yıllarda doğuşta 30 yıl olan hayat beklentisi, 1950’li yıllarda 50 yıla ulaşmıştır. Yetişen gençler ailede otoriteyi sürdüren, karar veren babanın kısa zamanda değişmeyeceği gerçekliği ile karşılaşmışlardır. Nüfuslanma ile birlikte hanehalkı temelinde karar verenin değişmemesi en küçük üretici birim olan ailede diğer üretim faktörlerinin sabit kalması yanı sıra genişleyen aile üyeleri arasındaki rol çatışmasından ötürü aile içi ilişkiler kırılabilirlik boyutunda gelişmeye başlamıştır.

Tarımla uğraşan aile bireylerinin, çocukluktan olgunluğa geçişi, evlilikle tanışması, çocuk sahibi olmaları şeklinde bir süreç yaşanmıştır. Ne var ki bu süreç boyunca karşılarında “ her şeyi yapma hakkını kendilerinde gören” bir babaları hep olmuştur. Kırsal toplumda babaların bu hakkını kullanması, babanın bu hak kullanıma karşı çıkan oğullara “ibretlik ceza” vermesi zaman boyutlu gelenekselleşen bir görenek olarak algılanmıştır. Bu görenek toplumda önemli görüldüğü için babanın asması, kesmesi, buna karşın toplumda herkesin susması gerektiği genel kabul görmüştür. Ailedeki genç kuşak evlilerin bu gerçeklik karşısında yaptıkları duygudaşlık (empati) şöyle olmuştur: “Dedem, babamın yaşından küçükken Allahın rahmetine çoktan kavuşmuştu. Babamın daha maşallahı var. Bize artık buradan gitmek gerekiyor!”. Nüfuslanma nedeniyle kırsal aileden, evli çocukların çekirdek aile biçiminde ayrılmaları,

yapısal-işlevsel kuramın görüşlerini yadsırcasına tüm köy yerleşmelerinde bu nedenlerle aynı zaman diliminde gerçekleşmeye başlamıştır.

Köyde oluşan çekirdek ailenin zaman boyutlu olarak kendi içindeki nüfuslanması sürmüştür; fakat tarımsal gelirin azlığı geçim zorluğunu hemen hissettirmiştir. Öte yandan kent ışıklarının parlaklığı, kentin fırsatlarından haberdar olunması, köy-kent arasındaki ulaşımın kolaylaşması, şehirde geçici çalışma kaynaklı kentsel gelir vb. değişkenlerden ötürü, köyde kendileri için gelecek göremeyen çocuklu genç evliler içgöçe zorlanmıştır. Nüfuslanan aileden ayrılan çok nüfuslu çekirdek ailenin, sosyal yapımızda gerçekleştirdiği üçüncü sosyo-kültürel değişim köy-kent göçü olmuştur. Burada ilginç olan nokta, göçle birlikte ailedeki baba otoritesi şehirde de devam etmiş, nedense yadırganmamıştır. Göçle gelinen şehirde “aile ve din kurumu” kaynaklı değerlerin ailede baba otoritesini içselleştirdiği görülmüştür; fakat bunun değişmesi gerektiği konusu her iki kurum temelinde hiç tartışmaya açılmamıştır.

Bu göç geride kalanlar için bir yönü ile sevindirici olmuş, bir yanı ile güvendikleri dağlara kar yağmaya başlamıştır. Aileden göç edenler çoğunlukla ilk erkek çocuk olduğu için, ebeveynler yaşlılıklarını düşünmeye başlamışlardır. Şimdiye değin geleneksel değerlerimize göre en küçük işletme birimi olan ailede görülen, gerçekleşen biçim anne babanın yaşlılığında ya da iş göremez hale geldiğinde sorumluluğun ilk erkek çocuğa geçmesi biçiminde olmuştur. Sorumluluğu alacak ilk erkek çocuk göç edince, köylük yerde yanında başlarına bir şey gelirse, kime güveneceklerdir? Yaşlılıklarında kendilerine kim kol kanat gerecektir? Uzun yıllarda oluşan geleneksel değerlere göre ilk erkek çocuktan beklentileri bu yönde olan ebeveynler açısından “**eski köye yeni adet gelmeye**” başlamıştır.

Ülkemizde köy-kent göçünün başlamasını Kartal tarım arazilerinin işlenmesi bağlamında “kırdan çözülme” ye dayandırmıştır (Kartal, 1983: 33-34). Benzer bir açıklamayı Şenyapılı “ Kırdan göç mutlaka tarım teknolojisinde bir değişim, yenilenme olduğunda başlar” şeklinde yapmıştır (1978: 19). Tanilli içgöçü “ gittikçe yoksullaşan, topraklarını yitiren köylü yığınları da selameti kentlere göçte buldu. Bugünkü kentlerin gecekondu, sosyal mesken, belediye hizmetleri, trafik gibi dertlerinin ana kaynağı aslında bu olayda yatar” (2006: 335) biçiminde açıklamıştır⁶. Değişik çalışmalarda da ileri sürülen benzeri görüşler temel açıklayıcı değişken olan “**nüfus baskısını**” ülkemizdeki içgöçün temel nedeni olarak görmemişlerdir. Sosyal bilimlerin farklı araştırma alanlarının Türkiye'deki gelişim çizgisini araştıran Arlı, tüm disiplinlerin en derin kesişim

⁶Yukarıda kaynak olarak verdiğimiz Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü (HNEE) tarafından gerçekleştirilen “Türkiye'nin Demografik Dönüşümü” adlı çalışma da zımni olarak bu görüşü paylaşmaktadır. Söz konusu çalışma nüfussal dönüşümü daha teknik bir analizle sürdürmüştür; bizim çalışmamız ise aile kurumunun nüfussal dönüşüm sürecindeki uğradığı yapı değişikliği ile çocuğa verilen değeri tartışmaktadır

kümesi olarak şehirdeki sorun alanlarını konu edinen çalışmaların öne çıktığı yargısına varmıştır. Arlı’ya göre Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren tüm bilimsel alanlarda olduğu gibi farklı disiplinler dâhilinde şehirlerin sorunlarını araştıran bilimler de pozitivist bilim yaklaşımlarının etkisi altında kurumlaşmalarını tamamlamışlardır (Arlı, 2005)

Ölüm hızlarının birden düştüğü tüm çevre ülkelerde eş zaman diliminde değişik coğrafyalarda aynı nedenli iç göçler yaşanmıştır. Göç yazınında görülen olayın çevre ülkeler açısından evrenselliği burası olmuştur. Ölüm hızlarının maddi kültür ögesinin kullanımıyla birden düşmesi öncesinde (1935 yılları öncesi) bu ülkelerde benzer biçimde neden içgöçler olmamıştır? O halde açıklayıcı değişkenin yukarıda örneklenen çalışmalarda ileri sürülenden farklı ve nüfus baskısının etkisinin önemli olduğu denememizin temel görüşü olmuştur.

Öte yandan değişik çalışmalarda, çevre ülkelerde tarımdaki teknolojik değişimin içgöçü başlattığını ileri süren görüş, “tarımda teknolojik değişim-göç ilişkisinin” aynı zaman diliminde eş zamanlı olduğu konusuna da yeterince açıklık getirmemektedir. Ülkemiz örneğine baktığımızda tarıma teknolojinin girmediği ve de kısa zamanda giremeyeceği tarımsal işletmelerin parçalı ve verimsiz olduğu köylerden, nüfuslanmanın başladığı tarihlerde liman kentleri ile “umut” kenti olan Ankara’ya içgöç başlamıştır. İşin ilginç yanı liman kentlerine (İstanbul, İzmir) göç eden bu insanlar, köyde görmedikleri, bilmedikleri işlerden bile liman kentlerinde para kazanmış, kent yaşamına tutunmuşlardır. Örneğin İzmir’de midyeciliği, İstanbul’da kayıkçılık hizmet işlerini Anadolu’dan gelen iki farklı ilin köy kökenlileri yapmışlardır.

Başta kültürün maddi etkileri kaynaklı nüfus baskısı ve giderek öteki açıklayıcı değişkenlerin etkisiyle 1950’den günümüze yerleşim yerleri arasında büyük bir değişim içgöç yolu ile gerçekleşmiştir. Önemli bir sosyo-kültürel değişim olayı olan göç, ülkemizde olduğu gibi çevre ülkelerin göç alan liman kentlerinde sanayileşme olmadan nüfuslanmayı sağlamıştır. Göç kuramlarında ara engel olarak görülen şehirlerin ülkemizde 1950’li yıllardaki yokluğuna karşın 1980’li yıllarda bu tür şehirler(Denizli, Gaziantep, Samsun, Antalya, Urfa, Diyarbakır, Eskişehir, Konya, v.b) etki alanlarındaki yerleşimlerden kaynaklanan göçle hızla nüfuslanmışlardır. Bu nedenle 1980 yılı ve sonrasındaki içgöçlerde önceliği kent-kent arası göçler almış, köy-kent göçü ikinci dereceye düşmüştür.

Dönem başındaki toplam nüfusun köy-kent oranı (%80), günümüzdeki kent-köy oranının (%92) altında kalmıştır. 1950’lerde köyde üretici ve üreyen konumda olan aile günümüzde “**yaşlılık, yalnızlık**” tuzağına yakalanmıştır. Üremeyen ve üremeyen az sayıda kişiden oluşan (1-3 kişi) ailelerin oranı köylerde yarıyı geçmiş (%52), nüfus konusu bağlamında ülkemiz açısından yeni bir sorun alanı oluşmuştur (Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü (HNEE), 2014: 21). Öte yandan dönem başında kentte neredeyse eser düzeyde görülen, günümüzde ise ailede baba rol modelini görmeyen, tanımayan, bilmeyen çocuklara kadının aile başkanlığı ettiği, az sayıda nüfusu barındıran

parçalanmış aile biçiminin büyük şehirlerimizdeki oranı hızla artmaya başlamıştır.

Göç bağlamında toplum, dönemsel olarak (1980 öncesi ve sonrasında) kentte, kentler arasında, köy-kent arasında kendine benzemezliği gerçekleştirmiştir. Sosyo-kültürel değişimi, “benzemezlik katsayısı” ile analiz ettiğimizde “dede-baba-erkek torun” ya da “ebe-anne-kız torun” meslekleri arasındaki benzemezlik katsayısı %90'nın üzerine çıkmıştır. Göç eden kişiyi doğup büyüdüğü kültür ile varış noktası kültürünün bir parçası ve üreticisi-tüketicisi olarak değerlendirdiğimizde yerleşikler ile göçmenlerin dünya görüşlerini, yaşam biçimlerini, kentleşme farklılıklarını anlamak ve anlamlandırmak kolaylaşmıştır.

Tüm çevre ülkelerde içgöçlerin başlangıçtaki çekim merkezi, ülkenin hâkim liman kenti/kentleri olmuştur. Nüfus baskısı sonrasında, tarıma giren maddi kültürel öğelerin tarımda kullanılması, ulaşımın kolaylaşması, iletişimin artması göçleri daha da tetiklemiş, hızının sürmesini sağladığı için çevre ülkelerin liman şehirleri sanayi sektöründe yeterli istihdam olanakları yaratmamasına karşın kısa zamanda nüfuslanmıştır. Göçle gelenlerin büyük çoğunluğu, kent hukukunu yok sayarak barınma sorununu, katma değeri sifıra yakın işlerde (çoğu hizmet sektöründe olmak üzere) çalışarak çözmeye çalışmışlardır. Kısa sürede oluşan nüfuslanmayı ememeyen çevre ülkelerin liman şehirleri, hem eski dokularını yitirmiş hem de kent hukuku çiğnendiği için kendiliğinden plansız biçimde saçaklanarak büyümeye başlamıştır. Bunun temel nedeni kentsel büyümeyi planlı biçimde yapabilecek kaynağın ve kurumsal yapının olmayışıdır. Başta hukuk kurumu olmak üzere öteki kurumsal örgütlenmeleri nüfussal dönüşümün ilk evresi verilerini temel alarak düzenlemiş olan ülkelerde bu süreci yeniden düzenleyecek kurumsallaşma ve kaynak ne merkezi yönetimde vardır ne de yerel yönetimlerde. Göçle gelen, kent yoksulu olarak görülenler ise böyle bir kaynağı nereden bulabileceklerdir? Kentteki dayanışmalarını, köyde sürekli yaptıkları imece usulü ile iş görmeleri sağlamıştır. Bu yardımlaşmayı varış noktası olan kentte uygulamamaları için bir neden görmemişlerdir. Varış noktası bu kültürel dayanışmadan ötürü belli kalkış noktasından gelenlerin, şehirde birlikte oluşturdukları cep tipi mekânlarla saçaklanarak büyümeye başlamıştır. Bu tür büyüme çevre ülkelerin liman şehirlerinde Batı deneyiminden farklı bir sosyo-kültürel değişimi oluşturmuştur.

Varış noktasına uyum nasıl olmuştur? Kartal ve Şenyapılı yukarıda alıntıladığımız çalışmalarında, köylülerin zaman içindeki gergitleri ile kenti tanıdıkları, kentte bir tutamak noktası buldukları zaman göç etiklerini ve kentte umma düzeylerinin yüksek olmamasından ötürü uyum sorunu yaşamadıklarını belirtmişlerdir. Varış noktasına uyum sorununu kolaylaştıran bir diğer etmen, göç edenlerin umma düzeylerinin seçtikleri referans topluluğu olmuştur. Referans topluluğu, kişinin kendisini, sosyo-ekonomik statü ve durumunu karşılaştırdığı ölçüttür. Göç eden kişi bu topluluğun yaşam biçimine, tüketim

kalıplarına, toplumsal statülerine özenmektedir. Varış noktasında oluşturulan ceplerde yerele özgü davranışlar, değerler, güç ilişkileri aile ve din kurumu öncülüğünde yaşanmaya başlanmıştır. Kentsel kurumlarla ilişkiler değil, oluşturulan cep tipi mekânlardaki aile ve din kurumu değerleri ile hemşerilik ilişkileri, dayanışmaları yeni gelenler için hep öncelikli olmuştur. Kentsel kurumlarla ilişkileri sürdürme açısından, kentte yerleşiklerle göçmenler kısa zamanda birbirinden ayrılmış, göçle büyüyen kentlerde ikili bir yapı oluşmuştur.

1950-1970 döneminde çevre ülkelerde nüfus patlaması olarak tanımlanan yüksek doğum, düşük ölüm hızı kaynaklı nüfuslanmanın ne kadar süreceği endişe yaratmıştır. Dünya nüfusunun ulaşacağı büyüklüğün getireceği sorunlar, konu ile ilgilenen sivil toplum kuruluşlarında(Batı ülkelerinde), örgütlerde(Birleşmiş Milletler Nüfus Faaliyetleri Fonu (UNFPA), Batı üniversiteleri içinde büyük heyecan uyandırmıştır. Küresel diyebileceğimiz bu tartışma, hızlı nüfus artışının sürmesi halinde **“ortak geleceğimizin ne olacağı?”** üzerinde yoğunlaşmıştır. Tartışma sonrası uzlaşılan konular; dünya kaynaklarının ciddi biçimde zorlanacağı, gelişmekte olan ülkelerde yetersiz olan ekonomik koşulların sefalete dönüşeceği, çevre koşullarının hızla kötüleşeceği şeklinde ortaya konulmuş; fakat sorunların çözümü için tartışmacılar arasında bir uzlaşma oluşmamıştır. Tartışmacılar sorunların çözümünde iki zıt görüşe ayrılmışlardır. Birinci gruptakiler çevre ülkelerde nüfus artış hızını kısıtlamaya yönelik politikaların uygulanmasını, bunun için gelişmekte olan ülkelere kaynak aktarılmasını önermişlerdir. Bu görüştekiler **“büyüme prensiplerini”** savunmayı sürdürenlerden oluşmuştur (Ansley ve Hoover, 1958)⁷. İkinciler ise dönemin nüfus artış hızını oluşturan doğum ölüm hızları örüntüsünü zaman boyutlu olarak incelemiş, kaygının gereksiz olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bunların kuramsal açıklamalarına göre gelişmekte olan ülkelerde de, Batı ülkelerindeki nüfusal dönüşüme uyan biçimde ölümlülükte olduğu gibi doğumların zaman içinde düşeceği, nüfus artış hızının buna uygun olarak azalacağı ileri sürüldüğü görülmüştür(Frejka, 1973)⁸. Bu görüşte olanlar, 1970’in ikinci yarısında yapılan

---

⁷ Ansley ve Hoover, birlikte geliştirdikleri makroekonomik modele göre hızlı nüfus artışını, sermaye yatırımlarını ve kişi başına düşen milli geliri artırmanın önündeki en önemli engellerden biri olarak görmüşlerdir. Modele göre bu ülkelerdeki nüfus artışının olumsuz etkileri şöyle sıralanmaktadır: Sermaye sığlaşması, yani nüfus artışının bağımlı nüfusu arttırmasının bir sonucu olarak, işçi başına sermaye oranının azalması, bağımlılık oranının artması, genç ve bağımlı nüfusun artmasından dolayı, hane halkı tüketiminin tasarruflar pahasına artması ve tasarruf oranının azalması, çoğunlukla kamu harcamalarının, daha üretken, büyüme odaklı yatırımlar pahasına, eğitim ve sağlık gibi alanlara kayacağı şeklinde açıklanmıştır. Coale-Hoover modeli, o dönemde pek çok ülkede ekonomi alanında politika geliştiren uzmanlar tarafından kabul görmüş ve buna paralel olarak nüfusu azaltıcı politikalar geliştirilmeye başlanmıştır.

⁸Bu görüş yanlısı olan Frejka, azgelişmiş ülkeler için yaptığı nüfus projeksiyon çalışmalarında, nüfus artış hızının belli bir süre sonra sifira ulaşacağını varsaymıştır.

Dünya Doğurganlık Araştırması'nın bulgularına göre çevre ülkelerin doğurganlık hızlarında görülen azalma eğilime dört elle sarılmışlardır. Görüşün önderliğini küreselleşme görüşüne destek sağlayan Dünya Bankası'nın sosyal bilimcileri yapmıştır. Dünya Bankası 1990'lı yıllarda nüfussal hedefleri temel alan ödül ya da caydırıcı ve ceza uygulama yollarına başvuran hükümetlere tepki göstermeye başlamıştır (Hartmann,1995).

Bu konuda Türkiye'nin de örnek aldığı görüşü, Birleşmiş Milletler genel sekreteri dile getirmiştir: "Ebeveynlerin dünyaya getirecekleri çocuk sayısı ve aralığı hakkında özgür ve sorumlu karar verme hakkı ve bu çerçevede yeterli bilgi ve eğitim görme hakları vardır"⁹ şeklinde açıklamıştır. Birleşmiş Milletler bu tutumunu daha sonraki yıllarda da sürdürmüştür. "Tüm çiftlerin ve bireylerin dünyaya getirecekleri çocuk sayısı ve aralığına özgür ve sorumlulukla karar verme ve bunun için gerekli bilgi, eğitim ve araçlara ulaşma hakkı vardır. Bu bağlamda çiftlerin ve bireylerin sorumluluğu kendi yaşamları ve çocuklarının geleceği ile ilgili ihtiyaçları ve toplumlarına karşı sorumluluklarını göz önüne alır"¹⁰ görüşünü savunmuştur.

1960'lı yıllarda Türkiye doğurganlık-ekonomik büyüme ilişkisi üzerine geliştirilen görüşleri çok iyi değerlendirmiştir. Toplumsal ve ekonomik değişimin kalkınma ile sağlanabileceğini, bunun içinde yeni kuralları içeren, özgün bir örgütlenmeye gidilmesi (Devlet Planlama Teşkilatı: DPT) konusunda çok kısa süreli de olsa bir uzlaşa sağlanmıştır. Sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik değişim sürecini, istenen genel amaçlara ulaştırabilmek amacıyla ülke için niceliksel hedefler belirlenmiş, bunların gerçekleştirilebilmesi için çeşitli ilkeleri, politikaları içeren planlama çalışmalarına başlanmıştır. Türkiye sosyo-kültürel değişim açısından 1960'lı yıllarda diğer azgelişmiş ülkelere farklı olarak kendi koşullarına göre "Cumhuriyet'in modernleşme projesine" eklenen yeni bir sağlık modeli de geliştirmiştir. "Ailelerin istediği kadar çocuk sahibi" olmalarına yardımcı olacak sağlık hizmeti sunumu (maddi kültür ögesi) yasallaştırılmış; kamu öncülüğünde verilecek sağlık hizmetinin etkinleştirilerek, hizmetin devamlılığının sürmesi ilkesi savunulmuştur. Zaman içinde kamunun hizmet açığı, gönüllü kuruluşlar başta olmak üzere piyasa aktörlerinin hizmet sunumu ile giderilmeye çalışılmıştır. Uluslararası kuruluşlardan, sivil toplum örgütlerinden, devletlerarası yardımlardan yararlanılmıştır.

Ne var ki belirlenen amaçlara, hedeflere ulaşabilmek için tutarlı biçimde sosyo-kültürel değişime ilişkin politikalar setinin oluşturulması ilk dört plan

---

Değişik doğurganlık varsayımlarına göre yaptığı nüfus projeksiyonlarında bu ülkelerin 1980-2040 yılları arasında doğum-ölüm farkının sifıra ulaşan modellemelerini temel almıştır.

⁹ United Nations, 1968, Final Act of the International Conference on Human Rights. New York

¹⁰ United Nations, 2009, Population Information Network.

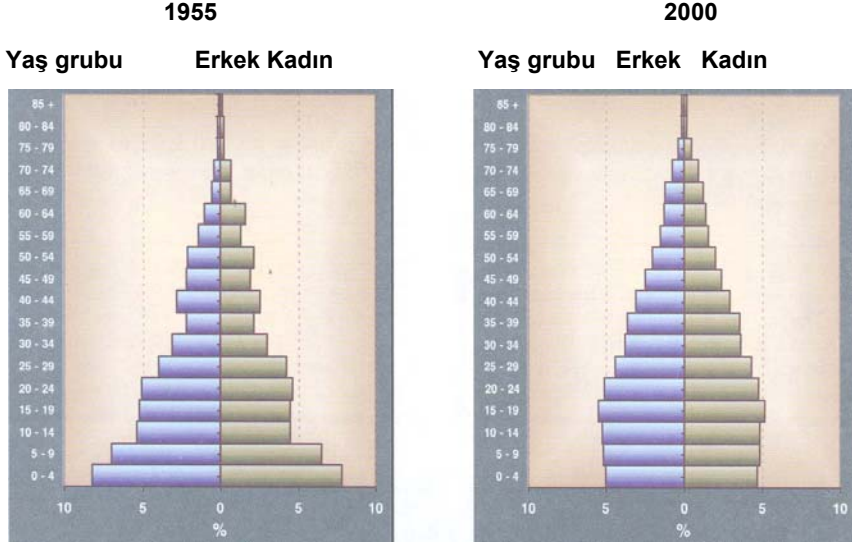
dönemi(1963-1982) içinde istenen düzeyde gerçekleştirilememiştir. Konumuzu içeren sosyal planlamanın bu dönemdeki görelî ihmali sosyal değişkenlerin, ekonomik değişkenlerle olan nedensellik ilişkilerinin tam anlamı ile kavranmayışından olmuştur. Buna karşın ekonomik değişkenlerin kendi aralarındaki nedensellik ilişkileri, bunların sosyal değişkenleri etkileme biçimi daha doğru, açık biçimde biliniyordu. Siyasal iktidarların kısa erimli başarısı açısından sosyal değişkenlere yapılacak yatırımların getirisinin hem ölçülememesi hem de bu yatırımların olgunlaşma dönemlerinin, ekonomik yatırımlara göre uzun zaman alması, planlı dönemde siyasal gücün yatırımlarının yönünü belirlemiştir.

Bu dönemde kalkınmanın amacı toplumun maddî refah düzeyinin yükseltilmesi, yaratılan maddî refahın hakça dağıtılması, bireylerin yaşam düzeylerinin artırılması olarak benimsenmiştir. Refahın arttığı, bireylerin yaşam düzeylerinin yükseldiği toplumda, ailelerin doğurganlık konusunda kendileri açısından en iyi kararı kendilerinin oluşturacakları varsayılmıştır. Böylece planlı dönemin başında sosyal devletin hizmeti olarak görülen doğurganlık konusunun çözümü, yaşanan planlı yıllar içinde kısmî olarak aileye bırakılmış, nüfus planlaması yerine aile planlaması kavramı getirilmiştir. Böylece nüfusun dönüşümü için kurum olarak aile, birey olarak kadın sorumlu görülmüş, çocuga atfedilen sosyo-kültürel değerlerin bu süreçte değişeceği varsayılmıştır.

Şehirde yöresel ağırlıklı ceplere yerleşen köy kökenli çekirdek ailedeki kadın, varış noktasında doğurganlık davranışını hemen değiştirememiştir. Kentteki çekirdek ailenin yüksek doğurganlık sorunu yukarıdaki modelle sağlanan maddî kültür öğelerinin sağlık kurumunun hizmeti ile kabullenilmesi, ancak ikinci kuşaktaki kadınların başta eğitim olmak üzere farklı seçenekleri bulmaları ile çözümlenme sürecine girmiştir. Bu süreçte, kadının kentte oluşan çekirdek aile içindeki konumunun artmasını eğitim düzeyinin yükselmesi sağlamıştır. Eğitimli kadının, kamu ve özel kesim sağlık kurumu tarafından sunulan hizmetlere ulaşımı kolaylaşmış, sağlık hizmetini önerilen biçimde uygulamasını gerçekleştirdiği için toplumda kadınların daha az çocuk doğurma dönemi başlamıştır. Bu süreçte doğum-ölüm hızlarını düşürme başarısının gerçekleşmesinde, ailenin ve özellikle kadınların “**olmazsa olmaz**” denilecek düzeyde konuya anlamlı ilgilerinin olduğu görülmüştür.

İnceleme dönemimiz içinde doğum ölüm hızlarındaki kültürel farklılığın oluşumu kadının eğitimine, gelirine, yaşadığı yere göre anlamlı biçimde gerçekleşmiştir. Sonuç olarak toplumumuz kabaca yüksek doğum-ölüm hızlarına göre, nüfussal dönüşüm kuramının ilk evresini erken Cumhuriyet döneminde (1923-1945/50) yaşamıştır. İkinci dönem ise 1950/55 ile 1995/2000 yılları arasında yaşanmıştır. Düşük doğum-ölüm hızları altında nüfusun kendini yenileyebileceği nüfussal dönüşüm kuramının üçüncü evresi başlangıç değerlerine 2000’li yıllarda ulaşılmıştır (Grafik 2)

Grafik 2: Türkiye Nüfus Piramitleri (Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000: 30)

1923-2000 dönemi boyunca nüfus dinamikleri açısından nüfusumuz, kendi kendine benzemez bir konuma gelmiştir. Sosyo-kültürel değişim olarak görülen bu olguyu gerçekleştiren siyasal tutum ve davranışları dönemsel olarak şöyle açıklayabiliriz. Cumhuriyet’le başlatılan nüfus temelindeki sosyo-kültürel değişimin bireylerde gerçekleştireceği eğitim, sağlık ve çalışma yaşamında süreklilik sağlamaya yönelik değerleri oluşturacak görüşler erken Cumhuriyet döneminde ortaya konulmuştur. Eğitim alanında dogmatik eğitimden, laik eğitime geçilmiş, yetiştirilecek yeni insanın tipi belirlenmiştir. Yeni insanı yetiştirmenin amacı; kendi geleceğine kendisinin karar vereceği, toplumu yönetecekleri kendinin seçeceği, üretimle yaratılan refahın eşitlikçi bölünmesini gerçekleştireceğini sağlayacak kabullenmesi olmuştur. Eğitime yüklenen benzer olumlu bakışla Batı ülkeleri daha önce kısa zamanda geleneksel değerlerden uzaklaşmış, modernleşme yarışında çevre ülkelerden daha hızlı yol almaya başlamışlardır. Çağdaşlaşma yarışında geri kalmak istemeyen Cumhuriyet yönetimi, benzer biçimde geleceğini eğitilmiş aklın önderliğinde bilim yolunda ilerlemeyi seçmiştir (Giritli, 1963).

1931 yılında kabul edilen Cumhuriyet Halk Fırkası programında belirlenen sağlık alanındaki ilkeler ise şöyledir: Sosyal hayatta ailenin temel olduğu, nüfusu artıracak önlemlerin (evliliklerin özendirileceği, “bebek-çocuk-yetişkin” ölümüne neden olan hastalıklarla savaşılacağı) alınacağı, nüfusun niteliğinin artırılacağı (sağlam, gülbüz, çalışmaya elverişli, eğitilmiş bir nüfus yetiştirileceği) belirtilmiştir (Güriz, 1975: 244). Sağlıktaki ideoloji “**en çok görülen, en çok sakat bırakan, en çok öldüren**” hastalıklarla mücadele edilecek şeklinde açıklanmıştır. Zamanın koşulları anımsandığında, kamunun

kıt kaynaklarının dönemin yaygın olan ve salgın yapan hastalıkların önlenilmesi için harcanması temel alınmıştır. Toplumun gereksinim duyduğu bulaşıcı hastalıklarla savaşta hizmetin en uç noktaya kadar götürülmesi ilkesi benimsenmiştir (Fişek, 1984). Bu uygulamadan amaç, halkın benliğine yerleşen geleneklerin, göreneklerin etkilerini maddi kültür öğeleriyle kırmak, modernliği öngören sağlık kurumu hizmetlerinin yararını göstermek, sağlık hizmetinin kabullenirliğini artırmak olmuştur. Sağlık kurumunun bilimsel özde oluşturulması için evrensel değerleri benimsetecek, genelleştirecek, yaygınlaştıracak güçlü bağlantılara gereksinimi olduğu, sağlık hizmetlerini sunmayı hep koruyucu hekimlik hizmetleriyle götürülmesi savunulmuştur. Bu görüşe göre; sağlığın kâr edilecek bir eyleme dönüştürülmemesi gerekmiştir. Ülke halkı sağlıklı olduğu sürece üretimin artacağı, devlet sağlık hizmetlerini yurttaşa ücretsiz sunduğunda, bundan ülke ekonomisinin kârlı çıkacağı ileri sürülmüştür (Newsholme, 1935). Dayanak, sağlık ekonomisi yaklaşımı olmuştur. Dönemin koşulları gereği, sorunları tedavi hizmetleri ile başarmanın parasal olanağı da yoktur. Cumhuriyet’i kuran kadronun belirlediği bu ideolojik kültürle, eğitim ve sağlık kurumları çalışanlarının ortaya koyduğu, gerçekleştirdiği eylemlerle toplumda davranışsal kültür yaratılmaya çalışılmıştır. İdeolojik kültürü, davranışsal kültüre dönüştürecek bütün araçların tümü olan maddi kültür öğeleri bu süreçte kurumsal etkinlik içinde kullanılmıştır

1945-1960 döneminde şimdiye değin görülmeyen bir hızla nüfuslanan ülkemizde aşırı doğurganlığın önlenmesi, için sosyo-kültürel değişimin maddi kültür öğelerine büyük gereksinim olduğu öncelikle hekimler tarafından vurgulanmıştır. Bu maddi kültür öğelerinin kullanılabilmesi için yasal değişiklik 1960’lı yıllarda yapılmış, kamu sağlık örgütünün bu maddi kültür öğelerini sağlık hizmeti olarak sunması sağlanmıştır. Kamu bu arada sağlıktaki ideolojisini yeniden belirlemiş **“yurttaş nerede olursa olsun, devlet ona eşit, etkin sağlık hizmeti sunmakla sorumlu tutulmuştur”**. Kamunun benzer hizmet anlayışı önceki dönemin dünya görüşü değişmeksizin eğitim kurumunda da oluşmuş; **“eğitimin parasız olması ilkesi benimsenmiştir”**. Ülkenin gereksinim duyduğu alanlarda insangücü yetiştirilmesi, eksikliklerin giderilmesi, gerekli yatırımların yapılması ilkeleri Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda belirtilmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı, 1963)

Küreselleşme bağlamında amaca ulaşmak için kullanılan teknikler farklılaşmıştır. Küresel anlayışın ileri sürdüğü **yaşam kalitesi** merkeze alınmıştır. Buna göre bireylerin **karşılanamayan ihtiyaçları** üzerinde durulmuş, bireyin insan hakları, özellikle kadın hakları öne çıkarılmıştır. Bunların karşılanması, hedeflere ulaşılması için hükümet dışı kuruluşlarla, özel kesimle, yerel yönetimlerle ve bireylerle birlikte hareket edilmesinin altı çizilmiştir. Konumuz açısından geleneksel aile planlaması yaklaşımı terk edilmiş, politik hassasiyetleri asgari düzeye indiren **sağlıklı üreme hakkı** kavramı benimsenmiştir. Kavramın içi, aile planlaması yanı sıra, cinsel yoldan bulaşıcı hastalıklar, anne ve çocuk sağlığı ile doldurulmuştur (Ünalın, 2003: 11-14).

Küresel ilişkiler artık toplumumuzda egemen konuma gelmiştir. Özellikle 2000’li yıllarda sosyal devletin temel görevleri etkinlik bağlamında önceki yıllara göre farklılaştırılmıştır. Temel kamu hizmetleri, özel kesimin kâr güdüsü altında piyasalaşmaya başlamış; ticari ilişki öncelikli olmuştur. Liberal ideoloji kaynaklı bu sosyo-kültürel ilişkilerin neden olduğu dönüşümün oluşturduğu biçimler, ortaya çıkardığı yeni sorun alanları farklılaşmıştır. 1994 yılında Kahire’de yapılan Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı’nda ülkemizin de imza koyduğu **“kamunun ailelerin sahip olacağı çocuk sayısına karışmayacağı”** ilkesi 2000’li yıllarda boşlanmıştır. Doğurganlığı özendirme, sosyo-kültürel değişimi farklı kılacak biçimde liberal görüşü öteleyerek savunulmaya başlanmıştır.

II- Nüfussal Dönüşümün Sayısal Gösterimi: Ülkemizde genel kabul gören biçimiyle “Cumhuriyetçi/ liberal” anlayışın gerçekleştirdiği nüfussal dönüşümü, doğum-ölüm hızları temelinde iki kesime ayırarak inceleyebiliriz. Modernleşme olarak adlandırabileceğimiz ilk kesim dönemselsel olarak ikiye bölümlendirilebilir. Nüfusu artırıcı politikanın sürdüğü 1923-1963 dönemi ile ailelerin istediği kadar çocuk sahibi olabilecekleri politikaların uygulandığı 1963-1983 dönemini “Cumhuriyetçi” anlayış olarak ele alabiliriz. 1984 sonrası yıllar ise küresel politikaların etkisinin görüldüğü özünde “liberal” anlayışı temel alan dönem olarak yaşanmış ve yaşanmaktadır. Çalışmamızda veriler ikiye ayrılarak sunulmuştur. İlk dönem 1923-1963, ikinci dönem ise 1964 sonrası olarak ele alınmıştır. Böyle bir tercihin temelini, her ne kadar 1963-1983 dönemi ülkemizde planlı yıllar olarak görülse de, 1965’den sonra iktidara gelen hükümetlerin temel anlayışının ekonomik serbesti üzerine yoğunlaşması oluşturmuştur.

Ülkemizde araştırmamız dönemi içinde doğurganlıktaki değişimi güvenilir biçimde değerlendirme, kaba doğum hızından çok, TDH’na göre yapılması konusunda bir uzlaşa sağlanmıştır. Kaba doğum hızı, yıl temelinde olan canlı doğumlar toplamının, o yıl ortası nüfusa bölünmesiyle bulunmaktadır. TDH ise kadınların, doğurganlık dönemlerinin sonuna kadar hayatta kaldıkları, bir dizi yaşa özel doğurganlık hızlarına göre doğurdıkları takdirde, kadın başına düşen ortalama çocuk sayısını göstermektedir. TDH, nüfusun yaş ve cinsiyet dağılımındaki değişmelerden etkilenmeden, yalnızca doğurganlık eylemini ölçmektedir. Kaba doğum hızından daha kılcal, güvenilir bir ölçüt olan TDH, doğurganlığı yıla, zamana göre üretilen dizilerle ülke içi, ülkelerarası karşılaştırma olanağını da vermektedir.

1- 1923-1963 Döneminde Doğurganlık: Nüfusu artırıcı politikanın uygulandığı 1923-1963 döneminde doğum ve ölüm hızları farkı ülkemizde görülen nüfus artışını belirlemiştir. Bu dönem için çalışmamızın temel aldığı veri kaynaklarını genel nüfus sayımı sonuçları oluşturmuştur. Nüfus sayımları sonuçları doğurganlıktaki, ölümlülükteki genel örüntüyü ortaya koymasına karşın, bazı yıllar için bu dinamiklerin hızlarında bir sapma görülmüştür. Söz

konusu çalışmalar yapılırken yanıtlayıcıdan, araştırmacıdan kaynaklanabilen bu hatalar genel örüntüyü bozmadığı için, ölçme hatası olarak kabul edilmiştir.

Nüfus sayımlarından, nüfus araştırmalarından, adrese dayalı nüfus kütüklerinden tahmin edilen, Çizelge 1'de verilen TDH içinde 1927 Genel Nüfus Sayımı sonuçları bulunmamaktadır. İlk olarak yapılan bu nüfus sayımının verileri farklı biçimde düzenlendiği için, bu nüfus sayımının verilerden TDH tahmini yapılamamıştır.

Çizelge 1'den izlendiği gibi, ülkemizde nüfus artışını amaç edinen politikalar bütününe sürdüğü dönemin ortalarından, bu dönemin sonuna kadar kadın başına TDH'nin 7 çocuğa yaklaştığı yüksek bir doğurganlık dönemi yaşanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sürdüğü yıllarda biraz azalan TDH, savaş sonrasında belirsizliğin ortadan kalkmasıyla hemen yükselişe geçmiş, 1945-1950 döneminde en yüksek değerine ulaşmıştır. İzleyen yıllarda da (1950-1960 dönemi) yüksek değerini korumuştur. 1930'lu yıllarda kadın başına ortalama yedi çocuğa yaklaşan doğum sayısı, dönem sonunda 6 çocuğa gerilemiştir.

Çizelge 1: Toplam Doğurganlık Hızındaki (TDH) Değişme (1935-2014) ¹¹					
Dönem	Kaynak-Tü	TDH	Yıl	Kaynak-Tür	TDH
1935-40	DİE SAYIM	6,66	1973	HNEE ARAŞTIRMA	4,66
1940-45	DİE ^a	6,55	1978	HNEE	4,33
1945-50	DİE ^a	6,85	1988	HNEE	3,02
1950-55	DİE ^a	6,62	1989	DİE ^c	3,39
1955-60	DİE ^a	6,26	1993	HNEE	2,65
1960-65	DİE ^a	6,10	1998	HNEE	2,61
1965-70	DİE ^a	5,70	2003	HNEE	2,23
1970-75	DİE ^a	5,59	2008	HNEE	2,16

¹¹a-Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), 1995: 33

b-Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), 2002: 50

c-Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), 1991: 37

d-Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2014

Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü (HNEE) verileri belirtilen tarihlerdeki Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması çalışmalarından alındı.

1975-80	DiE ^a	5,05	2013	HNEE	2,26
1980-85	DiE ^a	4,11			
1985-90	DiE ^a	3,29			
1990-95	DiE ^a	2,70	2011	TÜİK ^d ADKS	2,11
2000	DiE ^b	2,53	2014	TÜİK ^d ADKS	2,17

Doğurgan kuşaktaki bir annenin yerini alabilecek doğurduğu ortalama kız çocuğu sayısı, net üreme hızını gösterdiği için nüfus analizlerinde önemli görülmüştür. Annelerin kendi yerini alacağı, toplumun yenilenmesi için doğum yapabilecek kaç kız doğurduğu konusu hep bilinmek istenmiştir. İncelediğimiz bu dönem başında TDH büyüklüğüne bağlı olarak 3,3 kız çocuğu civarında olan net üreme hızı 1955-60 döneminde üç kız çocuğu düzeyine gerilemiştir. Toplumda doğurganlığını tamamlamış her annenin yerinin, ölmeden ulaştığı doğurganlık dönemi boyunca doğum yapabilecek üç kız çocuğu ile ikame edilmesi nüfus artışının ivmesini kısa zamanda değiştirmiştir. Doğurganlık döneminde (15-49 yaşları) iki kuşağın (anne-kız) aynı zaman diliminde doğum yapması, ülkemiz açısından ilginç bir kültürel tutum ve davranış örneğini oluşturmuştur.

1923-1963 dönemi boyunca ülkemiz doğum hızlarının yüksekliğini yalnızca güdülen politikalar mı sağlamıştır? Doğurganlık hızının yüksekliğinin sosyo-kültürel nedenleri de olabilir mi? Yüksek doğurganlığı yalnızca dönem boyu güdülen politikalar ile açıklamak güç. Doğurganlığın yüksek düzeyde sürmesinin nedenleri olarak sosyo-kültürel temelde aşağıdakiler görülmüştür: i- Tarım kültürünün sürdüğü aile işletmelerinde, teknolojik yetersizlikten ötürü emeğe olan talepleri nedeniyle ilk evlenme yaşı hep küçük olmuştur. Bu nedenle doğurgan yaşlarda (15-49 yaşları) kadınların evli olarak geçirdikleri süre uzamıştır. ii- Uzun evlilik süresi boyunca çiftler doğal doğurganlığı yaşamış, kullanılması yasak olan doğum kontrol tekniklerinden yararlanamamışlardır. iii- Doğuştaki yaşama umudunun düşüklüğü (yüksek bebek çocuk ölümleri) aileleri ölenlerin yerine ikame edebilecekleri çocukları yapmaya zorlamıştır. iv- Tarım kesimi ataerkil geniş ailesinde çocuğa ekonomik değer atfedilmiş, anne-babalar yaşlılıklarında çocuklarını, kendileri için sigorta ya da gelecek olarak görmüşlerdir. v- Kadının aile içindeki konumu, statüsü ile toplumdaki saygınlığı çok çocukluluk ile örtüşmüştür. vi- Kırsal ataerkil geniş ailede çocuğun yetiştirilmesi konusunda, çocuğa yönelik anne-babanın belirli bir kaynak aktarmasından çok, ortak tüketime dayalı olarak çocuğun yetiştirilmesi davranışı egemen olmuştur. Bu nedenle evli çiftlerin doğurganlık konusunda aile değerleri kaynaklı doğurganlık tutumunu benimsemeleri yanı sıra, kırsal

kesimde dinsel değerler, geleneksel söylemler de yüksek doğurganlığı tüm tarım toplumlarında özendirmiştir.

Ülkemizde 1960’lı yıllara kadar yüksek doğurganlığı etkileyen bu nedenlerin, 1950-70 döneminde yapılan nüfus çalışmalarında Doğu toplumları ve Afrika’da da geçerliliğini uzun süre koruduğu saptanmıştır¹². Ülkemizin bu ülkelerden farklılaşmasını yürütülen politikalarda dini değerlere, geleneklere yer verilmemesi ya da laik anlayış sağlamıştır. 1923-1983 döneminde sağlanan başarı da bu politik tutumun sürdürülmesinin önemli olduğu görülmüştür. Çünkü doğum-ölüm hızlarının değiştirilmesi konusunda dini değerleri öne çıkaran ülkeler halen sorunun yarattığı sarmal içinde boğuşmaktadırlar.

2- 1964-2014 Döneminde Doğurganlık: TDH’da bu dönem içinde görülen düşme eğilimi, ülkenin geçirdiği nüfusal dönüşümü anlama, tanımlama açısından yol gösterici olmuştur. Yüksek doğurganlığın yaşandığı, TDH’nın kadın başına neredeyse 7 çocuğa ulaştığı önceki dönem başındaki veriler, nüfusal dönüşüm kuramının ilk evresi değerleri ile örtüşmüştür. TDH’nın başta eğitim olmak üzere açıklayıcı değişkenler nedeni ile ulaştığı yeni konumu, 1960’lı ve sonrası yıllarda yoğun biçimde tartışılmaya başlanmıştır. 1960-1980 döneminde araştırmacılar tarafından, gerek kendilerinin yaptığı gerekse farklı kuruluşlar tarafından yürütülen araştırma bulgularından yararlanarak ülkemize özgü KDH ile TDH tahmini yapılmıştır (Çizelge 2-3). Bulgular, ülkemiz verilerinin nüfusal dönüşüm kuramının ikinci evresi doğurganlık örüntüsüne benzediğini göstermiştir (Çizelge 2).

KDH’nın tahmin edildiği kaynakla (nüfus sayımları, nüfus araştırmaları), tahminde kullanılan dolaylı-doğrudan hesaplama tekniği farklılığına karşın tüm çalışmaların ortak bulgusu, ele alınan dönem boyunca ülkemizde doğurganlığın düşüşünü saptaması olmuştur. Ülkemizde KDH’daki azalma 1960’lı yıllarda başlamış, incelediğimiz dönem boyunca sürmüştür. Çizelge 2’de görüldüğü gibi KDH 1960-1980 döneminde gerek nüfus sayımları gerekse nüfus araştırmalarının bulgularına göre binde 15 düzeyinde azalmıştır.

Kaba doğum hızında 1960-1980 döneminde gerçekleşen bu düşüşün, 1960’lı yıllarda getirilen yeni nüfus politikasından mı, yoksa ailelerin istemlerinden mi kaynaklandığı konusunda araştırma kaynaklı elimizde net bir bilgi bulunmamaktadır.

Genel kanı, KDH’daki azalmayı ailelerin doğurganlık konusundaki değerlerini, davranışlarını başta kadının aile ve toplumdaki konumunu artıran “eğitim ve gelir” değişkenlerinin karşılıklı etkisinin belirlemeye başlamış olması

---

¹² Development Centre of the Organization For Economic Co-operation and Development: The Demographic Transition in Tropical Africa, Proceeding of an Expert Group Meeting, 1970, Paris.

yönündedir. Aile içindeki konumu eğitim-gelir nedeniyle farklılaşan kadın, istediği, ideal bulduğu sayıda çocuğa sahip olabilmek için maddi kültür ögesi olan aile planlaması hizmetlerinden daha çok yararlanmaya başlamıştır. Kabaca 1960-1980 döneminde doğurganlık davranışında görülen sosyo-kültürel değişimin, maddi ve manevi kültür öğelerinin karşılıklı etkisi nedeniyle olduğu görülmüştür.

Bu süreçte kadının konumunun değişmesi; başta kendi sağlığı ve yaşamı olmak üzere sahip olacağı çocuklarının sayısı ile birlikte bunları nasıl yetiştirebileceği konusundaki değer farklılaşması çekirdek aile içinde oluşmuştur. Ataeril aile içinde görülmeyen bu değer ve davranış biçimi çekirdek ailede kadının farklılaşan konumuyla gerçekleşmiştir. Öte yandan toplumda oluşmaya başlayan yeni kültürel değerlerin bu değişime katkısının olduğu da kabul edilmelidir. Ne var ki bu süreç boyunca geleneksel değerlerin sürdüğü ataeril ailelerde, doğurganlığın yüksek düzeyini koruduğu görülmüştür. Ülkemizde aileler, yerleşim yerleri ve bölgeler arasındaki doğurganlık farklılığının belirginleşmesi bu yıllarda başlamış; fakat çok kültürlülük açısından toplum azalan doğurganlık değerini benimsemiştir.

Gençlerin azalan doğurganlığı, yaşlı kuşaklar tarafından onların daha sorumlu davranışı olarak görülmüş, bu konuda bir kuşak çatışması yaşanmamıştır. Doğurganlıktaki değişmeyi daha net görebilmek için doğurganlığın yirmi yıllık süre içindeki değişimini TDH'da görülen değişimden incelemek gerekmiştir. Çünkü TDH, yaş ve cinsiyet dağılımındaki değişimlerden etkilenmemiştir.

Kaynak	Tahmin Dönemi ya da Yılı							
	1955-60	1960-65	1966-67	1965-70	1973	1974	1970-7	1978
	Shorter ve Macura ¹³ : Geriye Doğru Projeksiyon Bildirilen yaş	47,0	43,2		38,8			34,9

¹³ Shorter ve Macura, 1982

dağılımı Düzeltilmiş yaş dağılımı	46,8	42,9		39,0			34,5	
b- ABD Sayım Merkezi¹⁴	48	45		40			37	
c- Türkiye Nüfus Araştırması¹⁵			39,6					
d- Devlet İstatistik Enstitüsü¹⁶						34-37		
e- Özbay, Shorter, Yener¹⁷						35,8		
f- HNEE 1973 Araştırması (Özbay)¹⁸					32,4			
g- HNEE, 1978 Türkiye Doğurganlık Araştırması								32

Değişik kaynaklardan bulunan TDH tahminleri Çizelge 3'de gösterilmiştir. Buna göre ABD Sayım Merkezinin 1974 Türkiye Nüfus Araştırması'na dayalı tahmini değerlendirme dışı bırakılırsa, nüfus sayımı ile nüfus araştırmalarından elde edilen TDH tahminlerinin bu dönem boyunca doğurganlığın düşme eğilimi içinde olduğunu saptamıştır. Sözelimi 1960 yılında kadın başına düşen TDH 6,5 çocuk düzeyinde iken, 1960-1978 dönemi boyunca doğurganlıkta görülen azalma sonucu 1978'de TDH kabaca kadın başına iki çocuk olarak azalmış, 4,3 çocuk düzeyine gerilemiştir. Türkiye'de yüksek doğurganlıktan, azalan doğurganlığa geçişin başladığı dönemin 1960-1980 olarak kabul edilmesini TDH'daki azalış göstermiştir (Çizelge 3).

¹⁴ US Department of Commerce Bureau of the Census, 1980

¹⁵ Hıfzıssıhha Okulu, 1970.

¹⁶ Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), 1978.

¹⁷ Özbay, Shorter ve Yener, 1977

¹⁸ Özbay, 1979.

Çizelge 3: Toplam Doğurganlık Hızı Tahminleri (1960-1978) Tahmin Dönemi ya da Yılı								
Kaynak	Yıl							
	1955-60	1960-65	1966-67	1965-70	1970-75	1973	1974	1978
a- Shorter ve Macura	6,54	6,10		5,63	5,05			
b- HNEE						4,66		4,3
c- Türkiye Nüfus Araştırması			5,63					
d-Devlet İstatistik Enstitüsü TNA						3,79		
e- ABD Sayım Bürosu							5,21	

(Tahmin 1974 Türkiye Nüfus Araştırması (TNA) dan yararlanarak yapılmıştır)
Not: Verilerin kaynağı bir önceki çizelgede verilen kaynaklardır.

1980'den sonra da doğurganlıktaki azalma sürmüştür, 2000'li yıllarda TDH'nın ulaştığı değer, nüfusun kendini yenileyebileceği doğurganlık hızı düzeyine gelmiştir. Bu veriler nüfusun durağan bir yapıya doğru gidişinin, kuramın üçüncü evresinin belirtilerinin ülkemizde yaşanmaya başladığının kanıtı olmuştur. Bu kanıt üç farklı kaynak tarafından doğrulanmış; olayın tesadüfi nedenlerden kaynaklanmadığı saptanmıştır. TDH tahminlerinin 1990'den günümüze nüfus sayımı ile nüfus araştırmaları verilerinden tutarlılığı, ülke nüfusbilimi açısından anlamlı, güvenilir, kurumsal bir tutum olarak değerlendirilebilir. Güncellenen, adrese dayalı nüfus kütüklerinden elde edilen hayati hızlar da, kurumsallaşan nüfusbilim kuruluşlarının bulgularının güvenilirliğini ve geçerliliğini doğrulamıştır. Türkiye 2003-2013 döneminde düşük hızlı doğum örüntüsünü gerçekleştirmiştir (Çizelge 4). Bu dönüşümün sonucu olarak ülke nüfusunun düşük hızlı bir nüfus artışı ile durağan bir yapıya kavuşacağı sürecin başladığı, nüfusbilimciler tarafından belirtilmiştir.

1973-2013 döneminde (TNSA 2013 Araştırması verilerine göre çok az bir artma olmasına karşın) TDH düzenli olarak azalmış; düşüş 15-19 yaş grubundan başlayan, 45-49 yaş grubuna kadar varan tüm beşli yaş gruplarının yaşa özel doğurganlık hızlarındaki azalma sonucu gerçekleşmiştir. Ülkenin 1973 ile 2008 yıllarına özgü doğurganlık örüntüsü hem beşli yaş kuşaklarında hem de bunların toplamında farklılaşmıştır (Çizelge 4).

1973 yılında TDH'na en büyük katkı 20-24 yaş grubundan gelmiş; 2008-2013 döneminde ise TDH'na bu katkı 25-29 yaş grubundan gelmeye başlamıştır. TDH'na katkıları az olsa da doğurganlığın ilk kuşağı (15-19) ve ileri kuşaklarında (35-49) yaşa özel doğum hızlarında dönem boyunca görülen azalma %64 ile %74 arasında değişmiştir. Kadınlar kendi doğurganlıklarını erken ve geç dönemi içinde gebelikten sakınmalarını, cinsel davranışlarıyla ortaya koymuşlardır. Erken dönem içinde(15-29 yaşları) evlilik oranlarının azalması ile ilk evlenme yaşının yükselmesinin etkisinin de önemli olduğu görülmüştür. Geç dönem (35-49 yaşları) içinde gebelikten korunmadan ötürü doğurganlığın azalmasını maddi kültür öğesi olan gebeliği önleyici usul kullanımının doğrudan, kadının eğitiminin dolaylı etkisi sağlamıştır. Ülkemizde genç yaşta anne olma, ileri yaşta kızı ya da gelini ile aynı zamanda doğum yapma olgusu artık ülkemizde dünde kalmış; ama annelerin kızlarının doğumunda onlara kaynak aktarımını yapabildikleri sosyo-kültürel değişme gerçekleşmiştir. Değişim ülkemizde anne ve bebek ölüm hızlarının azalmasını sağlamıştır.

Yaş	TNY-1973	TNSA-1993	TNSA-1998	TNSA-2003	TNSA-2008	TNSA-2013
15-19	61	56	60	46	35	31
20-24	240	179	163	136	126	124
25-29	255	151	150	134	133	136
30-34	168	94	93	78	91	104
35-39	148	38	42	38	36	48
40-44	52	12	13	12	10	7
45-49	8	0	1	2	1	2
TDH	4.66	2.65	2.61	2.23	2.16	2.26

Not 1: 1973 ve 1993 yılı hızları araştırmadan önceki bir yıllık döneme, 1998, 2003, 2008 ve 2013 yılı hızları araştırma tarihinden önceki üç yıllık döneme aittir.

Not 2: Yaşa özel doğum hızları bin kadın, TDH ise bir kadına ilişkindir.

Not 3: TNY= Türkiye Nüfus Yapısı ve Nüfus Sorunları Araştırması.

Not 4: TNSA 1993,1998, 2003, 2008 ve 2013 = Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 1993, 1998, 2003, 2008 ve 2013'dür.

Türkiye'de son otuz yıl içinde (1978-2008) köy ve kentte yaşa özel doğurganlıktaki değişim Şekil 2 ve 3'de gösterilmiştir. Buna göre incelenen dönem boyunca tüm yaş gruplarında köylü kadınların, kentli kadınlardan daha fazla doğum yaptıkları saptanmıştır. İlgili alanımız olan genç yaşlardaki (15-29) doğurganlık değişmesini incelediğimizde kır ve kentte 30 yıl içinde doğurganlık düşmekle birlikte, kentlerde tepe değer 20-24 yaş grubundan, 25-29 yaş grubuna kaymıştır. Kentsel nüfusu artan ülkemizde başta kadının eğitimi, çalışma yaşamına katılımı, kentsel yaşamın zenginliği 15-24 yaş grubundaki

¹⁹ Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2009: 21

yaşa özel doğurganlık hızını etkilemiş, doğurganlık örüntüsünün değişmesine neden olmuştur. Kırsal yerleşmelerde doğurganlık azalmasına karşın eğitimde geçen yılların azlığından ötürü erken yaşta evlilik, kadının aile işletmesinde işgücüne katılımı, kırsaldaki tek düze yaşam, doğurganlığın örüntüsünü düşük ölçekte değiştirebilmiştir.

Türkiye’de kırsal, kentsel nüfus oranlarının değişimine paralel olarak ülkenin doğurganlık örüntüsü de değişmiştir. 1973 yılında kırsal nüfusun oransal fazlalığı, bunların yüksek doğurganlığından ötürü 20-24 yaş grubunun yaşa özel doğurganlık hızı en yüksek değeri almıştır. 2013 yılında kentsel nüfus oranının fazlalığı, köy-kent yaşa özel doğurganlık hızı farkının her yaş grubunda anlamlı biçimde kapanmasından ötürü, kentsel doğurganlık hızı değerleri ülke doğurganlık ortalamasını belirlemeye başlamıştır. Öte yandan Türkiye’de 2013 yılı 25-29 yaş grubu yaşa özel doğum hızının 1973 yılına göre gerileyerek tepe değere ulaşması, genç yaşlarda doğurganlık örüntüsünün değişiminin açık bir kanıtı olmuştur. Köyde yaşayan kadınların 20-24 yaş kuşağındaki doğurganlığının azalmasına karşın köysel yerleşmelerde bu yaş grubunun yaşa özel doğurganlığı yine tepe değeri oluşturmuştur. Ne var ki bu yaş grubunun ülke doğurganlığına katkısının zaman içinde genç köy nüfusunun göç nedeniyle azalmasından ötürü, geneli belirlemedeki etkisi kaybolmuştur.

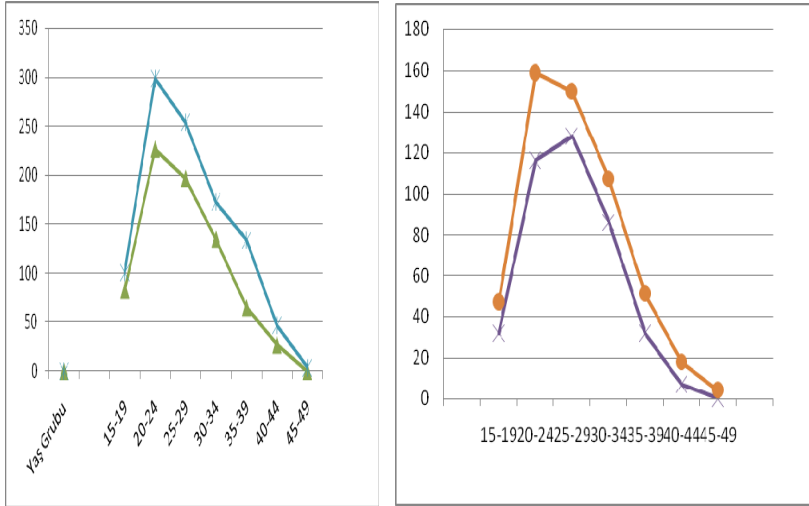
Türkiye’de doğurganlık davranışının değişimi açısından önemli bir başka nokta 30-49 yaş grubundaki yaşa özel doğurganlığın bu dönem içinde hızla azalması olmuştur. 1973 yılında 30-34 yaş grubunda 168 olan yaşa özel doğurganlık hızı, 2008 yılında 100’e gerilemiştir. Benzer şekilde izleyen yaş gruplarında (35-49) da yaşa özel doğurganlık hızları 1973-2008 döneminde anlamlı biçimde azalmıştır. 1978 yılında 30-49 yaşlarında gerçekleşen yüksek doğurganlık davranışı, 2008 yılında azalma yönünde değişmiştir (Şekil 2-3).

İncelediğimiz dönem içinde doğurganlıktaki azalmaya bağlı sosyo-kültürel değişimi gerçekleştiren değişkenlerden biri olan ilk evlenme yaşının yükselmesi, buna bağlı olarak genç yaşlardaki evlilik oranlarının düşmesi olmuştur. Öte yandan maddi kültür ögesi olan gebeliği önleyici etkin usullerin kullanımının artması, yaşa özel doğurganlık hızlarının yerleşme yerine göre düşme yönündeki eğilimini hızlandırmıştır. Yukarıdaki değişkenlere göre doğurganlıktaki değişimi açıklama kolaylaşmıştır. İncelediğimiz dönem boyunca TDH nerede ise yarı yarıya azalmış, azalma kadın başına TDH temelinde 2,4 çocuk olmuştur. Tüm yaş gruplarında 1973-2013 döneminde yaşa özel doğum hızları azalmış, şimdiye değin görülen doğurganlık örüntüsü değişmiştir. Değişimin ilk göstergesi dönem boyunca 20-24 yaş grubunda tepe değere ulaşan yaşa özel doğum hızının 25-29 yaş grubuna kayması biçiminde gerçekleşmiştir. Ülkemizde evli çiftler üreme davranışını, sağlık bilimlerinin önerdiği yaşlarda yapmaya başlamışlardır. Bu nedenle genç ve ileri yaş gruplarındaki yaşa özel doğum hızlarının TDH’na olan katkısı azalmıştır.

Gebelik ve doğum ile ilintili kadın hastalıkları riski gerilemiş, bu risklere bağlı anne ölümleri de düşmüştür.

TNSA 2003, 2008 ve 2013 araştırma bulgularına göre TDH ortalaması (2,2), dış göçün etkisinin sıfır olduğu sürece ülkemiz nüfusunun kendisini ancak yenileyebileceği bir düzeye gelmiştir. Bu doğurganlık davranışının sürdürülmesi halinde ise toplam nüfusun belli bir süre (25-30 yıl) daha artacağı, 2035-2045 yılları arasında 93-97 milyona ulaşacak nüfus büyüklüğünde kararlı bir yapıya ulaşacağı, değişik kurumlarca yapılan nüfus tahmin çalışmalarında öngörülmüştür²⁰

Şekil 2 ve 3: Köy ve Kentte Yaşa Özel Doğum Hızı 1987 ve 2008

İncelediğimiz kırk yıllık dönem(1973-2013) içinde TDH'da nerede ise yarıyı geçen azalma (1973= 4,66, 2013=2,26) ülkemizin doğurganlık davranışı açısından önemli bir sosyo-kültürel değişimi göstermiştir. Bu doğurganlık örüntüsüne göre Türk toplumunda incelediğimiz dönem boyunca görülen, başat olan konum az çocuklu çekirdek ailenin gerçekleşmesi olmuştur. Çekirdek ailenin evlilikle birlikte ya da evliliğin ilk yıllarında baba evinden ayrılarak oluşması, toplumda bunun bir değer olarak benimsenmesi ülkemizde hanehalkı sayısının hızla büyümesini sağlamıştır. 1980 yılında 8.522.499 olan hane halkı sayısı 2000 yılında 15.070.093'e ulaşmıştır.1980 yılında 5.32 olan ortalama

²⁰ Bu tahminler; HNEE, TÜİK ve DPT tarafından değişik yıllarda yapılmıştır. Yapılan tahminler arasında sayısal farklılık olmakla birlikte, her üç kurumun tahmini, ülkemiz nüfusunun düşük hızlı doğum ölüm hızlarına göre 2035-2040 döneminde durağan bir yapıya kavuşacağı biçiminde olmuştur.

hane halkı büyüklüğü 2000 yılında 4.18'e gerilemiştir²¹. Nüfus sayımlarının bulgularına benzer sonuçları nüfus araştırmaları da göstermiştir. HNEE' nün yaptığı **Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2013**'de (TNSA 2013) tahmin ettiği ülke hane halkı büyüklüğü 3,6 kişi olmuştur. Bu büyüklük köylerde 3,9'a, kentlerde ise 3,6 düzeyine gelmiştir (Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2014: 21).

TDH, yaşa göre ayarlanmış bir doğurganlık ölçüsü sayıldığı için, nüfusun gelecekteki eğilimini belirleyen, geleceğe ilişkin bilgi veren önemli bir gösterge olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda nüfusun sağlık, eğitim hizmetleri ile istihdam, barınma, mekânsal dağılımına ilişkin sorunların çözümünde alınması gereken politik tutumlara yol gösterici olmuştur.

TDH'nın azalmasını evlilik oranların bu dönem boyunca azalması etkilemiştir. HNEE yaptığı araştırmalara göre genç yaşlarda (15-29) hiç evlenmeyenlerin oranı 1968-2013 dönemi boyunca artış eğiliminde olmuştur. Kadının ilk evlenme yaşı doğurganlığı önemli ölçüde etkileyen bir başka ara değişken olarak kabul edilmektedir. HNEE, TNSA-2013 sonuçlarına göre ülkemizde ortanca ilk evlenme yaşının ileri yaşlara kaydığı, ortalamasının 21 yaşa ulaştığı görülmüştür. Türkiye'de son 30 yılda kadınların ilk evlenme yaşlarının daha yüksek yaşlara doğru kaymıştır. 30 yıl öncesinde kadınların %55'i, 21 yaşından önce evlenirken, 21 yaş öncesinde evlenenlerin oranı 2013'de %29'a düşmüştür.

Eğitim değişkeni açısından ilk evlenme yaşındaki değişim incelediğinde, yaşa özel doğurganlığın yüksek olduğu 20-29 yaş grubundaki kadınların, daha geç evlenmeyi tercih etmelerinden ötürü, ilk evlenme yaşı örüntüsünün değişiminin 1980 sonrasında başladığı saptanmıştır. Eğitime göre ilk evlenme yaşı farklılığı 2013'de ilköğretim ikinci kademesini bitiren kadınlar ile okur-yazar olmayan ve ilkokulu bitirmiş kadınlar arasında anlamlı hale gelmiş, aradaki fark 3 yıla ulaşmıştır. Ortalama ilk evlenme yaşına bağlı olarak ülkemizde kadınların ilk doğumunu yaptıkları yaş ortalaması (20,9) zaman içinde yükselmiş, 25-29 yaş kuşağı ile 45-49 yaş kuşağı arasındaki farkın bir yılı aştığı görülmüştür (Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2009: 106-107).

TDH'nın azalmasına yukarıdaki iki değişkenden farklı biçimde etkisi olan bir başka nokta ölümlülükte olduğu gibi doğum hızlarını azaltan, maddi kültür ögesi olmuştur. Aile planlaması hizmetlerini önce kamunun, 1983'den sonra kamunun özel kesimle birlikte sağlık hizmetini sunma biçimi ülkemizde etkili olmuştur. "Doğurganlıktaki düşme, kamu sağlık hizmeti ile mi yoksa ailelerin istemli uygulamaları sonucu mu gerçekleşmiştir?" sorunsalı önem kazanmıştır.

²¹ Devlet İstatistik Enstitüsü, 2002, Genel Nüfus Sayımı 2000, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri.

Yukarıda açıklandığı gibi bu dönemde doğurganlığı düşüren maddi kültür öğelerinin kamu sağlık hizmeti olarak sunulması farklı bir süreci izlemiştir. 1965 yılında yürürlüğe giren yasayla, istenmeyen gebelikleri önleyici araç ve ilaçların dış alımı, satışı, reklamı serbest bırakılmıştır. Böylece istenmeyen gebeliklerin önlenmesinde etkin aile planlaması usullerinin kullanılması olanakları sağlanmıştır. Kamu, bu hizmeti götürmek üzere sağlık örgütlenmesine Nüfus Planlaması Genel Müdürlüğünü eklemiştir. Bakanlık, aile planlaması sağlık hizmetleri için mevcut hastaneler, doğumevleri, ana-çocuk sağlığı merkezleri, sağlık ocakları, hükümet tabipliklerinin kendi içlerinde hizmet noktalarını oluşturmuştur. Aynı bir altyapı için yatırım yapılmadan kurulu bulunan sağlık örgütüne eklenme yapılarak kamu, sağlık hizmeti verme yolunu seçmiştir. SSBY düzeyinde yeni bir örgütlenmeye gidilmeden, kurumsal bütünlük içinde eklenen örgütlenme ağı yardımı ile yürütülen nüfus politikası uygulamasına, uluslararası kuruluşlar, yerel güçler ve sivil toplum örgütlerince destek sağlanmıştır. Sorunun ağırlıklı olarak hissedildiği kırsal kesimlerde hem sağlık ocağı hem de gezici ekipler ile sağlık hizmeti sunulmuş, oluşan talebin belirlenen süre içinde karşılanacağı varsayılmıştır.

İlk dört plan döneminde (1963-1983) bu hedeflere ulaşılmadığı gibi, önlenemeyen gebeliklerin yasal ve sağlıklı olmayan biçimde düşükle sonlandırılmasında 1983 öncesi dönemde büyük artışlar gerçekleşmiştir. Kamunun sunduğu hizmetlere karşın planlı dönemde ailelerin sahip oldukları çocuk sayılarının, istedikleri, ideal buldukları çocuk sayısı üstünde olduğu gerçeği HNEE’nün bu dönem içindeki araştırmalarında saptanmıştır. Başka bir anlatımla sosyal devletin sağlık konusunda giderilemez sağlık hizmeti açığı gerçeği 1965-1983 döneminde sürmüştür (Fişek, 1983: 166).

Türkiye’de yönetime seçilen siyasal iktidarların 1965’ten sonra zorunlu olan; fakat gönülsüz olarak uyguladıkları aile planlaması hizmetlerine karşın, bu hizmetin başarılı olmasını sağlık personelinin büyük özveriyle yürüttüğü hizmet türleri belirlemiştir. Bu hizmet türleri değişen aile yapısı ve bu yapı içinde konumu farklılaşan kadınların talebi ve hizmet alırlığı ile birleşince hem doğumlar azalmış hem de ölüm hızlarında düşüşler gerçekleşmeye başlamıştır. Böylece 1965-1983 döneminde kamunun etkin biçimde kaynak ayırmadığı; fakat gebeliği önleyici sağlık hizmetinin sunulmasına engel çıkarmadığı bir sürede doğurganlık hızının azalmasını daha çok kadınların doğurganlık konusundaki tutum ve davranışı sağlamıştır. Kadınların davranış değişikliği sosyo-kültürel değişimi belirlemiş, nüfussal dönüşümü başlatmıştır. Hiç şüphesiz sosyo-kültürel değişimin gerçekleşmesi, toplumun ve kadının eğitim düzeyinin artışı ile ailenin artan gelirine paralel olarak bu hizmetlere ulaşmasından kaynaklanmıştır. Bu süreçte ailenin ve kadının çocuğa verdiği ekonomik değer psikolojik değere yönelmesi de doğurganlığı azaltıcı yönde etkili olmuştur.

Dönem içinde kadının ve toplumun artan eğitim düzeyi ile birlikte 1984 sonrasında kamu ve özel kesim tarafından verilen gebeliği önleyici eğitim çalışmaları, doğurganlığı düşürme başarısını sürdürmüştür. Toplumda değişik kesimler arasında toplumsal bir uzlaşma olması konusunda kamu sürekli olarak dolaylı bir önderlik yapmıştır. HNEE Araştırmalarında bu dönem boyunca saptanan küçük aile normunun gerçekleşmesi için ailelerin ve kadınların önemsedikleri bu değerlerin oluşması, onun toplumda değerli olduğu görüşüne, kamu tarafından hiç engel çıkarılmamış, başka bir seçenek gösterilmemiştir. Böylece istenen doğurganlık sayısı ve aile büyüklüğü konusundaki değerler toplumun çoğunluğunda ahlaki ve sosyo-ekonomik değişkenler bütününe işbirliğiyle oluşmuş, sosyo-kültürel değişim doğum, ölüm ve nüfus artış hızı konusunda gerçekleşmiştir.

2000'li yıllarda görülen düşük ölüm ve doğum hızlı durağan nüfus yapısının oluşmaya başlamasıyla toplumda görece yeni bir denge oluşmuştur. Bu nüfus dinamikleri bağlamında gelecekte yaşlı nüfus olacağız söylemiyle, nedense yeni yapının nüfus sorunları, bunlara yönelik çözüm yolları dışlanmıştır. Ailelerin üç-dört çocuk doğurmasının istenmesi, yüzde ikilik nüfus artışı özlemine yönelen ve isteyerek yapılan düşüklüğü ahlaki temelde eleştiren bir tartışma alanı, ideolojisi gelenekseli savunan siyasi iktidar tarafından başlatılmıştır. Siyasi iktidar tarafından kuşatılmış kamu bürokrasisi buna hem sözel hem de sağlık hizmetini sınırlandırma bağlamında yardımcı olmuştur. Tartışılmayan noktalardan ilki, ulaşılan yeni nüfus yapısının doğum ölüm hızlarına göre şimdiye değin toplumsal yapımızda görmediğimiz yaşlı nüfus sorunlarının çözümünün ne olacağı olmuştur? Siyasal iktidarın söylemine göre doğurganlık hızı ne kadar artarsa artsın, önümüzdeki yıllarda 65+ yaşlardaki nüfusun sayısal büyüklüğü değişmeyecektir. Artması istenen nüfus artış hızına bağlı olarak 65+ yaşlardaki nüfusun toplam nüfus içindeki oranı azalacaktır. TDH 2,1 düzeyinde durağanlaşırsa, yaşlı nüfusun toplam nüfus içinde artan sayısına bağlı olarak oranı artma yönlü olacaktır. Her iki durumda yaşlı nüfusun görünür gelecekte ulaşacağı büyüklük değişmeyecektir.

3- 1923-1963 Döneminde Ölümler: Nüfus artış hızını doğrudan etkileyen kaba ölüm hızının düzeyi, nüfus artışını azalma yönünde etkilemektedir. Bilindiği gibi bir toplumda yaşa, cinsiyete göre ölüm riskleri farkı yanı sıra, o toplumu oluşturan kişilerin yaşadıkları yaşa göre yaşama umudu farklılık göstermektedir. Bu nedenle kaba ölüm hızı, nüfusun yaş ve cinsiyet dağılımı yanı sıra; yaşa, cinsiyete göre olabilecek ölüm risklerinden etkilenmektedir. Bu risk geliştirmekte olan ülkelerde en çok bebek, çocuk ölümlerinde ortaya çıkmaktadır. Sosyo-kültürel değerler, ekonomik ve çevresel koşullar, toplumdaki genç nüfusun 0-9 yaşlarında hayatlarını sürdürmelerini etkilemektedir. Onların yaşadıkları kültüre ve ortama ilişkin bilgiler bir toplumun gelişmişliğini göstermektedir. Bebek çocuk ölümleri düzeyinin, toplumun sosyo-kültürel, sağlık ve ekonomik değişim programlarının başarısı yanında, doğumdan sonra bir ve beş yaşında hayatını sürdürenlerin sayısını göstermesi

açısından uyarıcı bir işlevi vardır. Bebek çocuk sağlığı göstergeleri, sıklıkla kullanılmaları, kolayca anlaşılmasından ötürü evrensel düzeyde kabul görmekte, nüfus politikalarının oluşturulmasında önemli rol oynamaktadır. Öte yandan cinsiyete, yaşa göre yıl temelinde gerçekleşen ölüm hızlarından yararlanarak nüfusun görünür gelecekte ne kadar olacağı tahmini bu verilerden yararlanarak yapılmaktadır. Nüfus tahminleri ülkenin görünür gelecek için sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik değişimini sağlayacak yatırım kararlarının kaynağını oluşturmaktadır.

Nüfus sayımı verilerini kullanarak Türkiye'nin 1935-1975 dönemi için ölüm tahminlerini yapan Shorter ve Macura, 40 yıllık dönem içi ölüm hızları örüntüsünden hareketle, 1935-40 döneminde görülen ölüm hızlarındaki düşüşün öncesi olması gerektiğini belirtmiştir. Yukarıda belirttiğimiz gibi Türkiye'de ölüm hızlarındaki düşüş, büyük olasılıkla kurucu kadronun erken Cumhuriyet döneminde uygulamaya başladığı nüfus ve sağlık politikaları sonucu başlamıştır.

Shorter ve Macura, 1935-1975 dönemi için bulduğu bebek, çocuk, yetişkin ölüm hızlarından hareketle doğumdaki, beş yaşındaki yaşama umudu yıl tahminlerini yapmıştır (Çizelge 5). 1950-1975 döneminde bebek ölüm hızı düşüşü yıllara göre değişmemiş, yıl temelindeki düşüşü yüzde 3 düzeyinde olmuştur. Dönem boyunca yüksek olan bebek ölüm hızı örüntüsü her iki cins için de geçerliliğini korumuştur. Erkek çocuk ölümlülüğü, başka ülkelerde de olduğu gibi kız çocuğu ölümlülüğünden biraz daha yüksek olmuştur.

Dönem	Bebek Ölüm Hızı (Her iki cins için)	Beş Yaşındaki Yaşama Umudu		Doğustaki Yaşama Umudu		Toplam
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
1935-40	273	51,4	50,2			35,4
1940-45	306	47,6	47,9			31,4
1945-50	260	53,1	54,0	36,7	39,6	38,1
1950-55	253	57,8	59,1	42,0	45,2	43,6
1955-60	203	60,4	61,9	46,5	49,7	48,1
1960-65	176	62,3	63,8	50,5	53,7	52,1
1965-70	151	63,5	65,5	53,9	57,4	55,6
1970-75	126	64,3	66,6	57,1	60,7	58,9

Bu noktada bir karşılaştırma yapan Shorter ve Macura, Türkiye için önemli bir sorun alanını belirtmiştir. Beş yaşından büyüklerin, yaşama umudunun

²² Shorter ve Macura, 1983: 101

Türkiye kadar olduğu birçok toplumda görülen bebek ölüm hızı, Türkiye için hesaplananın yarısı dolayında gerçekleşmektedir. Doğuştaki yaşama umudu ile bebek ölüm hızı arasındaki ilişki ülkeden ülkeye değişmekle birlikte geçmişte, halde yetişkin ölümlülüğü Türkiye kadar olan ülkelerin hiç birinde, Türkiye'deki kadar yüksek bebek ölümlülüğü görülmemiştir. Bebek ölüm düzeyinin yüksekliği, Shorter ve Macura'nın da haklı olarak belirttiği (1983: 66-101) gibi ülke sağlığının önemli bir sorunu olarak varlığını bu dönem boyunca da sürdürmüştür.

Çizelge 6'da görüldüğü gibi ülkemizde 1940 yılından sonra kadın nüfusun yaşama umudu artmaya başlamış, 1950'li yıllarda erkek nüfusun yaşama umudunu geçmiştir²³. Günümüze kadar iki cins arasında yıl olarak artan yaşama umudu göstergesi, toplumda kadına verilen sosyo-kültürel değerlerin değiştiğinin temel göstergesi olmuştur. Türkiye, 1950'li yıllarda başlayan doğuştaki yaşama umudunda görülen bu sosyo-kültürel değişimi, günümüzde nerede ise gelişmiş ülkeler düzeyine çıkarabilen bir ülke olmuştur. Başka bir anlatımla, kadın nüfusun ölümlülüğünün yüksek olduğu, çocukların henüz yetişmeden, ailenin kırılmağa uğradığı bir sosyal yapı sonlanmıştır. Buna karşın anne ölümlerinin azaldığı, çocuklara atfedilen değerler değiştiği, bu değer bağlamında çocuğunu yetiştirebilen annelerin yaşadığı sosyal yapı oluşmuştur. Türkiye; evliliklerin çekirdek aileye dönüştüğü, her yaştaki ölümlerin azaldığı, ebeveynlerin çocuklarını öksüz bırakmadığı sosyo-kültürel değişimi akıl ve bilim öncülüğünde başarmıştır.

Bu yargımızı Devlet İstatistik Enstitüsü'nün (DİE) "**Türkiye Nüfusu 1923-1994**" çalışması verileri doğrulamıştır. Çalışmanın 1955-60, 1960-65 dönemi verileri, bebek ölümlerinin yıllara göre düşüşünün hızlandığını, kadın nüfusun doğuştaki, beş yaşındaki yaşama umudunun erkek nüfusun değerlerine göre arttığını göstermiştir (Çizelge 6). Türkiye 1960'lı yıllardan sonra kadın nüfusun ölümlülüğü açısından tarım toplumu özelliklerinden, sanayi toplumu özelliklerine geçişi sağlamıştır. Kadının tükenmişliği dönemi bitmiş, doğuştaki ve beş yaşındaki yaşama umudunun yükseldiği, kadının çekirdek ailede konumunun arttığı yeni bir sosyal yapı oluşmaya başlamıştır.

---

²³ Benzer olgu gelişmekte olan ülkeler içinde hayati hız verisi olan Hindistan'da 1951-1960 döneminde görülmüştür. Erkek nüfusun doğuştaki yaşam umudu değeri (%) erkek nüfus için 41.9, kadın nüfus için 40.5 olarak tahmin edilmiştir (United Nations, 1979)

**Çizelge 6: Bebek Ölüm Hızları ve Yaşama Umudu Tahminleri
(1955-1960 / 1985-1990)²⁴**

Dönem	Beş Yaşındaki Yaşama Umudu		Doğustaki Yaşama Umudu		Toplam	Bebek Ölüm Hızı (Binde Bir)
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın		
1955-60	57,9	60,4	44,68	48,63	46,41	203
1960-65	58,9	61,7	47,93	52,02	49,93	176
1965-70	59,9	62,9	51,07	55,27	53,12	151
1970-75	60,1	63,2	52,99	57,30	55,09	139
1975-80	60,4	63,5	54,78	59,37	57,01	126
1980-85	61,0	64,2	56,88	61,32	59,04	109
1985-90	63,7	67,6	62,67	67,26	64,91	67

4- 1964-2014 Döneminde Ölümler: Bebek ölümlerindeki düşüş, 1970'li yıllarda da sürmüştür. 1940'ların sonlarında bin canlı doğumda 260 olan bebek ölümleri 1973 yılında binde 126'ya düşmüştür. Yüksek bebek çocuk ölümlülüğünden ötürü 1955-1960 döneminde tüm nüfus için 47 yıl tahmin edilen doğustaki yaşama umudu, 1975-1980 döneminde 57 yıla yükselmiştir (Çizelge 6). Çalışmanın yapıldığı dönem içinde olan 1963-1975 yılları arasında kaba ölüm hızı da düşmüş, binde 10 düzeyine gerilemiştir (Shorter ve Macura, 1983). İnceleme dönemimiz boyunca doğurganlığın azalması sonucu 0-9 yaş kuşağının büyüklüğü etkilenmiş, toplam nüfus içindeki ağırlığı azalmıştır. Yaşa özel yüksek ölüm hızlarının gerçekleştiği 0-9 yaş kuşağının, toplam ölümlere katkısının azalması, ülkemizin kaba ölüm hızı düşüşünü etkilemiştir.

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün "Türkiye Nüfusu 1923-1994" çalışmasında 1945-50 döneminde binde 27 olarak tahmin edilen kaba ölüm hızı, dönem içinde düşüşünü sürdürmüş, 1988-1989 döneminde binde 8 düzeyine gerilemiştir. Benzer şekilde bebek ölüm hızının (BÖH) da nüfus araştırmaları, nüfus sayımları verilerine göre azaldığı görülmüştür. BÖH'nın, 1965 yılı için binde 169 olduğu, daha sonraki yıllarda yapılan çalışmalarda düştüğü, son olarak 1991 yılı için binde 53'e düzeyine geldiği saptanmıştır (Devlet İstatistik Enstitüsü, 1995: 40-44).

Bebek çocuk ölüm hızlarında görülen azalma eğilimi sonucu, doğustaki yaşama umudu 1990 yılı başında genel nüfus için 65 yıla ulaşmıştır. Beklenildiği gibi kadın nüfusun doğustaki yaşama umudu, erkek nüfusa göre bu dönem boyunca artış göstermiştir. Yüksek bebek ölümlülüğünden ötürü 1960'lı yıllarda her iki cins için beş yaşındaki yaşama umuduna göre daha düşük olan doğumdaki yaşam umudu farkı, 1990'da artış yönlü olmuştur. Bu olgu sosyo-kültürel değişme bağlamında Türkiye'de gerek doğurganlığın azalması gerekse

²⁴ Devlet İstatistik Enstitüsü, 1995: 42

ailelerin doğumla birlikte bebek sağlığına verdikleri önemi göstermesi yanında, kadınların sağlık hizmetlerini alırlılığının artması olarak değerlendirilmiştir.

1968'den beri beş yılda bir tekrarlanan HNEE, "Nüfus ve Sağlık Araştırmaları"nın verilerine göre ülkemizin kaba ölümlülük ölçütlerinde azalma yönünde önemli değişimler olduğu saptanmıştır. Nüfus sayımları verilerinden 1985-1990 dönemi için bulunan BÖH ile aynı yıllar için nüfus araştırmasından bulunan BÖH arasında çok az fark olmasından ötürü, örüntünün 1990 sonrası değişimini, HNEE'nün nüfus araştırmalarından izlemenin bir sakıncası olmayacağı varsayılmıştır. Buna göre 1988-2013 dönemi ya da son 25 içinde 0-4 yaşlarındaki ölüm hızlarında görülen değişim azalan bir örüntü biçiminde olmuştur (Çizelge 7).

Hızların Ait Oldukları Dönem	Neonatal Ölüm Hızı	Postneonatal Ölüm Hızı	Bebek Ölüm Hızı	Çocuk Ölüm Hızı	Beş Yaş Altı Yaklaşık Ölüm Hızı
TNSA 1983-1988	34,7	47,4	82,2	16,7	97,5
TNSA 1988-1993	29,2	23,45	2,6	8,8	60,9
TNSA 1993-1998	26	17	43	10	52
TNSA 1998-2003	17	12	29	9	37
TNSA 2003-2008	13	4	17	6	24
TNSA 2008-2013	7	6	13	2	20

Bu dönem için değerlendirmeyi bebek ölüm hızı ile 1-4 yaş çocuk ölüm hızlarına göre yaptığımızda, her iki hızda anlamlı biçimdeki düşme, bebek çocuk sağlığında iyileşme yönünde önemli bir değişim gerçekleşmiştir. Bebek ölüm hızı, bu dönem içinde yıllık yüzde 5'i aşan bir azalma göstermiştir. 1-4 yaş çocuk ölüm hızlarındaki düşme örüntüsü de buna yaklaşmıştır(%4,4). Her iki ölüm hızında görülen azalma, ülkemiz nüfusunun doğuştaki, beş yaşındaki yaşama umudunu artırmıştır. Nüfussal dönüşüm açısından önemli görülen BÖH'nın azalmasını, sağlık hizmeti yanında doğurganlığın düşmesi, ailelerin çocuklarına affettikleri değerlerin değişimi ile kadın eğitiminde görülen artış değişkenleri birlikte sağlamıştır. Bu yargıyı destekleyecek, sosyo-kültürel değişim açısından olayı açıklayacak değişken, annenin geleneksel değerlere dayalı uygulamaları dışlayan, eğitim kurumunun bilgileri olmuştur. Eğitim bilgileri

²⁵ Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2014 (TNSA-2013): 134

nedeniyle kadının sağlık hizmeti alırlılığı artmış, verilen sağlık hizmetini kadınlarımız istenilen yönde, etkin biçimde kullanmaya başlamıştır. Annenin eğitime dayalı bilgisi arttıkça, ana-çocuk sağlığı hizmetlerine ulaşma, bu hizmetlerden yararlanması çoklaşmıştır. Konumuz olan bebek çocuk hastalığı örüntüsündeki iyileşmeyi annenin bu tür davranışı etkilemiş, bebeğinin ve çocuğun hayatta kalma olasılığını yükseltmiştir. Bebeğinin, çocuğunun hastalık döneminde geleneklere, göreneklere sığınan anne, bebek çocuk hastalıklarının hızlı seyrinden ötürü çoğunlukla bebeğini, çocuğunu kaybetmektedir. Türkiye sosyo-kültürel değişimle gerçekleştirdiği bu olgu nedeniyle artık böylesi bir davranış dönemini yaşamayan ülke olmuştur.

Kadının bilgi düzeyinden kaynaklanan sosyo-kültürel davranışların değiştiği ülkemizde bebek çocuk ölümlerinde 1983-2013 döneminde de önemli azalma olduğu görülmüştür. HNEE'nün ele aldığımız bu dönemin ortalarındaki (1993) bir araştırmasının ileri analizlerine göre çocukların hayatta kalma şanslarının annenin eğitim durumuyla çok yakından ilişkili olduğu bulunmuştur. Anneleri eğitimsiz olan çocuklar arasında bebek ve beş yaş altı çocuk ölüm hızları, anneleri en az ilkokulu bitirmiş çocuklara göre 1,6 kat daha fazla olduğu saptanmıştır. Annenin eğitiminin ne kadar etkili olduğu, iki eğitim grubundan elde edilen postneonatal ve çocuk ölüm hızlarının incelenmesinden de anlaşılmıştır. Her iki ölüm hızı eğitimsiz kadınların çocukları arasında en yüksek değeri almış, fark ilkokul mezunu olan kadınların çocuklarına göre iki katından daha fazla olmuştur (HNEE, 1994, 87-88). Bu bulgular annenin eğitimden kazandığı bilgisinin çocuk bakımı üzerindeki olumlu etkisini sergilemiş, eğitimle kazanılan bilgi kaynaklı yeni değerlerin sosyo-kültürel değişme bağlamında geleneksele göre farklılığını ortaya koymuştur.

Annenin eğitimden edindiği bilgisi nedeniyle sağlık hizmetlerine ulaşma, bundan yararlanma bebek çocuk ölüm hızlarını da önemli ölçekte geriletmektedir. Annenin eğitim görmemişliğinden kaynaklanan bilgisizliğinden ötürü gebelik sırasında sağlık bakımı almadığı, doğumu bir sağlık elemanının gözetiminde yapmadığı örneklerde, bu kadınların beş yaş altı çocuk ölüm hızları yüksek (binde 77) olmuştur. Buna karşın eğitimden kaynaklanan bilgi nedeniyle bu iki hizmetten yararlanan annelerin beş yaş altı çocuk ölüm hızları öteki gruba göre yüzde 55 daha düşük gerçekleşmiştir (HNEE, 1994: 88).

Annenin eğitimde geçen yıllardan ötürü ilk evlenme yaşı artmış, doğurganlığını düzenleme biçimi dolaylı yoldan etkilenmiştir. Bu nedenle annenin ilk doğumundaki yaşına, doğum sıklığına, doğum aralığına göre gerek kendisinin gerekse doğurduğu bebeklerin ölümlülük düzeyi, eğitimsiz kadınlara göre anlamlı biçimde farklılaşmıştır. Örnek vermek gerekirse, doğum aralıkları sıklığının Türkiye’de çocukların hayatta kalma şansları üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Öte yandan genç yaşta yapılan evliliklerde bilgisizlikten ötürü hemen gebe kalmaktan kaynaklanan ilk doğumlar arasında ölüm hızlarının yüksek olduğu bulunmuştur. Bebek çocuk ölümlülüğü ile

annenin doğum sırasındaki yaşı ve çocuğun doğum sırası (kaçıncı doğum olduğu) arasındaki beklentilere uygun olarak “U” şeklinde bir ilişki saptanmıştır. 20-29 yaşlarında doğum yapan, doğum aralığı yeterli olan, istediği kadar çocuk sahibi olmak isteyen kadınların bebeklerinin çocuklarının ölümlüğü “U” eğrisinin tabanında gerçekleşmiştir. Eğitimi olmayan ya da ilkokulu terk eden kadınlarda eğrinin daha üst boyutlarında gerçekleşen bir ölüm örüntüsünün olduğu bulunmuştur (HNEE, 1994: 90).

Söz konusu ilişki 1968-2013 döneminde yapılan tüm araştırmalarda görüldüğü için bu dönem boyunca anne eğitiminde gerçekleşen artış hem ölümleri hızla düşürmüş hem de dolaylı yönden doğurganlığı etkilemiştir. Zaman boyutlu gerçekleşen eğitimin etkisi, kadın nüfusun herhangi bir yaştaki hayatta kalma olasılığının artış yönünde olmasını sağlamıştır. Bu nedenle erkek nüfusa göre kadın nüfusun doğuştaki yaşama umudu kadın nüfus için anlamlı şekilde farklılaşmış, 4-5 yaşa ulaşmıştır. Sağlanan bu değişim sosyo-kültürel değişme bağlamında ülkemizin doğuştaki, beş yaşındaki yaşama umudu değerlerinin tarım toplumlari değerlerinden uzaklaşmasını, sanayi toplumu değerleriyle bütünleşmesini sağlamıştır. Gelişmekte olan ülkeler arasında kısa bir süre içinde Asya Kaplanları dışında dünyada nüfussal dönüşümü gerçekleştiren ülke sayısı bir elin parmak sayısına ancak ulaşmıştır.

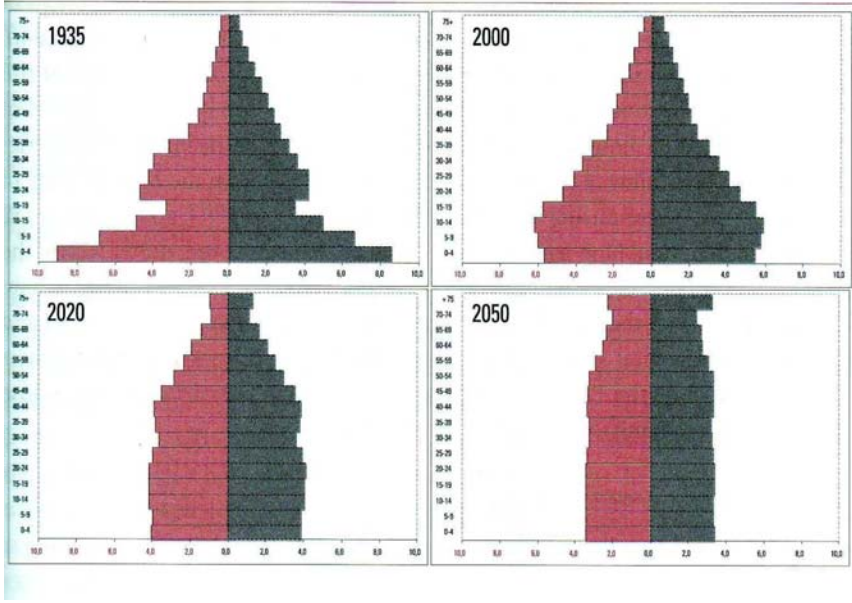
Bu dönüşüm farklı dönemlerde yapılan araştırma verilerinden de izlenebilmektedir. Doğuştaki, değişik yaşlardaki yaşama umudu tahmini için, temeli 100.000 olan aynı zamanda doğmuş belli kuşak nüfusunda bir yıl boyunca görülen ölümlerin yaşa, cinsiyete göre hızının bilinmesi gerekmektedir. HNEE'nün yaptığı çalışmalar kesit araştırması (hayati olayların olgunlaşma etkisinin görülmeyeceği belli bir zaman diliminde yapılması zorunlu çalışma) olduğu için, hayat tablosu hesaplamaya uygun değildir. Ancak buradan benzetişim yaparak, yordamda bulunabileceğimiz genç nüfus ölümlülük verileri bulunmaktadır. Nüfus çalışmalarında BÖH ile doğuştaki, beş yaşındaki yaşama umudu arasında büyük bir ilişki olduğu görülmüştür. HNEE'nün 1968-2013 dönemi içinde yaptığı TNSA araştırmalarında, beş yaş altı ölümlerin içinde bebek ölümlerinin önemli bir yer tuttuğu; fakat 0-4 yaş ölümlerinin zaman içinde azaldığı belirginleşmiştir. Öte yandan ülkemizin ölümlülük örüntüsüne göre 5 yaşından sonra yaşa, cinsiyete göre ölüm hızlarının azaldığı da bilinmektedir. Bu bilgiler ışığında 1988-2013 döneminde hızla düşen bebek çocuk ölüm hızlarından ötürü, nüfusun doğuştaki, beş yaşındaki yaşama olasılığının artmasını çok doğal karşılamak, bunu sosyo-kültürel değişimle ilişkilendirmek kolaylaşmıştır. Çünkü 1968-1973 çalışmalarında binde 270 olan BÖH, TNSA 2013'de binde 17'e düşmüştür. HNEE'nün 1993-2013 TNSA araştırmalarında ise yirmi yılda %80 azalan BÖH'ı bu genç nüfusun, toplumun yaşanan yıllar toplamına olan katkısını yıl temelinde büyük ölçekte artırmıştır. Beş yaşına daha fazla nüfusun ölmeden ulaştığı kuşak nüfusunun, düşük ölüm hızlarıyla 5-9 yaş grubuna geçişi gerçekleşmeye başlamıştır. Her iki olay, toplumun doğumdaki, beş yaşındaki yaşama umudunu artırmıştır. 2015 yılı için Başbakanlığa bağlı

kuruluşlar tarafından yapılan tahminlerde erkeklerin doğuştaki yaşama umudu 75, kadınlar için 80 yıl olarak basına açıklanmıştır (TÜİK, 2016). İncelediğimiz dönem boyunca bebek çocuk ölümlerindeki azalma ile doğurganlıktaki düşmenin, nüfusun yaş yapısı üzerine olan dönem boyu etkisi, olası etkilerinin görünür gelecekteki nüfus piramitleriyle karşılaştırmalı olarak Grafik 3'te görüldüğü gibi olmuş, gelecekteki görünümünün ne olacağı tahmin edilmiştir.

Nüfusun yıla, yaşa, cinsiyete göre 1935-2050 döneminde belli tarihlerdeki değişik yaş yapısına (Grafik 3) baktığımız zaman nüfusal dönüşümün oluşum yılları açıkça görülmektedir. 1970'li yıllarda üç değişik ülkenin yaş yapısını gösteren Grafik 1'ki görünümleri, ülkemiz nüfusunun ulaştığı hayati hızlar temelinde bir asırdan az bir zaman dilimi içinde gerçekleştirebilecektir. Bu nüfusal dönüşüm olayı, ülkemizin nüfus temelindeki sosyo-kültürel değişimin ne denli önemli olduğunu bize göstermiştir. Gerçekleşen nüfus yapıları bağlamında ülkemizin oluşan yeni sorun alanlarına özgü çözüm yollarının zaman geçirilmeden bulunması gerekmektedir. Küreselleşme yarışında bireyler arasında hızlı ve amansız bir yarış olduğu anımsanırsa, zaman kaybı çok önemli görülmektedir.

20.yüzyılın ilk çeyreğindeki olaylara göre benzetişim yapanlar, yüzyılın geri kalan 75 yıl içinde ülkemizde gerçekleşen, dünyada hiç kimsenin tahmin etmediği, daha doğrusu beklemediği barış ortamında maddi olan, olmayan kültürel öğelerden kaynaklanan, sosyo-kültürel değişim gerçekleşmiş, nüfusumuzun gerek yapısında gerekse doğum-ölüm hızlarında dönem başı ile sonu arasında birbirine benzemezlik yönünden önemli bir dönüşüm gerçekleşmiştir.

Grafik 3: Nüfusun Yıl, Yaş ve Cinsiyete Göre Biçimleri (1935-2050)²⁶

III- Nüfusal Dönüşümün Temel Görünümü: Nüfusal dönüşümün en görünür biçiminin, ailenin nasıl, neden ve ne hızla değiştiği konusunda yapılmıştır. “Sosyo-kültürel değişme olgusunun açıklanmasına yönelik olarak, sosyal bilimlerde bugün en çok denenen yaklaşımlardan birisi de Ogburn’un yeniliklerin yayılması ve uyarlanması süreçlerini araştırma olmuştur. Yayılma süreci, uygulamada, uyarılma yoluyla gerçekleştiği için, bu ikisini birbirinden ayırmak son derece zorlaşmaktadır. Öyle ki, belli bir yenilik yayılıyorsa orada şüphesiz genişleyen bir uyarılma vardır. Karşıt olarak belli bir yenilik bir toplum tarafından uyarlanıyorsa, aynı zamanda yayılıyor demektir” (Güvenç, 1976: 174-175). Çalışmamızda çevre ülkeler için yeni bir uyarılma olarak kabul ettiğimiz maddi kültür varlığı olan Batı kaynaklı tıbbi teknoloji ürünleri, doğum ölüm hızlarını azaltıcı özelliklerinden ötürü temel alınmıştır.

Yüksek doğurganlığın çözümünün yine maddi kültür ögesi olan etkin aile planlaması tekniklerini yeni ideoloji öncülüğünde sağlık örgütüne eklenilen birimin sunacağı hizmetlerden yararlanarak kullanılması, uygulamanın bu birimlerin yaygınlaştırılması ile olabileceği varsayılmıştır. Ülkemizde doğum ölüm hızlarının düşmesi, Ogburn’un sözünü ettiği yeniliklerin uyarlanması ve yayılması süreçlerini izlemiştir. Yayılma süreci uyarılma yoluyla gerçekleştiği için, sosyo-kültürel değişme ilk olarak nüfuslanan bir

²⁶ Atilla Hancıoğlu, Banu Akadlı Ergöçmen ve Turgay Ünalın’a bu grafiği kullanmama izin verdikleri için teşekkür ederim (Özel görüşme, 2005, Ankara).

toplumun, daha sonra düşük doğum ölüm hızları eşliğinde durağan yapıya dönüşmesini sağlamıştır. Toplumda görülen bu değişim, yapısı çekirdek olan; fakat değişimin başında üye sayısı hızla artan, giderek çocuk sayısı azalan aile kurumunda gerçekleşmiştir.

Ailede üretim ve üreme işleviyle yüklü kadın, ailedeki değişimle birlikte piyasada ücretli işçiliğe başlamıştır. Kadın, piyasa ile ilişkilerini geliştirmiş, piyasanın gerçekliği ile karşılaşmış, bu ilişkilerden olan gelirinin kendi konumunu değiştirdiğini görmüştür. Dönüşüm çok çocuklu aileden, az çocuklu çekirdek aileye ve aile kurumundaki ebeveyn rollerinin değişimine doğru bir yayılma biçiminde olmuştur. Bu süreçte aile içi ilişkiler, karar verme süreçleri de değişmiş; kadın yaşadığı etkinliklerde değişen konumundan ötürü ailede söz sahibi olmaya başlamıştır.

Değişik ülkelerdeki sosyo-kültürel gerçeklik, Batı tipi değişimin geçerliliğini yanıtlamış, farklı değişimlerin olabileceğini bize göstermiştir. Bugün bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkisini dikkate almadan, aile yapısına ve özellikle de aile içi ilişkilere, kadının konumunun değişmesine, kadının istediği, ideal bulduğu, doğurmak istediği çocuk sayısı ve çocuğa atfedilen değerlere ilişkin bir analiz yapılamaz olmuştur. Bu noktada kadınların aile tipine ve çocuğa attığı değer; amaca ve sosyo-kültürel nesnelere verilen öneme göre hem sosyolojik hem de nüfusbilim açısından tanımlanmayı zorunlu kılmıştır. Değere yönelik eylemleri, amaçları saptamak, temel bir ölçüt oluşturabilmek için grup üyelerinin sosyalleşme sürecinde içselleştirdikleri kişisel bağlılıklar incelenmeye başlanmıştır. Boşanma sonucu hem çok ebeveynli çocukların hem de tek kişilik ailelerin oranındaki hızlı artış, evliliğe karşı çıkış, evliliği erteleme, nikâhsız birliktelikleri seviyeli ilişki olarak görme, çocuk yapmama ya da istenenden fazla çocuğa sahip olma davranışı Türkiye’de ailenin ele aldığımız dönemde karşılaştığı değişim örnekleri olarak karşımıza çıkmıştır. Aile kurumundan, eşler arası ayrılığa ya da arkadaşlığa doğru gidiş olgusu en çok gençlerin evliliklerinde görülmüştür. Artan işsizlik, ücretlerdeki azalma, yoksulluk gençlerin ailesini sarsmıştır. Kent yaşamında işsizliğin ve yoksulluğun gelecekte devam edeceği beklentisi, eşleri karamsarlık kültürüne yöneltmiştir. Genç çiftlerin içinde buldukları koşulları değiştirme konusunda etkisiz olmaları, sorunlarının çözümüne ilişkin kamusal ve kurumsal etkinliğin olmaması, onları tamamen karamsarlık kültürü içine sokmuştur. Bu noktada eşlerin yaptıkları eylemin sonucunda ise “eşler arası ayrılık” ve arkadaşlık süreci başlamıştır (Mümtaz, 2001: 8-9). Gençlerin dayanak noktası, onlara sürekli kaynak aktaran kendi ebeveyn aileleri olmuştur.

Nüfussal dönüşüm kuramının ikinci evresinin yaşandığı, 1950’li yıllarda kırsal geniş aileden parçalanarak oluşan ya da kuruluştaki biçimi çekirdek olan aileye geçişi belirleyen temel faktör konusunda ülkemizde kuramsal bir uzlaşma görülmemektedir. Timur çalışmasında yapısal işlevsel kuramın açıklayıcılığını benimseyenlerin, çekirdek aileye geçişi “endüstrileşme ve kentleşmeye”

dayandırdıklarını, “endüstrileşme ve kentleşme” ile çekirdek aile arasında evrensel bağlantı kurduklarını belirtmiştir. Benzer analizin ülkemiz şehir örneğini ise Kongar’ın çalışması göstermiştir. Kongar, İzmir’deki ailelerin büyük çoğunluğunun çekirdek aile olduğunu; fakat bunların üye sayısı fazlalığı açısından endüstri toplumuna özgü çekirdek ailenin üye sayısından farklı olduğuna vurgu yapmıştır (Kongar, 1972).

Timur, kentleşme-endüstrileşme ile çekirdek aileye geçişi açıklayan kuramsal yaklaşım ile çelişen değişik örnekleri vermiştir. Yapısal işlevsel yaklaşımın, toplumsal değişme sürecinde aile yapısındaki değişikliklerle ilgili ve pek çoklarıncı benimsenmiş olan genellemenin geçersizliğini vurgulamıştır. Kendi bulgusunun ise “ ataerkil geniş aile ve çekirdek aile gibi farklı aile biçimlerini yaratan ve sürdüren temel etmenin, ekonomik koşullar, özellikle mülkiyet ilişkileri ve aile içi mesleki bağlar” olduğunu savunmuştur (Timur, 1972: 8-13).

Timur’un söyledikleri geçerli olmakla birlikte, nüfussal dönüşüm kuramına göre aile tipi değişimini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde, nüfussal dönüşümün ikinci evresinde yaşanan nüfus artışına dayalı baskının gözden kaçırılmaması gerekmektedir. Çünkü bu nüfussal baskının oluşmadığı dönem (1935-1955) öncesinde, aynı değişkenler çekirdek aileye doğru olan dönüşümü neden göstermemişlerdir? Nüfussal dönüşümün ikinci evresinde en küçük işletme birimi olan tarımsal ailede; toprağın sabit, teknolojinin henüz etkin biçimde değişmediği, tarımsal üretim bilgi düzeyinin artmadığı, pazar ilişkilerinin kısıtlı olduğu, tarımsal örgütlenmenin neredeyse görülmediği bir toplumda yalnızca değişen, ailede sayısı artan 0-14 yaş grubu nüfus ile üretim faktörü olan emek olmuştur. Nüfuslanmanın gerçekleşme sürecinde ailenin üretimi yeterince çoklaşmamış; fakat ailede hem tüketim artmış hem de nüfus baskısı oluşmuştur. Öte yandan yaşadığı yıl sayısı artan; fakat ailedeki konumu değişmeyen babanın otoriter tutumu, aile içi rol çatışmaları değişik biçimlerde kendini göstermeye başlamıştır. Bunun nedeni maddi kültür ögesi olan tıbbi teknoloji ürünlerinin bebek-çocuk ölümleri yanında yetişkin ölümlerini de azaltması olmuştur. Artık ebeveynler de önceki döneme göre daha fazla yaşamaya başlamışlardır.

Dönüşümü başlatan, diğerlerini tetikleyen nüfuslanma baskısı olmuştur. Nüfuslanma ülkemizde 1940’da başlayan ölüm hızlarının birden azalmaya başlaması sonucu gerçekleşmiştir. Burada ülkemiz açısından dikkat çeken nokta, DPT’nin 1968 yılında yaptığı köylerdeki modernleşme araştırması sonuçları olmuştur. “Endüstrileşme ve şehirleşmenin” yaşanmadığı köydeki ailelerin kendileri ile birlikte yaşayan evli akrabalarının bulunmadığını söyleyenlerin oranının (çekirdek aile) yüksekliği (%66) ve ailede bulunan ortalama çocuk sayısının 3,7 ve aile büyüklüğünün 5,7 kişiden oluşması görüşümüzü desteklemiştir (Devlet Planlama Teşkilatı, 1970: 114). Timur’un bulunduğu aile biçimlerinin yüzdesi ve ailedeki üye sayısı DPT’nin bulgularından oran olarak

farklılık göstermekle birlikte dönüşümün yönünün başat çekirdek aile olduğu yönünde uzlaşma olmuştur. İki araştırmada görülen çekirdek aile oranı uzlaşması, köydeki çekirdek aile oranlarında farklılık göstermiş, çekirdek aile oranları arasındaki fark 11 puana ulaşmıştır. Köy çekirdek ailesindeki kişi sayısı farkı ise 0,4 bulunmuştur.

Yeni değerlere, ihtiyaçlara gereği kadar cevap vermeyen geleneksek aile tipinden uzaklaşmış, toplumda önemli bir değişim gerçekleşmiştir. Yeniliğin benimsenmesi konusunda temel koşul, aile kurumunun oluşturulması için mevcut değer hükümleriyle çatışmanın yaşanmaması olmuştur. Öte yandan çekirdek ailenin, mevcut olandan daha iyi olacağına, kısa dönemde mevcut olanaklar, ekonomik koşullar çerçevesinde aile üyelerin fayda sağlayabilir olduğunun görülmesi gerekmektedir. Çekirdek aile kurumunun özelliklerinin, toplumla olan ilişkilerinin kabul edilmesi, kültürel değişimin temelini oluşturmuştur (Barnett, 1953).

Ailedeki değişimin bir başka boyutu “yaşlılık yalnızlık” bağlamında gerçekleşmiştir. 1968 öncesinde ebeveyn ailesinin yaşadığı nüfusal dönüşüm sonrasında hayatta kalan kişi, çoğunlukla evlatlarından birinin ailesine eklenmiştir. Ne var ki bu eklenme günümüzde artık pek gerçekleşmemekte, tek kişilik ailelerin oranı HNEE TNSA 2013’e göre yüzde 8,5 oranına ulaşmış görülmektedir. Köy kent göçünün sürmesi, kalkış noktasında daha yaşlı nüfusun kalmasından ötürü “yaşlı, yalnız” yaşayan ailelerin oranı köylerde (%10), kentlere(%8) göre daha yüksek çıkmıştır (HNEE, 2014: 21).

1968 yılında 5,5 olan çekirdek ailedeki ortalama yaşayan sayısı 2013 yılında yaklaşık iki kişi azalarak 3,6 yaşayan düzeyine gerilemiş, aile üye sayısı açısından küçülmüştür. Bu olgu nüfusal dönüşümün ikinci ve üçüncü evresi TDH öngörülerıyla uyumaktadır. Hanede yaşayan sayısının azalma sürecinde acaba aile yapısı nasıl bir değişim yaşamıştır? HNEE araştırmaları ailenin nüfus olarak küçüldüğünü; fakat yapı olarak oranının ne olduğu konusunda bir açıklama getirmemiştir. Bu soruya Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın 2011 yılında yaptırdığı “Türkiye Aile Yapısı” araştırması bulgularına göre yanıt vermek gerekmektedir.

Bakanlık araştırmasının bulgularına göre Türkiye’de aile biçimindeki değişim, yerleşim yeri ve gelir bölümlenmelerine göre çekirdek ailenin başat konuma gelmesi biçiminde olmuş; fakat 1968’de %8 düzeyinde olan parçalanmış aile oranının nerede ise 2,5 katı arttığı bir toplumsal yapı oluşmuştur. Parçalanmış ailelerin oranı başta İzmir (%28) olmak üzere büyük şehirlerde (İstanbul’da 22) yüksek düzeye ulaşmıştır. Kentsel alanlarda yeni sorun alanı olan bu aile üyelerinin kentle bütünleşme ya da kente uyum sağlama konusunda önemli sorunları yaşamakta oldukları görülmüştür. Bu sorunların başında ailede babanın olmaması nedeniyle çocukların rol model olarak kimi benimseyecekleri konusu öne çıkmıştır. Bu ailelerin kente uyum sorununa eğitim örgütüne ulaşamama kaynaklık ettiği için, okuldan uzaklaşan

çocuklar benzer şekilde öğretmeni de rol model olarak görememektedirler. Çocuklar için tek seçenek arkadaş gruplarından en yeteneklisi, sokak ya da piyasada gördüklerinden, kendilerince en çok beğenilenin rol modeli kalmaktadır.

1968-2011 döneminde aile yapısında gerçekleşen değişimden beklenildiği gibi azalma yönünde en çok geniş aile etkilenmiştir. 1968'de "ataerkil geniş aile" ile "geçici geniş aile"lerin % 32 düzeyinde olan toplam oranları, 2011 yılında %10 düzeyine gerilemiştir (Çizelge 8). 1968'e göre 2011 yılında çekirdek aile oranı artmakla birlikte bu dönem boyunca gerçekleşen değişim anlamlı olmamıştır. Dönem içinde artış yönünde anlamlı değişme parçalanmış ailede olmuştur.

1968-2014 dönemindeki aile yaşamında, ebeveynlerin aile içi sosyo-kültürel değer farklılığından gelen çatışmalarından ötürü yeni sorun alanı olan konulardan biri boşananların sayısal artışı olmuştur. Boşanmalara bağlı olarak, çok anne-babalı çocukların oluşturduğu; fakat HNEE'nün 1968 Araştırmasında pek fazla görülmemeyen parçalanmış aile tipi 1990'lı yıllarda oluşmaya başlamıştır. Her ne kadar böyle durumlarda çiftlerden birinin ailesine geri dönerek eklemleme görülse de, yorgun olan ebeveyn ailesi yeni sorunları çözümlenmekte zorlandığı için toplumda istenmeyen olaylar artış göstermiştir. Toplumumuzda bundan 35 yıl önce " kararlı aile" yapısından sapmalar parmakla gösterilirken, günümüz kentsel yaşamında özellikle genç kuşakta evliliklerini sürdürebilenlerin kararlı bir yapıdan hızla uzaklaştıkları görülmektedir. Bu tür ailelerin çocuklarının sosyalleşme sorunları, gelecekte kente uyum sorunları yanında kent yaşamında görülecek istenmeyen olayları artırabilecektir.

Temel Değişken	Aile Biçimleri			
	Çekirdek Aile	Parçalanmış Aile	Ataerkil Geniş Aile	Geçici Geniş Aile
Kent	70.1	21.1	2.7	6.1
Kır	65.1	21.7	5.2	8,0
Alt Gelir Grubu	64.5	22.5	4.9	8.1
Orta Gelir Grubu	71.7	19.6	2.8	5.9
Üst Gelir Grubu	73.0	20.9	1.7	4.4
TÜRKİYE	68.6	21.2	3.4	6.8

Gelişmekte olan ülkelerde ataerkil büyük aileden, az nüfuslu çekirdek aile tipine geçiş, son yıllarda nüfusbilimciler tarafından incelenmiştir. Kaba gözlemler bu ülkelerde çekirdek olan ve az sayıda üyesi bulunan aile normunun giderek yaygınlaşmakta olduğu biçiminde olmuştur. 1990'lı yılların başında 28 gelişmekte olan ülke verilerini değerlendiren bir çalışmada özellikle Asya, Latin Amerika ve Kuzey Afrika'da küçük aile tipinin norm haline geldiği, Orta Doğu ve bazı Sahraaltı Afrika ülkelerinde çekirdek ailenin üye sayısının azalma eğilimine girdiği saptanmıştır²⁸. Türkiye bu bağlamda gelişmekte olan ülkeler içinde Malinowski'nin söylemiyle toplumsal yapısındaki aile düzenini, maddi ve manevi kültürel yapısını Batı tipi medeniyet tipine çevirmeyi daha önceki yıllarda başarmıştır.

Çekirdek aileyi oluşturan çiftlerin 1983-2013 döneminde etkin aile planlaması yöntemlerini eğitimleriyle öğrenmeleri, evlilik yaşamlarında bunları başarılı bir şekilde kullanmaları, istenen çocuk sayılarına ulaşmalarını ve TDH'nın düşmesini sağlamıştır. Burada Sorokin'i anmak gerekirse; sosyo-ekonomik kalkınma her alanda olduğu gibi nüfus sorununu çözmeye de etkili olmuştur. Nüfus planlaması programlarının maddi kültürel olanakları sosyo-ekonomik kalkınma planının yerine geçmemiştir. Karşılıklı etki Türkiye'nin hem sosyo-ekonomik gelişmişliğini hem de sosyo-kültürel değişimini öteki Müslüman ülkelerden farklı bir şekilde gerçekleştirmesini sağlamıştır. Küçük aile normunun

²⁷ T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2012: 155-156. Aynı kurumun "Türkiye'de Değerler Araştırması 2010"da bulunduğu çekirdek aile oranı %75.2dir. İki araştırmaya göre oluşan bu farklılık tanım ya da ölçme hatasından kaynaklanmış olabilir. Ülkemizde çekirdek ailenin başat olduğunu, ailenin üye sayısı olarak azaldığını zaman içinde yapılan tüm araştırmalar göstermiştir.

²⁸ Bankole ve Westoff, 1995 (Aktaran HNEE, 2104)

büyük ölçekte kabul gördüğü ülkemizde bilgilenen, zenginleşen çekirdek ailedeki eşlerin sosyo-kültürel değişimi gerçekleştirecek hizmetlere ulaşması, bunları etkin uygulaması önemli olmuştur. Burada sosyo-kültürel değişimin önündeki tek engel iç göç nedeniyle çoğunlukla eğitimsiz olarak köyden şehre gelen, gecekonduda yaşayan, kentsel bir işte çalışamayan ve kalkış noktasındaki doğurganlık davranışlarını sürdüren kadınlara devletin etkin sağlık hizmetini zamanında sunamaması olmuştur. Etkin sağlık hizmetinin şehirde sunulmasının pek çok önemli yönü olması bilindiği halde, gecekondu bölgelerinde bu hizmetlerin özel sosyo-ekonomik kalkınma programları ile birleştirilerek sunulmaması, şehirleşen ülkemizin sosyo-kültürel değişiminde boşluklar, duraksamalar oluşturmuştur. Sosyo-kültürel değişime direnç kente göç eden ailelerden değil, görelî olarak onlara birleştirilmiş hizmeti sunamayan sosyal devletten gelmiş, kamusal pasif bir direnç noktası oluşmuştur. Ulaşılamayan, hizmet götürülemeyen bu tür gecekondu ailelerinde kadının işgücüne katılımı, varsıllaşması, aile ve toplum içindeki konumunun yükseltilmesi bir hatta iki kuşağın yaşamında giderilemeyecek etki yaratmıştır.

Değişme açısından değineceğimiz son nokta günümüz çekirdek ailesinde eşlerden birinin ölmesi halinde geride kalanın ne yaptığıdır? 1980 öncesinde görülen biçim, böylesi hayati olay değişikliği sonunda geride kalan ebeveyn, çocuklarından birinin ailesine eklemelenmiştir. Küreselleşmeyle birlikte gelişen bireycilik nedeniyle eklemelenmenin 1980 sonrasında artık büyük ölçekte gerçekleşmediği görülmüştür. Böylesi bir eklemelenmeyi parçalanmış çekirdek ailesinin hayatta kalan üyesi istemediği gibi çocuklarının ailesi de, çalışma koşulları ve konut olanaklarından ötürü eklemelenmeye pek sıcak bakmamaktadır. Yaşlanan nüfusun hastalık, bakıma muhtaçlık halinde yeni sorunlar ortaya çıkmaktadır. Çocuklar rol model olarak benimsedikleri, her zaman duygusal, ekonomik yardımlarını gördükleri ebeveynlerine benzer yardımı yapamamaktan ötürü ezilmektedirler. Ülkemizin görünür geleceğinde sayıları hızla artacak yaşlı nüfusumuza, bunların çocuklarının değişen yaşam ve barınma koşullarından ötürü bakamayacakları bir gerçeklik şimdiden oluşmuştur. Geleneksel kültürel değerlere sığınarak gençleri “herkesin kendi bakış açısına göre” suçlamasının hiçbir anlamı yoktur. Şimdiye değin nüfussal dönüşüm sürecinde oluşan sorunları aile kurumu ile çözümleyen sosyal sistemimiz, yeni sorunları aile kurumu dışında çözmenin yolunu artık bulmalıdır. Gençleri sorumluluk değerlendirmesinde, kolaycılığa kaçmalarını öne çıkarmak yerine, yaşlılık sorunlarına ilişkin çözüm üretilmeli, yaşlılığın sosyo-kültürel değişimini gerçekleştirecek dinamikler kurumsal temelde çözümlenmelidir. Önümüzdeki kısa zamanda(yaklaşık 20 yıl içinde) on milyonu aşacak, ilk kez karşılaşacağımız yaşlı nüfus gerçeği bunun yapılmasını zorlamaktadır. Yaşlı nüfus gerçekliğini ilk kez bu boyutlarda yaşayacak toplumumuz için bu nüfusa ilişkin politikalarda yeni arayışlara girilmesi artık kaçınılmaz olmuştur.

1- Ailede Çocuğa Atfedilen Değerin Değişimi: : “Sosyo-kültürel sistemin ne tür ya da nasıl işleyen bir sistem olduğu?” sorusunu cevaplayan

John Dewey, insan varlığının değişmez gibi görünen gereksinmelerini, içgüdülerini, değişebilen kişilik niteliklerinden ayırarak insan doğasının değiştiği sonucuna varmıştır. İnsanın gerçekten değişmez gibi görünen biricik niteliği onun kültür yaratma yeteneği olmuştur. Bu yetenek yeni kültür yaratması, kendi yarattığı yeni kültürlere uyum sağlamasını kolaylaştırmıştır (Güvenç, 1976: 33-35).

Aile içi değişmeyi inceleyenler, aile üyelerinin (özellikle kadının) eğitim düzeyi yükseldikçe oluşan yeni konumlarından²⁹ ötürü bir dizi kültürel değişme yanında çocuğa atfedilen ekonomik değer azaldığını, psikolojik değer yükseldiğini görmüşlerdir. Gelir-eğitim değişkenlerinin karşılıklı etkisi nedeniyle zaman içinde çocuğun ailedeki işlevi ekonomik olmaktan çıkmış; sevgi sağlayıcı, aileyi tamamlayıcı yönde değişmiştir. Sosyo-kültürel değişim süreci içinde aile, Caldwell’in belirttiği **“büyük ayırım noktası”** ya da **“eşiğinde”** yeni karar vermek durumunda kalmıştır. Ana-babanın temel gereksinmelerini ve yaşlılıklarına ilişkin güvencelerini kendi gelirleriyle karşılamaları sonucu, çocuğun işlevi, çocuğa verilen değer türü ailelerde farklı algılanmaya başlanmıştır. Algının değişiminin, faydacı (ekonomik) değerden psikolojik değere doğru olduğu gözlenmiştir. Bilindiği gibi faydacı değer, çocuk sayısı ile ilintili birikimli bir değer olarak görülmüştür. Oysa psikolojik değer ilave çocukla artmamış, hatta azalabilmiştir (Kağıtçıbaşı, 1981). Ana-babanın şimdiki, gelecekteki sosyal güvenliğinin kurumsallaşması, aile gelirinin düzenliliği ve bu gelirden tasarruf edilebilirliği, eşlerin çocuk sayısı değerini etkilemiş, çocuğa psikolojik değer atfeden ana-baba rolü benimsenmeye başlanmıştır. Genellikle sanayileşmiş toplumlara özgü olan zenginliğin zamansal boyutu ve mirasın önemli olduğu kültürel davranış biçimi (Piketty, 2015) ülkemizde de 1970’den beri yer etmeye başlamıştır. Ancak Türkiye’de kırdan-kente olan yoğun göçler, bu yıllarda kentsel sosyal yapının ikili (değişmiş- geçiş halinde) hatta üçlü (değişmiş - geçiş halinde - geleneksel) konumda olmasını zorunlu kılmıştır. Bu nedenle kültürel değişme süreci içindeki geçekonda ailesinde, geleneksel toplumun kültürel değerleri bütünlüğü bağlamında çocuğa atfettiği değer birden değişmediği görülmüştür. Öte yandan aynı şehir mekânındaki kentlileşmiş ailelerin çocuğa psikolojik değer atfeden tutumlarından, davranışlardan ötürü çekirdek ailenin hem üye sayısı azalmış, hem de hanehalkı sayısı artmaya başlamıştır. Kentlerdeki yerleşik nüfusun bu davranışını, göçmenler zaman boyutlu olarak taklit edebilmişlerdir. Göçmenlerin ikinci kuşak çekirdek ailesinde çocuk sayısı, çocuğa atfedilen değerle birlikte azalmaya başlamıştır. Göç sonucu varış noktasında kentle bütünleşemeyen, eğitimi olmayan ve kentsel geliri kentsel bir işe dayanmayan, kentlileşmiş ailenin

---

²⁹ Kadının yeni konumunu; eğitimine bağlı olarak çalışma olanağı bulması, işgücüne katılması, belirli mesleklerde kadın çalışanın yaygınlaşması, ücret ve boş zamanda cinsiyetler arası eşitsizliğin kalkması, kadının işine bağlılığı gibi ekonomi kaynaklı değişkenler belirlemektedir.

davranışını taklit edemeyenlerde olmuştur. Bunlar kent yoksulu olarak yaşamlarını sürdürmüş, çocuklarına köyde verdikleri ekonomik değer şehirde de değişmemiştir.

Sosyo-kültürel değişme açısından bu olguyu en iyi görebileceğimiz alanların başında ailenin ve özellikle kadının çocuklarına attığı değer değişimi ile doğurganlık ilişkisi gelmektedir. Sanayi toplumlarında olduğu gibi ülkemizde de çocuğa verilen değer değişimi ekonomik değerden psikolojik değere doğru olmuştur. Psikolojik değer, çeşitli güdülenmelerin doyurulmasından kaynaklanan çok yönlülüğünden ötürü ilerleyen yıllar içinde **“çocuğun sağlıklı, başarılı ve üretici sistemde güçlü olmasını”** sağlamaya yönelik olmak üzere ebeveynler tarafından Dewey’in belirttiği gibi yeni içeriklerle sürekli güçlendirilmiştir. Bu içeriklerden ilki sağlık bilimciler tarafından vurgulanmıştır. Ana-çocuk sağlığı ve çocuğun beslenmesi konusunda, ailelerin istedikleri çocuğa sahip olabilmeleri için sağlık uygulamalarının eskiye göre farklılaştırılmasını savunan kültürel yaklaşım olmuştur. Hekim-anne işbirliği sonucu bu kültürel değer sağlık uygulamaları ile pekiştirileceği ileri sürülmüştür. Ana ve çocuğa atfedilen bu sağlık değeri, sağlık uygulamaları sonunda hedef nüfusun hastalık ve ölüm riskini azaltmış, çocuğun sağlıklı gelişiminin istedik biçimde olmasını sağlamayı amaçlamıştır.

Çocuğa atfedilen kültürel değer konusunda 2000’li yıllarda yeni bir davranış biçimi ülkemizde filiz vermiştir. Kamunun ekonomik yönden muhtaç ailelere “sosyal yardım aktarımını” farklı bir uygulama ile doğurganlığı özendirici biçime getirmesi sürecinde oluşan, kadının çocuğa attığı **“aileye maddi yardım sağlayıcı yeni ekonomik değer”** oluşmaya başlamıştır. Kadının önce doğurmak istediği, ideal bulduğu çocuk sayısı konusunda, toplumun rol model olarak benimsediği lider tarafından, medya aracılığı ile “algı-güdülenme” değişikliği yaratılmaya çalışılmıştır. Süreç içinde sağlanan algı değişikliği ve güdülenmenin etkisiyle geliri az, eğitimi yetersiz nüfus gruplarındaki kadınların, istenen, arzu edilen çocuk sayısı artışı kadar doğum yapmasının, muhtaç ailelere yapılan yardımla gerçekleştirebileceği görülmüştür. Ülkemizde şimdiye kadar görülen “istenen, ideal bulunan, doğurmak istenen çocuk sayısı” ile “doğurulan çocuk sayısı” arasındaki farkın, lider’in oluşturduğu eylem bütünü’nün etkisiyle HNEE’nün TNSA 2003 ve TNSA 2013 verilerine göre özellikle eğitimi olmayan, okuma-yazma bilmeyen, geliri alt gruplardaki ailelerde kapandığı saptanmıştır. Burada iki nokta dikkat çekici olmuştur. Şimdiye kadar sahip olmak istediği çocuk sayısının üzerinde doğuran kadınlar bağlamında görülen kamunun sağlık hizmet açığı, görelilik olarak bu politik tutumla sonlanmıştır. Bu kesimlerdeki evli kadınların istediği çocuk sayısı son on yılda (TNSA 2003-2013) 2,7 çocuktan 3,4 çocuğa yükselmiştir. Böylece kadının çocuğa attığı “aileye maddi yardım sağlayıcı” ekonomik değer oluşması gerçekleşmeye başlamıştır. Öte yandan kamunun sağlık hizmetine en çok gereksinim duyan bu alt nüfus grupları açısından 2000 öncesinde istenenden fazla doğrulan çocuk farkı +1,5 iken, bu fark TNSA 2013’de +0,4 çocuğa

düşmüştür. Böylece kamunun sağlık hizmet açığı, hizmet götürülmeden görel olarak kapanmıştır. Kamu bu alt nüfus gruplarına güvenilir, etkin aile planlaması hizmeti vermekten dolayı olarak kurtulmuş, bir taşla iki kuş vurmuştur.

Bu noktada kadının besleyebileceği çocuk sayısı gündeme hiç getirilmemiştir. Eğitimi, geliri yetersiz olan kadınlar kamunun doğurganlığı özendirici maddi yardımlarına, ailelerinin geçimini sağlamak açısından muhtaçtırlar. Aldıkları maddi yardımları, çocuklarına ne ekonomik ne de psikolojik değer atfeden aileler gibi onların eğitimlerine değil, ailenin günlük yaşamını sürdürmek için harcamaktadırlar. Başka bir anlatımla ekonomik ve psikolojik değer atfetme biçiminde görülen çocuğun eğitime verilen önem ötelenmekte, çocuğun sosyal sisteme bilgisiz katılmasının getireceği sorunlar aile ve kamu tarafından düşünülmemektedir. Alt gelir gruplarındaki ailelere, merkezi yönetimin doğrudan ya da kamunun desteklediği vakıf ya da fon türü kuruluşlar tarafından verilen maddi yardımlar 2000’li yıllarda anlamlı biçimde artmıştır. Ne var ki geleneksel kültürel değerden ötürü çok doğuran, çocuğuna maddi yardım sağlayıcı ekonomik değer atfeden ailelerde bu yardımla birlikte, üretici konuma gelmesini sağlayıcı yeterli ve düzenli eğitim ne aile ne de eğitim kurumu tarafından verilmektedir.

2- Ekonomik Değerden Psikolojik Değere Doğru Değişim: Çekirdek ailede daha fazla sorumluluk alan, piyasa ile ilişkilerini geliştiren, değişik konularda karar vermeye başlayan kadının çocuğa nasıl bir değer verdiğini, ne gibi iyi-kötü özellikler atfettiğini, çocuğun içinde büyüdüğü psikolojik ortam belirlemiştir. Öte taraftan çocuğun aile ve toplum içindeki yerini kadın, kendine ve çocuğunun gelişimine göre tanımlamaya başlamıştır. Bunları göz önünde tutarak çocuklarla ilgili değerleri 1970’li yıllarda Kağıtçıbaşı araştırmıştır. Kağıtçıbaşı çalışmasında ailelerin çocuktan bekledikleri en belirgin değer, yaşlılıklarında kendilerine yardım edeceği beklentisi içinde olduklarını saptamıştır. Bu bulgu tek başına, çocuğun omuzlarına ileride ana-babasına bakma konusunda ne büyük bir sorumluluk yüklediğini göstermeye yetmiştir. Araştırmada birçok yanıtlayıcı için çocuk, yaşlılık güvencesi olarak görülmüştür. Aileye, ana-babaya karşı vefalı, sadık olma, “hayırlı evlat” simgesi ve yaşlılıkta güvence gereksinmesi, sosyal gerekliliği olan bir değer haline gelmiştir. Bu bulgu ülkemizdeki ailelerin çoğu tarafından çocuğa faydacı bir zihniyetle yaklaştığını göstermiştir. Öte yandan yaşanan yörenin gelişmişlik düzeyi; gelir, eğitim ve meslekle belirlenen statü değişkenleriyle belirlenmiştir. Böylece çocuğa atfedilen değerler arasında sistemli ilişkiler de ortaya konulmuştur. Özellikle yaşlılık güvencesi değerini ileri sürenlerin oranının, ülkemizin ekonomik olarak az gelişmiş yörelerinden, orta gelişmiş, gelişmiş bölgeleri ile köyden-büyük kentlere doğru düzenli ve doğrusal biçimde azaldığı görülmüştür. Bu bulgu, sosyo-ekonomik gelişme ile birlikte çocuğa atfedilen faydacı değer azaldığını, psikolojik değer arttığını ortaya koymuştur. Benzer şekilde “çocuğun sağladığı dostluk, arkadaşlık” ya da “psikolojik değer” sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyine göre arttığı saptanmıştır. Çocuğun sağladığı bir

başka psikolojik değer olan “başarı ve kuvvet duygusu”, az gelişmiş yörelerde önemsiz düzeyde iken, sosyo-ekonomik gelişme düzeyiyle doğrusal bir ilişki göstermiş, büyük kentlerde hızlı bir artışla en yüksek düzeyine ulaşmıştır.

Eğitimle, çocuğun algılanan değerleri arasındaki ilişkilerin çok sayıda olduğu, araştırmacı tarafından ortaya konulmuştur. Özellikle, çocuğun ev işlerine yardımının, küçükken çalışarak aileye maddi katkı sağlaması öneminin, eğitimle birlikte azaldığı saptanmıştır. Yaşlılık güvencesi değeri ise ebeveynlerin lise eğitimi düzeyine kadar pek değişmeden önemini korumuş, üniversite eğitimi düzeyinde çarpıcı bir düşüş göstermiştir. Ebeveynlerin üniversite eğitimi olmasının ayrıca başka değerler için de önemli bir etken özelliğini taşıdığı bulunmuştur. Özellikle “**aile adı**”, “**toplumca kabul edilmek**” sosyal değerleriyle çocuğun, dostluk-arkadaşlık sağlayıcı, başarı hissi verici, kişilik geliştirici psikolojik değerleri, üniversite eğitimi olan cevaplayıcılar için görece olarak büyük anlam kazanmış, eğitimin bu değerleri etkileyici rolüne vurgu yaptıkları saptanmıştır.

Eğitimle çocuğun algılanan olumsuz yönleri arasındaki ilişkiler incelendiğinde, kadınlar arasında en büyük farklılaşmanın eğitimi olmayanlar ile ilkökul eğitimliler arasında olduğu görülmüştür. Özellikle kadınlar için çok belirgin bir örüntü olan; çocuğun özgürlük kısıtlayıcı, evlilik sorunu yaratıcı maliyetinin öneminin kadının eğitimi ile artması, üniversite düzeyinde eğitimi olanlarca çok vurgulandığı saptanmıştır. Annenin çalışma, özgür olma vb. fırsatları değerlendirmesi olarak algılanan, fırsat maliyeti açısından çocuğa atfedilen değer, bu ilişkiler bütünü içinde oluşmaya başlamıştır. Çok belirgin olan bu bulgu, yeni bir eğilim olarak görülmüş, çocuk yetiştirme açısından farklı fırsat maliyetlerini ortaya çıkardığı savunulmuştur. Aileye eklenecek yeni bir çocuğu bunu düşünerek yapacakları görülmüştür.

Sahip olunan, ideal bulunan, doğurulmak istenen çocuk sayıları ile kadın eğitimi arasındaki ilişkilerin, araştırmacı tarafından yapılan değişik istatistikî analizlerde anlamlılığı ortaya konulmuştur. Örneğin sahip olunan, doğurulmak istenen, ideal bulunan çocuk sayısından bir çocuk daha fazla istemek için ekonomik yararların öneminin, sosyo-ekonomik gelişmeyle birlikte azaldığı saptanmıştır. Bu azalış kadınların çocuğa attığı değerlerde çok daha belirginleşmiştir. Sosyo-ekonomik gelişme, kentlileşme, ana-babanın çocuğa attığı değerleri etkilemekte, değişen nesnel ekonomik koşullar bağlamında çocuğun ekonomik değerini azaltmakta, görece olarak psikolojik değeri artırmaktadır.

Genel olarak kadınlarda da erkeklerde de daha çok çocuk isteyenlerin, çocukların ekonomik yararlarını önemsedikleri görülmüştür. Sözelimi iki çocuklu kadınlarda en belirgin olmak üzere ekonomik yararları önemseyenler, sahip olduklarından daha fazla çocuk istediklerini belirtmişlerdir. Bu ilişki iki-üç çocuğu olanlar için söz konusu olmakla birlikte, dört veya daha fazla çocuğu olanlar tarafından da bu özlemin önemle belirtildiği gözlenmiştir. Çocuğun

ekonomik değerini benimseyen kadınlar, çok çocuklu olsalar bile hâlâ çok çocuk istemekten çekinmemişlerdir. Buna karşılık çocuğa psikolojik değer atfeden kadınların yanıtlarında bunun tam tersi bir anlayış görülmüş; çocuktan beklentinin farklı bir örüntü olarak biçimlendiği açıklanmıştır. Çocuğun psikolojik değerini önemseyenler, sahip oldukları, istedikleri, ideal buldukları çocuk sayısından daha fazla çocuk istemediklerini açık biçimde belirtmişlerdir. Özellikle bu ilişki üç çocuklu annelerde kararlı bir davranış bulgusu olarak saptanmıştır (Kağıtçıbaşı, 1981).

Bulguların önemi, çocuğun ekonomik değerinin çok çocuk istemeye yol açtığını, psikolojik değerinin ise çok çocuk sahibi olmaya neden olmadığını göstermesi olmuştur. Çocuğun ekonomik değeri çocuk sayısı ile çok bağlantılı bulunmuş, psikolojik değerinin ise o kadar bağlantılı olmadığı görülmüştür. Araştırmanın kuramsal yaklaşımına göre başta annenin eğitimi olmak üzere ailenin sosyo-ekonomik durumu ile birlikte çocuğun ekonomik değerinin azalacağı; fakat psikolojik değerinin görece olarak artacağından çocuğun “tüm” değerinin azalmayacağı, nitelik değiştireceği görüşü ileri sürülmüştür. Bu sosyal psikolojik modelle yapılan çalışmanın bulgusu; gerek nüfussal dönüşüm kuramının gerekse diğer makroekonomik yaklaşımların belirttiği sosyo-ekonomik gelişme ile doğurganlık hızları arasındaki nedensel zincirin, mikro düzeyde eksik bir halkası olan çocuğun değerini, çok boyutlu kavramlaştırma bütünlüğünde, açıklayıcı gücünü artırarak ortaya koymuştur. Nüfussal dönüşümün temel açıklayıcısı olan doğurganlığın azalması, sosyo-ekonomik gelişmenin otomatik bir sonucu olarak görülmemiştir. Dönüşümün, aile içi ilişkilerle başladığı, kişilerin sosyo-kültürel değerlerine yansıdığı ve değişen güdülenmelerini doyurmaları bakımından çocuklarına attıkları değerlerden kaynaklandığı vurgulanmıştır. Değişimin nitelikte görüldüğü ya da çocuğun ekonomik tatmin özelliğini yitirip, psikolojik değer kazanması biçiminde olduğu gözlenmiştir. Öte yandan kente göç eden kadının hem yeni kültürü benimsemesinin hem de kendi köken kültürünün muhafaza etmesinin, yani bütünleşme modelinin mümkün olduğunu ve bunun en sağlıklı model olduğunu öne sürmüşlerdir. Burada can alıcı nokta, yeni kültüre uyabilmek, “sosyo-kültürel uyumu” gerçekleştirebilmek, onu benimseyebilmek ve yaşamak olmuştur (Kağıtçıbaşı, 2012).

Günümüzde çocuğa atfedilen psikolojik değer, küçük yaşlardan başlamak üzere çocuğun kendi ayakları üzerinde durabilmeyi, bir şekilde kendini var etmeyi öğrenmenin, eğitiminin iyi olmasının yolunu anne-çocuk ikilisinin çabalarıyla oluşmasını hedeflemeye dönüşmüştür. Çocuğun ailesine güvenerek “armut piş, ağzıma düş!” kolaycılığına kaçmasını değil, piyasada ne olup bittiğini bilen, üretmeye yönelik değeri olan, sonuçta aile bunları başarabileceğine inanılan çocuğa sahip olmak istemektedir. Çocuğun kendini yetiştirmesi, var etmesi, üretim için hazır olması, çalışıp üretmenin önemini anlamaya yönelik tüm kaynak aktarımları aile tarafından çocuğa yapılmaya başlanmıştır. Çocuğun hayat okulunda “yapıyorum zannetmeden”, “ayağının

altındaki halının çekilmesini” görecekt biçimde yarışa katılması, ebeveynlere psikolojik açıdan mutluluk vermektedir.

Bakanlık tarafından yapılan “Türkiye’de Aile Değerleri Araştırması”nda yukarıdaki değere yönelik olarak ebeveynlere buna katılıp, katılmadıklarını saptamak için sorulan önerme şöyledir: “ **Çocuklar kendi ayakları üzerinde duracak şekilde yetiştirilmelidir**”. Araştırmada görüşülen kişilerin büyük çoğunluğu(%91) bu yargıya katıldıklarını belirtmişlerdir. Bu görüşe, araştırmada temel alınan yerleşim yeri, bölge, görüşmecilerin eğitimi, yaşı, ekonomik durumu bağlamında katılım %88’in üzerinde olmuştur. Kadınlar (%91), çocuklarının yetiştirilmesinde bağımsız olmalarını, kendi ayakları üzerinde durmalarını sağlayacak bir eğitimi önemsediklerini belirtmişlerdir. Sosyo-kültürel değişimle birlikte artık çocuğa verilecek eğitimin niteliği sorgulanmaya başlanmıştır. Çocuğa verilen psikolojik değer, çocuğa aktarılan kaynaklarla birlikte çocuğun daha iyi yetişmesi yönündeki davranışları belirlemeye başlamıştır. Araştırmacıların bundan çıkardıkları anlam, çocuklarının artan niteliklerinden ötürü geleceği olan bir meslek sahibi olmalarını ve hayatlarında ekonomik bağımsızlık kazanmaları sağlayacak biçimde yetişmiş olma durumu olmuştur (T.C. Başbakanlık ASAGEM, 2011: 72-73). Ne var ki çocuklar ülkemizdeki zorlu sınavlara dayalı bir eğitimden geçmelerine karşın gerek işe girmekte gerekse ekonomik özgürlüklerini kazanmakta zorlanmaktadırlar. Bunu gören ebeveynler kısa zamanda çocuklarına attettikleri sağlık ve eğitim değerinin üzerine farklı bir psikolojik değer koyma yarışına başlamışlardır.

Bu bağlamda ebeveynlerin çocuğa psikolojik değer atfetme biçimi yalnızca iyi bir eğitim değil, gördüğü bu eğitimle kendini yetiştiren, var eden, üreten çocuk yetiştirmeye yönelme olmuştur. Sonuçta ebeveynler, çocuklarının hayatta “çalıştıkları işin iyi veya kötü gittiğinde paydaş duygusu” ile hareket edecek şekilde yetişmelerine yönelik psikolojik değer atfetmeye başlamıştır. Artık ebeveynler çocuklarının, hayatta varlıklı olmalarından değil, üretime katılma, kendilerini var etme biçiminden ötürü psikolojik doyuma ulaşmak istemektedir. Çocuklarının bu eşik sınırını aşamadığını gören ebeveynler, eğitimin sınıf atlaticı değerini sorgulamaya başlamışlardır. Üretici sisteme giremeyen ve özgürlüklerini kazanamayan çocukları ile birlikte ebeveynler de karamsarlık kültürünü benimsemeye yönelmişlerdir. Günümüzde çocukların yalnızca eğitim görmeleri, yükseköğrenim diploması almaları halinde, bunların çoğunlukla üretici sistemde yer alamadıkları bu biçim ne kamu tarafından önceden görülmüş ne de çoğu ebeveyn tarafından zamanında hissedilmiştir. Kamu, halkçı (popülist) politikalar bağlamında yükseköğretim örgütlenmesini tüm iller ve bu illerin sıradan ilçeleri düzeyinde yaygınlaştırmıştır. Benzer şekilde özel kesim bir elin parmak sayısı kadar nitelikli olanlar dışındaki vakıf üniversitelerini de hızla büyük kentlerde eğitim verir konuma getirmiştir. Bazı ebeveynler büyük özverilerle çocuklarını, araştırmada sorulan ifadeyi algıladıkları biçimde psikolojik değere göre yalnızca üniversite eğitimi görecekt

şekilde hayata hazırlamaya önem vermişlerdir. Ne var ki yalnızca üniversite diploması veren bu eğitimden geçen gençleri, üretici sistem kendi içine kabul etmemeye başlamış; bunların sayısal gösterimi aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir.

2014 Ekim ayı TÜİK Hanehalkı İşgücü Araştırması sonuçları, İŞKUR'un derlediği işsizlik ödeneğine başvuranların sayısındaki gelişmeler ve kısa vadeli istihdam beklentilerine yönelik yapılan çalışmaların verilerine göre ülkemizdeki gelişmeler şöyle olmuştur: İş talep edenlerin sayısında çok güçlü bir artış(%345) görülmüştür. İşgücü yıl temelinde 1.929.000 kişi artmış, bunun 1. 356.000'ni istihdam edilmiş, işsizler havuzuna 573.000 kişi katılmıştır. İş arayan her 100 kişiden 30'u işsiz kalmıştır. En yüksek işsizlik %14 oranı ile yükseköğrenim görmüş olanlarda gerçekleşmiştir. Bunu sırası ile genel lise mezunları (%12), meslek lisesi mezunları (%11) ve lise altı eğitimi (%10) olanlar izlemiştir. Bu konumu ile Türkiye işsizlik oranının yüksekliği açısından dünyada 10. sırada yer almıştır. İşsizlik tanımı kavram olarak genişletildiğinde ya da tüm işsizleri kapsar hale getirildiğinde, Türkiye'de işsizlik oranı %19,1 olmuş, bu tanıma göre halen işsiz sayısının 6 milyonu geçtiği görülmüştür (Türkiye İşverenler Sendikası Kurumu, 2015: 18).

Genç nüfusun artan işsizliği sonucu, arkadaş topluluğunda, ailede ve toplumda kendilerini üretici işleyle gösterememesi günümüzde gençler arasında karamsarlık kültürünün hızla yayılmasına neden olmuştur. Dikkat çeken olgu gençlerin tutumlarının, davranışlarının değişikliğinde görülmeye başlamıştır. Gençlerin gözlemlerine göre gelecekte, üniversitede okuduğu alanla ilgili iş bulamama, eğitilmiş olmasına karşın üretici olarak topluma katkı sağlayamama kaygısı öne çıkmıştır. Bu nedenle askerliğini olabildiğince erteleme isteği, evlenme yaşının yükselmesi ya da hiç evlenmeme gibi durumlar gençler açısından karamsarlık kültürüne geçişi kolaylaştırmıştır.

Hayatın bir yarış olduğu düşünülürse, kim çocuğunu yarınlarda sınıf atlayamayacağına inandığı bir okula gönderir? Hangi anne-baba, daha genç yaşta çocuğunun hayatını karartacak, karamsarlık kültürü içinde yaşamasına neden olacak meslek tercihi yaptırır ki? Ne var ki toplum olarak, toptancı kültürel anlayışımız nedeniyle, kamunun öncülüğünde gençlerimize hayata tutunacakları bir mesleği öğrenmelerini, çağdaş insan yetiştirme işlevimizi nedense hep öteliyoruz. Ebeveynlerin de çocukları ile birlikte karamsarlık kültürü içine sürüklenmelerine nedense çözüm aramıyoruz. Çocuklarına psikolojik değer atfedenlerin kaynaklarının boşa gitmesini, eğitime olan güvenlerinin sarsılmasını önleyecek, gençlerin üretici sistem içinde yer almalarını sağlayacak, onların kayıp kuşak olarak ailelerine sürekli yük olmalarını çözümlenecek politikalar zaman geçirilmeden oluşturulmalıdır. Aksi takdirde ülkenin eğitilmiş nüfusla sağladığı sosyo-kültürel değişim kimsenin beklemediği biçimde farklı bir yöne sapabilir. Bu yönelimin topluma getireceği maliyet tahmin edilemez boyutlara ulaşabilir. Kağrı devrince yol gösteren çok olmuştur. Amaç kağrıyı devirmeden toplumun yoğun emekle yetiştirdiği gençleri

üretici sistemle bütünleştirmek, onların yarınlara güvenle bakabilmelerini sağlamak olmalıdır.

IV- Yeni Yol Hangisi?: Orta Doğurganlık Düzeyine Dönüş mü? Nüfussal Dönüşümün Sürmesi mi? İncelediğimiz dönem boyunca yapılan çalışmalara göre istenen, ideal bulunan, doğurulmak istenen çocuk sayısı konusunda ebeveynlerin, küçük aileyi norm olarak benimsediği görülmüştür. Süreç içinde bu normun gerçekleşme düzeyi ile nüfussal dönüşüm arasında büyük bir ilişki oluşmuştur. Ne var ki 2000'li yıllarda ailelerin bu norm bağlamında kabaca iki kesime ayrıldığı yapılan araştırmalarda saptanmıştır. Buna göre üç aileden ikisi, iki ve daha az çocuğu ideal bulmuştur. Araştırmalarda görüşülen denekler bu sayıda çocuk sahibi olduğunu ya da olmak istediğini belirtmişlerdir. Buna karşın üç aileden biri ortalama olarak dörde yaklaşan çocuğu ideal bulduğunu, bu sayıya yaklaşan çocuğa sahip olduğunu söylemiştir.

Çok kültürlülük temelinde, sosyo-ekonomik büyüme sürecinde gerçekleşen nüfussal dönüşüm açısından Türkiye'nin sorunu burada düğümlenmektedir. Dörde yaklaşan çocuğu isteyen ailelerdeki eşlerin gelir düzeyleri düşük olduğu gibi bunların eğitimleri de çoğunlukla dört yılın altında kalmaktadır. Buna karşın iki ve daha az çocuğu ideal bulan eşlerin eğitimleri ve gelirleri dörde yaklaşan çocuk isteyen ebeveynlere göre anlamlı biçimde farklılık göstermektedir.

Burada üzerinde durulması gereken ilk konu aile başkanının, kadına ve çocuğa bakış açısının ne olduğudur? Çocuğu olan kadının çalışmamasını isteyen erkeklerin oranı toplumda hızla artmıştır (%79.3). Dahası çok çocuklu kadınların %72'i, kendilerine sorulan "Çalışmak ister miydiniz?" sorusuna "Hayır" yanıtını vermişlerdir³⁰. Toplumda erkekler çocuklu kadının çalışmasını istemedikleri gibi, çocuklu kadınlarda çalışmaktan yan olmadıklarını belirtmişlerdir. Kabaca toplumda kadının kendini siyaseten ifade etmesi zorlaşmıştır.

İkinci konu ise "hane halkı refah düzeyi" açısından "orta ve ortanın altında gelir" olan ailelerin oranı 2008-2013 döneminde köylerde ve şehirlerde artmıştır. Köylerdeki ailelerin %60'ı en yoksul yüzde 20'lik dilimde yer almış, kentlerde bu oran yüzde 9'a ulaşmıştır. Öte yandan 2008 yılında kentlerdeki ailelerin yarısından çoğu (%52) "yüksek ve en yüksek yüzde 20'lik dilimde" yer alırken, bu oran 2013 yılında yarının altına (% 49.8) düşmüştür. "Yüksek ve en yüksek gelir düzeyinde" olan ailelerin oranı köylerde yüzde 6 düzeyine gerilemiştir (Çizelge 9). Köylerde hanehalkı refah düzeyi açısından aileler

---

³⁰Kadir Has Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Araştırmaları Merkezi Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Algısı Araştırması, İstanbul, 2016. www.khas.edu.tr/news

arasında anlamlı bir farklılık oluşmuştur. Beklenildiği gibi bölgeler arasında da refah dağılımı açısından büyük farklılık olduğu saptanmıştır. Örneğin Doğu Bölgesinde nüfusun en büyük bölümü (%44) en yoksul yüzde 20’lik dilimde yer almıştır. Buna karşın Batı Bölgesinde nüfusun en büyük bölümü (%29) en zengin yüzde 20’lik dilimde yer aldığı görülmüştür.

Yerleşim Yeri	En Düşük	Düşük	Orta	Yüksek	En Yüksek	Kişi Sayısı
Kent (2008)	7.7	17.9	22.5	25.2	26.6	29, 828
Kent (2013)	8.5	18.6	23.1	24.7	25.1	33,109
Kır (2008)	52.6	25.5	13.3	6.2	2.4	11, 241
Kır (2013)	59.7	24.8	9.2	3.8	2.5	9, 609

2007 yılından beri kişi başına 10 000 ABD doları düzeyinde olduğu belirtilen milli gelirimizin 2015 yılında aynı düzeyini koruyamadığı belirtilmiştir. Milli gelirin yükseltilmesi için; “Yeniden kuruluşun ayakları”, “Akıllı bütünsel büyüme”, “OSB’ler de ve her yerde “Üretkenlik temelli büyüme” ve teknolojik sıçrama eşliğinde sürdürülebilir kalkınma” hedefleri belirlenmiştir³². Türkiye nedense orta gelir tuzağından kurtulamadığı gibi, bu tuzak için temel kabul edilen miktarın da altına doğru gitmiştir. KOBİ zirvesinde belirtilen gelir verileri HNEE TNSA 2013 bulgularını doğrulamıştır. Zaman boyutlu olarak gelirden görülen azalmaya karşın acaba doğurganlık nasıl değişmiştir?

HNEE’nün TNSA 2008 ve TNSA 2013 verilerine göre toplam doğurganlık hızı (TDH) ile istenen çocuk sayıları (İÇS) artış yönünde olmuştur. Gelir-doğurganlık değişkenlerinin aynı dönem içindeki ilişki ortanın altındaki ailelerde doğurganlığın ekonomik kuramında açıklandığı gibi anlamlı bir görünüm oluşturmuştur. Ailelerin geliri azaldıkça, nitelikli çocuğa değil, daha çok çocuğa olan talep başlamıştır. Düşük refah düzeyindeki aile sayısı artmış, bu ailelerin doğurganlığı, ideal buldukları çocuk sayısı da önceki döneme göre artmıştır. İlginç olan nokta düşük eğitim ve düşük gelir dilimi içinde yer alan ailelerin hem sahip olmak hem de doğurdıkları çocuk sayısı üçü aşmış, dörde yaklaşmıştır. Böylece toplumda daha önce görülen küçük aile normundan kopuş başlamıştır.

Toplumda artan TDH ile İÇS farkı da TNSA 2013’e göre kapanmıştır. Refah düzeyinin azalışı ile birlikte acaba ülkemizde aileler nitelikli çocuk

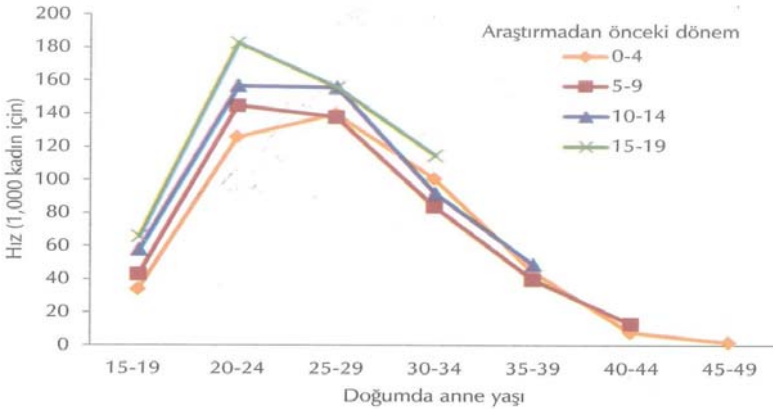
³¹ Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2014: 39

³² XI. Kobi Zirvesi, 15 Haziran İstanbul.

yetiştirmeyi dışlamaya mı başlamışlardır? Aileler kamudan aldıkları yardımla ve doğurganlık konusunda oluşturulan algı değişikliği ile çocuklarına yeni bir değer affetmeye mi yönelmişlerdir?

Bu soruları sormamızın temel nedeni, TDH'nın ve İÇS' nin 1975'den beri düştüğü, toplumun kendisini yenileyebileceği doğurganlık hızına (TDH=2.1) ulaştığı bir yerden, doğurganlığın belli sınıflar açısından yeniden hız kazanması nasıl yorumlanmalıdır (Şekil 4) ? Özellikle HNEE'nün TNSA 2013'den önceki 0-4 yıl içinde 25-40 yaşları arasındaki kadınların doğurganlıkları artış yönlü gerçekleşmiştir. Bu değişim orta doğurganlık düzeyine geçişin işaret fişeği olabilir mi? Süreyi 2003-2013 olarak genişlettiğimizde, bu ailelerin doğurmak istedikleri, ideal buldukları çocuk sayıları da artma yönünde olmuş; ülkemizin şimdiye değin gösterdiği örüntünün dışına taşmıştır. Bu olgu ister istemez yeni bir paradigmayı gündeme getirmiştir. Yanıtlanması gereken soru “ Türkiye’de düşük doğurganlık düzeyinden yeniden orta doğurganlık düzeyine bir dönüş olabilir mi?” biçiminde olmuştur. Bu soruya net bir yanıt vermek güç olmakla birlikte Türkiye’de doğurganlığın önümüzdeki yıllarda “düşük-orta” arasında bir düzeye gelebileceği söylenebilir.

Şekil 4: Son Yirmi Yıla İlişkin Yaşa Özel Doğurganlık Hızları (Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2014: 66)

Doğurganlığın bu düzeye gelmesini aşağıdaki nedenler belirleyebilir. Sağlık örgütünün götürdüğü aile planlaması hizmet demetini daraltması, 25-40 yaş grubundaki evli kadınların istemeden gebe kalması halinde isteyerek yaptıkları düşükleri azalmıştır. Bu yaş grubundaki çiftlerin önümüzdeki yıllarda cinsel yaşamlarında görülecek istenmeyen gebelikler, büyük olasılıkla canlı doğum olarak gerçekleşebilir.

Sağlık örgütü ile değişik sivil toplum kuruluşların 2000’li yıllar öncesinde birlikte çalıştıkları cinsel eğitim programlarının gençler üzerinde büyük etkisi olmuştur. Söz konusu programların dışlanması yanı sıra doğurganlığı özendirici söylemin, politik tutumun sürdürülmesi genç nüfusu etkilemiş ve bu etki sürdürülebilir olmuştur. Bu etkilenme **“gelir azlığı ve aile mirasını önemsiz gören”** gençler arasında ideal çocuk sayısının artışı yönünde bir algı olarak gerçekleşebilir.

Doğurganlık düzeyi önümüzdeki yıllarda yukarıda belirttiğimiz “düşük-orta” arası bir düzeye gelebilir. Doğurganlığın bu düzeye ulaşması, nüfusal dönüşüm konusunda yeni bir tartışmayı başlatacaktır. Sosyo-ekonomik büyümenin nimetlerinin tüm toplumu sarmalamadığı ülkemizde doğurganlık artacak, nüfusal dönüşümde bir gecikme yaşanabilecektir.

Şimdiye değin yapılan nüfus tahminlerin gerçekleşmesi, yeni doğurganlık hızından ötürü ötelenebilir. Türkiye düşük doğurganlık düzeyinde yararlanamadığı “nüfusal fırsat penceresi” olanaklarının tamamen kaçıracağıdır. Bunun temel nedeni yeni doğurganlık düzeyinde oluşacak genç nüfusu nitelikli kılma sürecinde, bu çocuklara sahip olan ailelerin kaynak yetersizliği olabilir.

Sonuç

Cumhuriyet dönemi boyunca yürütülen nüfus politikaları sonucu nüfusumuz yüksek doğum ölüm hızlarından, düşük doğum ölüm hızlarına geçişi toplum açısından kısa olan bir zaman dilimi (92 yıl) içinde tamamlama aşamasına gelmiştir. Bu süreç Avrupa toplumlarında yaklaşık 200 yıl içinde daha düşük bir nüfus artışı (%80-1.2) ile gerçekleşmiştir. Süreç sonunda nüfuslanma farklı olmuştur.

Nüfusumuz 92 yıl gibi kısa bir zaman diliminde başlangıç nüfusunun (13 milyon) altı katını (yurt dışındaki misafir işçilerle birlikte 82 milyon) aşmış, bu coğrafyada tarihte ilk kez sayısal olarak bu büyüklüğe ulaşmıştır. Nüfusbilim açısından önemli olan nüfusun ikiye katlanması inceleme dönemimiz boyunca 2,5 kez (Başlangıç nüfusu=13- 26- 52- 78) gerçekleşmiştir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında nüfusun büyük çoğunluğu (%80) köylerde yaşıyordu, günümüzde durum nerede ise tersine dönmüş, her on kişiden yaklaşık olarak dokuzu kentlerde yaşar olmuştur(%92) (TÜİK, 2016).

Ölümleri azaltan sağlık hizmeti tüm aile bireylerini kapsamış, kaba ölüm hızı birden düşmüştür. Doğurganlık hızını düşürecek maddi kültür ögesinin kullanımını başlatmak, yaygınlaştırmak, ailede yeni bir nüfus dengesini oluşturmak, doğurgan kuşağa eğitilmiş giren, bu nedenle ailede konumu farklılaşan kadın tarafından gerçekleştirilmiştir. Yüzeysel gözlemler bu konuda erkeğin sözünün geçtiğini öne sürse de, yapılan çalışmalar bu gözlemi doğrulamamıştır. Sözgelimi doğurganlığın azalması sürecinde kadın, kendisine rol model olarak annesini, kayın validesini temel almıştır. Onların nüfusal dramını onlarla birlikte yaşamış, kendi evlilik yaşamında farklı bir yol bulması

gerektiğini onların söyleminden, deneyiminden etkilenmiştir. Çok çocukluluktan az çocukluluğa geçişi maddi kültür ögesi sağlarsa da, kadının nüfussal dramını yaratan öteki değişkenler (geçim zorluğu, toprak yetersizliği, işsizlik v.b.) yanı sıra “hayırlı evlat” yetiştirme düşüncesi de bu süreçte etkili olmuştur. Hiç şüphesiz bu yeniliğin uyarlanıp yayılması sürecinde geleneksel değerlerin oluşturduğu engellerin aşılması zorunluluğu doğmuştur. Bu engelleri aşan kadın çocuğuna psikolojik değer atfetmeye başlamış, onlara kendisinin yetiştiği dönemde olmayan biçimde kaynak aktarma gayreti içine girmiştir. Zaman içinde bunda başarılı olduğu görülmüştür.

Kentte kadının aile içindeki konumu, ailedeki cinsiyet rolleri zaman içinde önemli ölçüde değişmiştir. Bu değişim günümüzde bir yandan kadının siyasette yer almasını ya da özgürleşmesini istemiştir. Öte yandan “kadın en az üç çocuk doğurmalıdır”, “küçük çocukları olan kadın çalışmamalıdır” biçimindeki geleneksel kültüre dayalı söylemlerle kadını eve hapseden, özgürlüğünü kısıtlayan görüşlerin ikilem yaratmaya başladığını araştırma bulguları ortaya koymuştur.

Dönem içinde tüm yaş bölümlendirmelerine özgü yaşa özel ölüm hızlarında görülen azalma ile doğuştaki, değişik yaşlardaki yaşam umudu artışı arasındaki ters; fakat kuvvetli ilişki, incelediğimiz dönem sonuna doğru daha da belirgin bir konuma gelmiştir. Bu durum, nüfussal dönüşümü ve geçmişe göre sosyo-ekonomik açıdan iyi oluşu daha doğru bir şekilde ölçen indeksler ile ortaya konulmuştur. Bu göstergelerden biri olan “**doğuştaki yaşam beklentisi**” ne göre 1930’larda 30-35 yıl arasında olan doğuştaki yaşam umudu, günümüzde iki katını aşmıştır.

Erken Cumhuriyet döneminde 40-49 yaş grubundaki kadınların doğurdukları çocuk sayısı yüksekliğinden ötürü, canlı doğumlar içinden ölümler kadın başına 3 çocuk düzeyine ulaşmış, bu olgu 2000’li yıllarda kadın başına 0,15 çocuk ölümü düzeyine gerilemiştir.

Dönem başında her anne, kendi yerini ikame edecek üçten fazla, 1960’lı yıllarda ise üç kız çocuğu doğurmuş, 2000’li yıllarda bu sayı bire yaklaşmıştır. Toplumun yenilenmesini sağlayan bu değişim oranı, sağlık hizmeti olarak gebeliklerin izlenmesi, doğumda, doğum sonrasında sağlık hizmetinin etkinleştirilmesi, annelerin bu hizmeti alırlılığını destekleyecek televizyon programlarının gün boyu kadına yönelik olarak sunulmaya başlanmasından etkilenmiştir. Bu oluşumlar bebeğe bakımda iki kuşak kadının (anne ile babaanne/anneanne) sağlık değerinin, deneyiminin, uygulamasının kültürel temelde anlamlı biçimde değiştiğini göstermiştir.

Nüfusu ikiye bölen ortanca yaş inceleme dönemimiz boyunca 20’li yaşlardan 32 yaşa ulaşmış, ekonomik bağımlılık oranları değişmiştir. Toplum içinde yer alan toplumsal sınıfların uğraşısı, kişilerin konumu, yaşam düzeyi, geliri, barınma koşulları, eğitim düzeyi; istatistik, nüfusbilim, ekonomi bilim dallarının geliştirdiği “**iyi oluş halini**” gösteren nesnel ölçütlere göre anlamlı

biçimde farklılaşmıştır. Toplumda dedesinin, ebesinin yaptığı işi yapan erkek ve kız torunların sayısı oldukça azalmış, kuşaklar arasında mesleklere göre anlamlı düzeye (%90) ulaşan “benzemezlik katsayısı” oluşmuştur. Kuşaklar arasında anlamlı olan mesleki hareketlilik, toplum için kısa dönem olarak kabul edilen inceleme dönemimiz içinde gerçekleşmiştir.

1980’li yıllarda başlayan, 2000’li yıllarda belirginleşen çağdaş bilginin, eğitim kurumu tarafından yeterince üretilmediği, genç beyinlere aktarılamadığı bir süreç yaşanmıştır. Gençlerin geleceği görebilme becerileri zayıflamıştır. Ufka bakabilme becerisi olanların beyin göçü yolu ile kaybedilmesi sürecine ailelerin de desteği ile girilmiştir. Türkiye’de nüfussal fırsat penceresinin oluşmaya başladığı yıllardan, günümüze eğitilmiş genç nüfus arasında yurt dışında ileri düzey eğitimi sürdürmek, çalışmak, ulaşılmak istenen bir amaç olarak değer kazanmıştır. Dahası bu dönem boyunca üniversite sınavlarında ilk yüzde üç içinde öğrenci alan bazı mühendislik ile sosyal bilimleri bitiren öğrencilerin çoğu bu amacını gerçekleştirmiştir. Arkadan gelen genç kuşağın bunu gerçekleştirme, öndekileri taklit etme amacında olduğu görülmüştür. Tartışmamız gereken konu, “En iyi biçimde yetiştirdiğimiz gençler çalışmak için neden ülkemizi tercih etmiyor?” şeklinde olmuştur.

Beyin göçüne katılmayan gençlerin sosyal sistemle bütünleşmelerini gevşeten, onları karamsarlık kültürüne yöneltten, kararlı aile yapımızın hızla bozulmasına neden olabilen davranışlarının, ortak akılla nasıl çözümlenebileceği konusu, nedense vakit kaybetmeden tartışmaya açılmamıştır. 2000’li yıllarda yaşanan ekonomik gelişmeler sonucu işgücü piyasasındaki talep nitelikli olana yönelmiş, diğerlerinin işsiz kalması şeklinde olmuştur. Çalışma çağında olduğu halde, üretmeyen, evine bir katkı yapamayanların sayısı artmıştır. 2014 Kasım ayı verilerine göre Türkiye’de erkeklerin işsizlik oranı yüzde 9,7, kadınlarda yüzde 13 olarak bulunmuştur. Genç nüfusun işsizlik oranı yüzde 20’e yaklaşmıştır (TÜİK, 2015).

Ülkemizde eğitilmiş işgücü üretici sisteme sokulamadığı için nüfussal fırsat penceresi kuramının öngörüsünün tersi bir durum oluşmaya başlamıştır. Ülkemiz bağlamında eğitilmiş (lise ve üniversite) olan; fakat aynı zamanda üretici sistemin istediği nitelikleri olmayan genç işsizlerin artması şeklinde bir oluşum gerçekleşmiştir. Yaşadığımız son yılların verisine göre, nüfusun durağan dengeye ulaşacağı dönem için yapılan tahmin ya da öngörü çalışması umut verici değildir. Çalışma çağı nüfusuna giren gençlere, süregelen eğitim örgütlerinin aktardığı bilgi düzeyinin, yeni üretim biçimi içinde gençleri, onların eğitimlerinin niteliklerinin istenilen düzeyde olmamasından ötürü üretici konuma getiremeyeceği açıkça görülmüştür. Bu nedenle hem gençler, hem de onların yetişmesine büyük kaynak aktaran aileleri bir yönü ile eğitime olan güvenlerini kaybetmeye bir yönü ile de karamsarlık kültürünü benimsemeye başlamışlardır.

Nüfussal dönüşümün son evresine uygun, ülkemiz sanayi istihdamındaki artışı sağlayacak işleri görebilecek eğitilmiş, deneyimli beşeri

sermayemiz olmadığı gibi, kamunun bu nüfusu oluşturma gibi bir politikası da görülmemektedir. Türkiye beşeri sermaye birikimini artırmadığı sürece, nüfussal kentleşme olgusunu, nüfusun durağan yapıya ulaşacağı, bu süre içinde de tarımdan çözümlenin devam edeceği bir süreç içinde yaşayacaktır. Bu süreç içindeki genç nüfusa özgü yaşam biçiminin temel olgusu olarak görülen “**ne okuyan ne çalışan**” nüfusun artışı başta aile kurumu olmak üzere toplumun gelecekteki sorunları her yönü ile daha da ağırlaşabilir.

Değişik toplumlarda görülen hareketlilik, farklılık, çeşitlenme ülkemizin de gerçeği olmuştur. Kısa zamanda karşımıza çıkacak, kararlı biçimde oluşan nüfusun(15-39) tüm gereksinimlerine yönelik kurumsal düzenlemeler zaman geçirilmeden yapılmazsa, doğurganlık düşüşünün getirdiği fırsatlar, toplumda bütünleşmemiş nüfus sorunu olarak karşımıza çıkabilir. Bu nüfusun yaşam biçiminin oluşturacağı kalıcı sorunlarla sosyal sistemimiz zorlanabilir. En dinamik çağında üretici birey olarak ekonomik sisteme katamadığımız gençleri, ilerleyen yaşlarında bu sürece sokmanın çok zor olacağını hepimiz biliyoruz. Bu koşullar altında oluşacak karamsarlık kültürüne bağlı olarak insanın, topluma diğer insanlar gibi katılabilmesini engelleyen sosyal dışlanma, ötekileşme, yoksulluk önümüzdeki dönemde temel sorunlarımız olabilir. İş bulamamak, çalıştığı halde kazancı ile geçinememek, evlenememek, yer yurt edinememek, geleceği belirsiz görmek v.b. yoksulluk sorunları ancak hak temelli sosyal politikalar ile çözüme kavuşturulabilir. Ekonomik büyüme-nüfus ilişkisinin yarattığı bu sorunların çözümünü yarınlara bırakmak, oluşmaya başlayan yeni denge içinde düzensizliğe, dışlanmaya, sosyal olaylara davetiye çıkarmaktan başka bir şey olamaz (Erder, 1998: 107-114).

Demokratik yaşamda dinî kavramların ve dinsel söylemin nüfus siyasetiyle birleştirildiğinde, toplumun büyük bir açmazla baş başa kalabileceği öngörülmüyor. İnsanın değerini ve erdemini gözeten çok kültürlülüğün yerine költürcülüğün geçirilmesinin en önemli basamaklarından birinin bu olduğu ileri sürülüyor (Buruma, 2015).Tarih, özgürlüğü öteleyen, dinsel költürle yetişenlerin, çağdaş atılım konusunda başarılı olmadıklarını bize gösteriyor. Eğitimi buna göre kurgulayan toplumlar zaman içinde ötekilere hem ekonomik hem de sanat açısından bağımlı oluyorlar.

Nüfussal dönüşüm sürecinde nüfusun hem kendi dinamikleri arasındaki hem de doğa, çevre ilişkisinin hassas dengesini yeni anlıyoruz. Nüfus-doğa ikilisinin dünde oluşturduğu sorun alanlarına dünde çözüm üretilmeye çalışılmıştır. Dünde bildiklerimiz, günümüz sorunlarını çözümlenmede yeterli görülmemektedir. Öyleyse ne yapmalı? Öngörüler bilişim devrimi ile birlikte sınırsız bir dünyadan, sınırlı dünyaya geçiş olduğunu göstermektedir (TÜBA, 2009). Nüfus-doğa ve insan-insan ilişkilerin yarattığı sorunların çözümü, bilinmezi bilinir kılma çabası ancak sosyal bilimlerin değişik dallarının bileşimiyle sağlanabilecektir. Çünkü toplumun yaşamında görülen yoğun ilişkilerin anlaşılması bunu zorunlu kılmaktadır. Nüfus konusunda çözüm bekleyen yeni

yapısal sorunlara çare bulmak sorumluluğu tüm yurttaşlara düşüyor. Çoğulculuk ve farklılık içinde birlikte yaşamın koşulları yaratılabilirdir. Herkesin öz saygısını koruduğu; ama yaşamın gerçekleri karşısında işbirliği yaptığı barışçı bir düzen oluşturulmalıdır. Günümüz gerçekliğinin değişim ve uzlaşmanın kaçınılmaz olduğu bir yaşamı sürdürebilmekten geçtiğini, demokrasi geleneğinin yaygın kabul gören ilkesinin temelini bu olduğu unutulmamalıdır. Değişim süreci içinde toplumun yaşamını çağdaş biçimde sürdürebilir kılmak için tarihi bir fedakârlık gerekmektedir. Ancak çok kültürlülüğü benimsemek ve farklılıkları korumak, bizi toplum olarak düzliğe çıkarabilir.

Kaynakça

ARLI, A., 2005, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Şehirleşme ve Gecekondu Araştırmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3, s. 283-352

BANKOLE, A., WESTOFF, C.F., 1995, *Childbearing Attitudes and Intentions, Demographic and Health Surveys Comparative Studies*, 17, Maryland

BARNETT, H.G., 1953, *Innovation – The Basis of Cultural Change*, s. 325-335, New York:

BEHAR, C., 1999, “Türkiye Nüfusunun Genel Panoraması: 1923-223”, (içinde) *Türkiye’nin Fırsat Penceresi*. İstanbul: TÜSİAD Yayınları

BLACKER, C. P., 1947, “Stages in Population Growth”, *Eugenics Review*, 39(3), s. 88-101.

BURUMA, I., 2015, *Dinin Demokrasiyle İmtihanı* (Çev. D. A. Gür), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayını

COALE, A. J., HOOVER, E. M., 1958, *Population Growth and Economic Development in Low Income Countries: A Case Study of Indias’s Prospects*, Princeton: Princeton University Press

DEVELOPMENT CENTRE OF THE ORGANIZATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT, 1970, *The Demographic Transition in Tropical Africa*, Proceeding of an Expert Group Meeting, Paris.

DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ (DİE), 1991, *Türkiye Nüfus Araştırması*, Ankara

DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ (DİE), 1995, *The Population of Turkey 1923-1994*, Ankara

DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ (DİE), 2002, *Genel Nüfus Sayımı 2000, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri*, Ankara

DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ (DİE), 1978, *Türkiye Nüfus Araştırması 1974-175*, Yayın No: 841

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (DPT), 1963, I. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara

- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (DPT), 1970, Türk Köyünde Modernleşme Araştırması, Ankara
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (DPT), 2013, Onuncu Kalkınma Planı, Ankara
- DURAND, J. D., 1953,: *Population Structure as a Factor in Manpower and Dependency Problem of Underdeveloped Countries*, New York
- ERDER, S., 1998,: “Kentteki Enformel Örgütlenmeler”, (içinde) (Ed.Y. Sey) “Yeni” *Eğilimler ve Kent Yoksulları: 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, İstanbul.
- FİŞEK, N. H., 1983, *Halk Sağlığına Giriş*, Ankara: Hacettepe Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Yayını
- FREJKA ,T., 1973,: *The Future of Population Growth-Alternative Paths to Equilibrium*, New York: Wiley
- GİRİTLİ, İ., 1963, *Kemalist Devrim ve İdeoloji*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını
- GÜRİZ, A., 1975, *Türkiye’de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni*, Ankara
- GÜVENÇ, B., 1976, *Sosyal ve Kültürel Değişme*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayını
- HACETTEPE NÜFUS ETÜTLERİ ENSTİTÜSÜ (HNEE), 1994, *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 1993*, Ankara
- HACETTEPE NÜFUS ETÜTLERİ ENSTİTÜSÜ (HNEE), 2009, *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2008*, Ankara
- HACETTEPE NÜFUS ETÜTLERİ ENSTİTÜSÜ (HNEE), 2014, *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2013 (TNSA)*, Ankara.
- HACETTEPE NÜFUS ETÜTLERİ ENSTİTÜSÜ (HNEE), *Türkiye’nin Demografik Dönüşümü*, <http://www.hips.hacettepe.edu.tr/TurkiyeninDemografikDonusumu_220410.pdf>
- HARTMANN, B., 1995, *Reproductive Rights and Wrongs, the Global Politics of Population Control* (Revised Edition), Boston, Massachusetts: South End Press
- HAUPT, A., KANE, T. T., 1980, *Population Handbook International Edition*, Washington,D.C.: Population Reference Bureau’s
- KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ TOPLUMSAL CİNSİYET VE KADIN ARAŞTIRMALARI MERKEZİ, 2016, Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Algısı Araştırması, İstanbul, <[194](http://www.khas.edu.tr/news>XI. Kobi Zirvesi< 15 Haziran İstanbul.</p><p>KAĞITÇIBAŞI, Ç., 1981, <i>Çocuğun Değeri, Türkiye’de Değerler ve Doğurganlık</i>, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayını.</p><p>KAĞITÇIBAŞI, Ç., 2012, <i>Benlik, Aile ve İnsan Gelişim: Kültürel Psikoloji</i>, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayını.</p></div><div data-bbox=)

- KARTAL, S. K., 1983,: *Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye’de Kentleşme*, Ankara: Yurt Yayınları,
- KINGSLEY, D., 1966, “Az Gelişmiş Ülkelerde Ölüm Hızlarındaki Büyük Düşme”, (içinde) *İktisadi Kalkınma* (seçme yazılar) s.31-35, Ankara
- KOÇ, İ., TÜRKYILMAZ, A. S. ve ADALI, T., 2013, “Doğurganlık”, (içinde) *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması* s.60, Ankara: Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü (HNEE)
- KONGAR, E., 1972, *İzmir’de Kentsel Aile*, Türk Sosyal Bilimler Derneği yayını, Ankara, 1972.
- METROPOLITAN LIFE INSURANCE COMPANY, 1958, *Statistical Bulletin*, 39, 1, New York
- NEWSHOLME, A., 1935 : *Medicine and the State*, London
- NOTESTEIN, F. W., 1953, “Economic Problems of Population Change“, *Proceedings of the Eight International Conference of Agricultural Economists*, s.13-31, New York, 1953
- ÖZBAY, F., 1979, “Türkiye’de 1963, 1968 ve 1973 Yıllarında Aile Planlaması Uygulamalarında ve Doğurganlıktaki Değişmeler”, *İstatistikçiler Derneği Dergisi*, 1 (2),
- ÖZBAY, F., SHORTER, F. C. VE YENER, S., 1977; “Accounting for the Trend of Fertility in Turkey”, İstanbul: UN/FPA Expert Group Meeting on Demographic Transition and Socio-economic Development,
- PEKER, M., 2001, “Aile: Kurumdan Eşler Arası Ayrılığa”, *Çalışma Ortamı*, 59
- PETERSON, W., 1961, *Population*, New York
- PIKETTY, T., 2015, “Eşitsizlik ve Yoğunlaşma: İlk İşaretler”, (içinde) *Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital*, (Çev. H. Koçak) s.253-286, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- PIKETTY, T., 2015, *Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital* (Çev. H. Koçak), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- SAĞLIK BAKANLIĞI HIFZISSIHHA OKULU, 1970, *Türkiye Nüfus Araştırması*, Hayati İstatistikler: 1966-67, Ankara
- SHORTER, C. F., MACURA M., 1984, *Türkiye’de Nüfus Artışı (1935-1975) Doğurganlık ve Ölümlülük Eğilimleri*, Ankara
- SHORTER, F. C., MACURA, M., 1982, *Trends in Fertility and Mortality in Turkey 1935-1975*, Washington: National Academy Press
- SHORTER, F. C., MACURA, M., 1983, *Türkiye’de Nüfus Artışı (1935-1975) Doğurganlık ve Ölümlülük Eğilimleri*, Ankara
- SHRYOCK, H. S., SIEGEL, J. S., 1973, *The Methods and Materials of Demography*, 2, s.841-879, Washington, D.C. 1973.

- SMITTH, A. D., 1988, *Toplumsal Değişme Anlayışı; İşlevselci Toplumsal Değişme Kuramının Bir Eleştirisi* (Çev. Ü. Oskay), İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını
- ŞENYAPILI, T., 1978, *Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayını
- T.C. AİLE VE SOSYAL POLİTİKALAR BAKANLIĞI, 2012, *Türkiye’de Aile Yapısı 2011*, Ankara
- T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1998, *75. Yılında Sayılarla Türkiye Cumhuriyeti*, Ankara
- T.C. BAŞBAKANLIK, 2011, *ASAGEM: Türkiye’de Aile Değerleri Araştırması 2010*, Ankara: Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayını, 2011.
- TANİLLİ, S., 2006, *Uygarlık Tarihi*, İstanbul: Alkım Yayınları
- TİMUR, S., 1972, *Türkiye’de Aile Yapısı*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayını
- TÜBA, 2009, *Millennium Board Bildirisi: İmkânlarımızın Ötesinde Yaşam*, Ankara.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (TÜİK), 2014, *Adrese Dayalı Nüfus Bilgileri*, Ankara
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (TÜİK), 2015, *Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, Kasım 2014 Verileri*, Ankara
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (TÜİK), 2016, *Adrese Dayalı Genel Nüfus Sayımı 2015*, Ankara
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (TÜİK), 2016, *Basın Bülteni*, Ankara
- TÜRKİYE İŞVERENLER SENDİKASI KURUMU, 2015, *İşgücü Piyasası Bülteni 18 (31)*
- UNITED NATIONS (UN), 1968, *Final Act of the International Conference on Human Rights*. New York
- UNITED NATIONS (UN), 1979, *Demographic Year Book 1978*, New York
- UNITED NATIONS (UN), 2009, *Population Information, Network*
- US DEPARTMENT OF COMMERCE BUREAU OF THE CENSUS, 1980, *Country Demographic Profiles Turkey*, Washington: ISP-DP-25
- ÜNALAN, T., 2003, *Nüfus ve Kalkınma Göstergeleri*, Ankara

TÜRKİYE'DE SURİYELİ SİĞINMACILARIN SOSYAL VE KÜLTÜREL ENTEGRASYONU¹

İhsan ÇETİN*

Öz

Bu makale sayıları 2.5 milyonu aşmış Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıların sosyal ve kültürel entegrasyon meselesini tartışmaktadır. Makalede Suriyelilerin topluma entegre olma eğilimleri ve bu bağlamda Türkçe bilme düzeyleri, dil öğrenme motivasyonları, çocuklarının eğitime devam etme durumları ile toplumla kurdukları evlilik olguları incelenmektedir. Entegrasyona mani olarak ise dışlama ve yabancı düşmanlığı konuları işlenmektedir. Bu çerçevede, Türkiye'de toplumun Suriyeli sığınmacılara dönük tutumları ve bunun dinamikleri tartışılmaktadır. Son olarak, sığınmacıların geleceğe dair düşünceleri tartışılmaktadır. Makale, Suriyelilerin yoğun halde yaşadıkları Adana ve Mersin'de Suriyeliler üzerine yapılan saha çalışmasında elde edilen bulgular ve ilgili diğer çalışmalarda yer alan verilere dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Suriyeliler, Sığınmacılar, Mülteciler, Sosyal ve kültürel entegrasyon, Türkiye.

Social and Cultural Integration of Syrian Asylum Seekers in Turkey

Abstract

This article argues integration matter of Syrians living in Turkey, whose number reached over 2.5 million in the country. In the article, it is examined that tendencies of Syrian asylum seekers to integrate with Turkish society, and in this sense it discusses the level of Turkish language that they can speak, their motivation towards learning the language, current situation for enrollment of school system and cross marriages between two societies. As obstacles for integration, the article investigates exclusion and xenophobia issues. In this context, it argues the attitudes of Turkish society towards Syrians and dynamics of these behaviors. Finally, the article touches on Syrians' opinions and ideas about their possible future. This article is built mainly on findings which are

---

¹Bu makale TÜBİTAK destekli 114K581 no'lu 3001 programı araştırma projesinden türetilmiştir.

* Yrd.Doç.Dr., Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, cetinihsan@gmail.com

Makale Gönderim Tarihi: 15.02.2016, Kabul Tarihi: 5.10.2016

collected via field research conducted in Adana and Mersin cities where number of Syrians is high, and on other related sources.

Keywords: Syrians, Asylum seekers, Refugees, Social and cultural integration, Turkey.

GİRİŞ

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği tarafından hazırlanan Küresel Eğilimler raporunda (UNHCR, 2014) 2014 yılı itibarıyla dünya çapında 60 milyon yerinden edilmiş insanın bulunduğu kaydedilmiştir. Bunlardan bazıları mülteci ve sığınmacı statüsünde iken, bazıları herhangi bir resmi statüye sahip olmadan ülke içinde veya dışında evlerinden uzakta yaşıyor haldedirler. Bu insanların %86'sı kalkınmakta olan ülkelerde barınmaktadır. Kıtalarla göre değerlendirildiğinde; en fazla nüfus Asya kıtasında; %47, ardından Afrika; %32, Latin Amerika %12, %7 Avrupa; %7 ve %1'i Kuzey Amerika'da bulunuyor. En fazla mülteci barındıran ülkeler ise sırasıyla Türkiye %11, Pakistan %10,5 Lübnan %8, İran %6, Etiyopya %4,6 ve Ürdün %4,5. Avrupa ve Kuzey Amerika'da mülteci nüfusunun %8'i yani yaklaşık 7,5 milyonu yaşıyor. Dünyanın neredeyse her tarafında, ama özellikle az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde yaşanan istikrarsızlık ve çatışmalar her geçen yıl artan sayıda insanların zorunlu olarak evlerini ve yurtlarını geride bırakarak, daha güvenli bölgelere göç etmelerine sebep olmuştur. Yine raporda kaydedildiği üzere, 2013 yılında 51.2 milyon olan yerinden edilmiş insan sayısı 2003 yılında ise 37.5 milyon düzeyindeydi. 2013 yılından 2014 yılına değin gerçekleşen 8.8 milyonluk artış, bugüne değin görülen en yüksek artış olmuştur. Yalnızca 2014 yılında 13.9 milyon kişi yerinden edilmiştir. Bu 2010 yılındaki sayının dört katıdır (UNHCR, 2014).

Bu rekor artışın gerçekleşmesinde en büyük etken; iç savaş sebebiyle yurtlarını terk etmek zorunda kalan ve dünyanın dört bir yanına dağılmış Suriyeli mültecilere aittir. BM kaynaklarına göre iç savaşın başladığı Mart 2011'den bu yana 7.6 milyonu ülke içinde, 4 milyonu da yurt dışında olmak üzere 11.6 milyon Suriyeli yerinden edilmiştir. Rakamlar her geçen gün değişmekle birlikte, bunların 2,5 milyondan fazlası Türkiye'de bulunmaktadır ve bu nüfusun geneline yakını şehirlerde yaşamaktadır. Bugün Suriyelilerin ülkedeki varlıkları apaçık hale gelmiştir. Olgular bu mahiyetle gündelik yaşamdan siyasete, akademik alandan sosyal politikalara hayatın birçok alanında tartışılması ve çözüme kavuşturulması gereken bir sorun olarak belirmektedir. Bu noktada aciliyet taşıyan meselelerden biri olarak, gelen bu insanların ev sahibi toplumla uyumlu halde yaşamalarının tesis edilmesi için gerekli entegrasyon politikalarının geliştirilmesi ve uygulanması meselesidir. Bu husus hem sığınmacı konumunda

olan gruplar, hem de ev sahibi konumundaki toplum açısından yarar teşkil eden, toplumsal düzenin tesisi ve sürdürümü açısından gerekli bir mahiyet taşımaktadır.

Bu bağlamda makalede entegrasyon politikalarının kısa tarihçesi, Suriyelilerin sosyal ve kültürel entegrasyon eğilimleri, bunun altında Türkçe dilini öğrenmeleri, çocuklarının eğitimi ve evlilikler konuları işlenirken, diğer bir başlıkta Suriyelilere yönelik dışlama ve Türk vatandaşları arasındaki yabancı düşmanlığı, kimi zaman gerçekleşen nümayişler ve sığınmacıların barınma sorunları konuları tartışılmaktadır. Son olarak, Suriyelilerin geleceğe ilişkin düşünce ve temennileri analiz edilmektedir.

1- ENTEGRASYON POLİTİKALARININ KISA TARİHİ

Ulus devletler içinde kültürel çeşitliliğin siyasi idaresi konusunda tarihsellik içinde çeşitli politikalar üretilmiştir. Bunlardan ilkinin 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyılın başlarında başta ABD olmak üzere, göçmenlerin yoğun halde bulunduğu ülkelerde uygulanmış asimilasyon politikası oluşturur. Daha sonları ergime potası (melting pot) adıyla devam ettirilen bu politikaya göre kültürel çeşitliliklerin, özel aidiyetlerin moderniteyle birlikte milli politika içinde eriyeceği ve böylece milli kimliğin inşa edilebileceği varsayılmıştır. Kültürel homojenleşmeyi ifade eden bu durumun başarılamayacağı anlaşılmasının neticesinde yeni bir paradigmaya geçilmiştir. Çokkültürlülük adıyla bilinen bu yeni politikada kültürel çeşitliliğin realitesi kabul edilmekle birlikte, farklı kimliklere sahip göçmen grupları, azınlıklar vs. ortak birtakım ulusal paydalar etrafında bir araya getirilebileceğini varsayan entegrasyon politikası geliştirilmiştir. Bu politika değişikliğinin temelinde "1960'lardan itibaren özel kimliklerin değerinin ve öneminin yeniden keşfedilmesini sağlayan (yurttaşlıkla ilgili, bölgesel, sömürgecilik karşıtı) bir toplumsal hareketlilik yaratan *etnik yenilenmenin*" (Doytcheva, 2013: 27) olduğu ifade edilebilir. Özellikle Kanada’da öne çıkan çokkültürlülük politikası Avrupa ülkelerinde de uygulanmıştır. Bu politikanın gereği olarak göçmen gruplarının ulusal kimlikle entegrasyonlarının sağlanması amacıyla yıllara yayılan çeşitli politikalar geliştirilmiştir. Bunlar başta ulusal dilin öğrenimi olmak üzere, ekonomik faaliyetlere katılım, sosyal birliktelik ve ortak değerler etrafında kümelenmeyi hedefler bir nitelik taşımışlardır. Bugün için entegrasyon politikalarının yerine ikame edilecek başka bir politika henüz geliştirilmediğinden söz edilebilir. Bu anlamda kültürel çeşitliliğin ulus devlet kapsamında uyum içinde bir arada bulunmasını sağlama konusunda çokkültürlülük ve entegrasyon politikalarının halen geçerliliğini koruduğu rahatlıkla ifade edilebilir.

Entegrasyon çoğulcu toplumun tüm bireylerinin ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yaşamda toplumun tüm bireylerinin etkin katılımı ve karşılıklı ilişkilerini mümkün kılan, ortak aidiyetlikleri ulusal ve yerel düzeyde teşvik eden çok aktörlü bir süreç olarak tarif edilebilir. Bu tanım çerçevesinde entegrasyonun iki yönlü bir süreci kapsadığından bahsedilebilir. Bunlardan birincisi, ev sahibi konumundaki çoğunluğu oluşturan grubun entegre olmasını istediği grupları arasına almaya (inclusion) razı olduğu bir *kabul durumunu* ifade eder. İkinci yön ise bu grupların çoğunluğa dahil olmaya açık halde bulunmaları, bunun motivasyonunu kendi içlerinde barındırmayla alakalı olan *uyum sağlama gayreti* şeklinde formüle edilebilir. Bu manada, entegrasyon yalnızca göçmen veya azınlık gruplarının sorumluluk alanında olmadığı, bu sorumluluğun aynı zamanda başta devlet kurumları olmak üzere, diğer kurumların da toplumu kabul durumuna getirmeye hazırlamaları yönünde sorumluluklar yüklediği çok yönlü ve dinamik bir süreç olarak tarif edilebilir. Sözgelimi, yabancı düşmanlığı, göçmen karşıtlığının hakim bir değer olduğu bir toplumda azınlık durumundaki grupların uyum için gösterdikleri tüm çabaların sonuçsuz kalacağı rahatlıkla öngörülebilir bir durumdur. Tersine bir durumda, devletin ve diğer sivil toplum örgütlerinin entegrasyon için uyguladığı politikaların cemaatsel kodlarını çözemediği gruplar karşısında başarısız olacağı yine rahatlıkla tahmin edilebilir. Dolayısıyla her iki tarafın bu değişime açık olmasının entegrasyon için temel bir şart olduğundan bahsedilebilir.

2- SURIYELİLERİN SOSYAL VE KÜLTÜREL ENTEGRASYONU

Hâlihazırda devam etmekte olan ve ilerleyen zamanda ciddiyetinin daha açık şekilde fark edileceği Suriyeli sığınmacıların Türkiye’de toplumla entegrasyonu meselesi üzerinde durulması gereken esas konuyu oluşturmaktadır. Nitekim, benzer sorunlar son mülteci akınıyla birlikte Avrupalı devletler için de söz konusu olmaya başlamıştır. Ancak bu problemin, İstanbul hariç, yabancı göçmenlerle birlikte yaşama deneyimine sahip olmayan Türkiye toplumunda daha sancılı geçeceği iddia edilebilir. Suriyeli sığınmacıların Türkiye’deki varlığına ilişkin şikayetler, yaşanan sürtüşmeler henüz kitlesel boyuta ulaşmamıştır. Bu gibi durumlar daha çok Gaziantep, Şanlıurfa, Adana, Mersin gibi Suriyeli sığınmacıların yoğun halde yaşadığı bölgelerde gerçekleşmektedir (Ekinci, 2015; Yücebaş 2015; Canefe, 2015). Ancak, bu gibi tepkilerin geçen süreyle birlikte ülke geneline yayılması tehlikesinin de göz ardı edilmemesi gerekir. Nitekim, ırkçı nitelendirilebilecek kimi çevreler tarafından internet ortamında başlatılan ve Suriyelilerin Türkiye’de bulunmasına karşı tavır takılan zenofobik kampanyalar söz konusudur. Saha çalışması sırasında, şaşırtıcı gözlemlerden biri, görüşülen Türk yurttaşların bazılarının, sanki tek bir haber kaynağından beslenmiş gibi, “Suriyeli sığınmacıların ihtiyaçlarının

karşılanması için devletin çalışanlar ve emeklilerden kesinti yaptığını” iddia etmeleri idi. Şaşırtıcı olan ise bunun, hem Adana hem de Mersin’de neredeyse aynı cümlelerle duyulmuş olmasıydı. Bu bir söylenti olsa da, hükümet yetkilileri tarafından ve milyar dolarları bulan Suriyeliler için yapılan harcamaların sıklıkla ifade ediliyor olması halk arasında dolaşan buna benzer söylentilerin inandırıcılığına katkı sunduğu, ayrıca Suriyelilere yönelik olumsuz tutumların güçlenmesine yardımcı olduğundan bahsedilebilir. Bu durum, ekmeği cebren elinden alınıp başkasına verilen bir insanın yaşadığı neyse, aynı duygunun toplumsal bilinçte yaygınlık kazanmakta olduğu tehlikesinin bir ön belirtisi olarak değerlendirilebilir.

Suriyelilerin varlığına duyulan hoşnutsuzluklar ve bunların kimi zaman eylemsel, kimi zaman söylemsel düzeyde dışa vurulması, Türkiye toplumunun henüz cemaat tarzı bir toplumsal yapıya sahip olduğunun bir göstergesi olarak düşünülebilir. Cemaat tipi toplumlara özgü olan “biz” duygusu Suriyeli sığınmacıların kolaylıkla “öteki” olarak konumlandırılmasına imkan vermektedir. Bu da, makalede esas mesele olarak işaret edilen entegrasyon meselesinin Türkiye için ne denli kritik bir sorun mahiyetinde olabileceğini göstermektedir. Sorunun ciddiyeti Türk vatandaşlığına geçen Suriyelilerin sayısının artması ve bu sığınmacıların kalıcı hale geldikleri düşüncesinin yaygınlık kazanması sonrasında daha da görünür hale geleceği rahatlıkla öngörülebilir. Altı çizilmesi gereken husus Suriyelilerin varlığının kabulü ve bazı çevrelerin toleransı, Suriye’deki iç savaşın devam etmesi ile bunların halen “geçici” statüsünde değerlendirilmeleriyle yakından bağlantılıdır. Bu statünün kalıcılık yönünde değişmeye başlaması, Türkiye Cumhuriyeti devleti ve toplumunun başka argümanlar geliştirmesinin yolunu açacaktır. Tüm bu süreç genel bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda; Suriyeli mültecilerin her geçen gün Türkiye’de tutunma ve yerleşik hale gelme fiili durumunun gerçeklik kazandığı ileri sürülebilir. Zamanla Türkçe konuşma düzeylerinin yükselmesi de yerleşik hale geçmelerini ayrıca kolaylaştırmakta. Ama bu durumun Türkiye toplumuna entegrasyonla sonuçlanacağını iddia etmek bugün için güç. Çünkü entegrasyon, yukarıda ifade edildiği üzere, çift taraflı işleyen bir süreçtir, yani bir yandan toplumla bütünleşmeye çalışan küçük grup diğer yandan bu grubu kabul edecek bir büyük grubu şart koşar.

Bu bağlamda Suriyeli sığınmacıların entegrasyonları açısından en büyük engelin, *geçici koruma statüsüne*² bağlı olarak "misafir" olarak

---

²Suriyeli sığınmacılar Ekim 2014 tarihli yönetmelikle 2001 Avrupa Geçici Koruma Direktifi çerçevesinde geçici koruma statüsüne alınmışlardır.

değerlendirilmeleri ve bunun doğal bir sonucu olarak sosyal ve ekonomik süreçlere etkin katılımlarının gerçekleşmemesi şeklinde özetlenebilir. Kalıcı olabilecekleri düşüncesinden hareketle kurumlar düzeyinde paradigmatik bir değişikliğin gerçekleşmemesi bu kitlenin bazı gruplarında marjinalleşmeye doğru bir eğilimin ortaya çıkma riskinin muhtemel olabileceği ayrıca not edilmelidir. Bunun yanında toplumsal düzeyde kabulün yaratılması diğer kritik bir hususu oluşturmaktadır. Bu noktada en büyük sorumluluğun kuşkusuz siyaset kurumuna düştüğünden söz edilebilir. Tüm bunların ise Türkiye'nin hem devlet katında hem de kurumlar düzeyinde bir göç ülkesi olma yolunda ilerlediğinin bilincine varılması ve buna uygun politikalar üretmesiyle yakından bağlantılı olduğu savunulabilir.

3- ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Türkiye'de şehirlerde yaşayan Suriyeli sığınmacıları sosyal, ekonomik ve kültürel yönleriyle inceleyip, ev sahibi konumundaki Türkiye toplumuyla birlikteliklerinin olası sonuçlarına ilişkin çözümler yapmayı amaçlayan bu çalışma esas itibarıyla bir saha çalışmasına dayanmaktadır. Araştırma evrenini Türkiye'de kent merkezlerinde kendi imkanlarıyla yaşamlarını idame ettirmeye çalışan Suriyeli sığınmacılar oluşturmaktadır. Araştırma sahası için ise nüfuslarının çok fazla olduğu Adana ve Mersin illeri seçilmiştir. Dolayısıyla araştırma örneklemini bu şehirlerin çeşitli semtlerinde yaşayan Suriyeliler oluşturmuştur. Adana'da bu semtler; Meydan ve Gürselpaşa iken, Mersin'de bunlar; Yeni Pazar-Hal mahalleleri, Yeni Mahalle ve Mezitli olarak seçilmiştir.

Araştırma sahası için Adana ve Mersin illerinin tercih edilmesinin sebeplerinden birisi; bu şehirlerin farklı dönemlerde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden yoğun göç almış olmaları sebebiyle çoketnili ve dinamik bir nüfusa sahip olmaları, bu sebeple de göç ve entegrasyon olguları bağlamında çok sayıda sosyolojik malzeme barındırmalarıdır. 1950'li yıllar sonrasında yaşanan içgöç hareketlerinin başlıca varış noktalarından biri Adana iken, Mersin 1990'lı yıllarda zorunlu göçlerin öncelikli duraklarından biri olmuştur. Bu açıdan her iki şehrin, göç etmiş insanların kent ve yerleşik toplumla uyum örüntüleri, ev sahibi-misafir karşılaşması, kentleşme sorunları gibi konularda uygun ortamları sağladıkları savunulabilir. Adana ve Mersin'de hem toplumsal hem mekansal ayrışmanın varlığından söz edilebilir. Semtlerin birçoğu etnik, bölgesel ve sınıfsal kimliklere göre ayrılmış durumdadır. Bu yapı bağlamında Adana ve Mersin'e yerleşen Suriyelilerin gösterdikleri dağılım

üzerinden etnik ve sınıfsal durumlarına ilişkin birtakım öngörülerin geliştirilmesi mümkün olmaktadır.

Saha çalışmasına dayanan bu araştırmada bulguların toplanması için pilot uygulama sırasında yapılandırılmış bir görüşme cetveli kullanılmıştır. Bu cetvelde çoktan seçmeli soruların yanı sıra, ucu açık sorular da yer almıştır. Sorular araştırmacı tarafından görüşmeciye yöneltilmiş, verilen yanıtlara göre seçenekler işaretlenmiş veya boşluklar doldurulmuştur. Görüşmelerin tümüne yakını araştırmacı tarafından Arapça dilinde gerçekleştirilmiştir.

Görüşme cetvelinin yanı sıra derinlemesine görüşme, sohbet grupları gibi diğer görüşme tekniklerine de başvurulmuştur. Bu görüşmelerde görüşmeciler mümkün olduğunda serbest bırakılmış, konular ve sorular kişilerin anlatımlarına göre şekillenmiştir. Saha çalışması süresince gözlem kayıtları tutulmuş ve bunlar bulguların analizlerinde kullanılmıştır.

4- DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER

Bu başlık altında saha çalışması sırasında görüşülen bireylerin şehir ve cinsiyet dağılımları, yaş, doğum yeri, gelinen yer ile eğitim düzeyleri ve mesleki dağılımları gibi demografik özellikleri incelenmiştir.

Şehir, Cinsiyet ve Yaş

Adana ve Mersin şehirlerinde yapılan saha çalışması neticesinde cinsiyete göre görüşmeci dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Toplam görüşmecilerin %74’ü erkek, %26’sı ise kadınlardan oluşmuştur. Şehirlere göre görüşmelerin %62,7’si Mersin’de, %37,3’ü ise Adana’da gerçekleştirilmiştir. AFAD 2014 verilerine göre kamp dışında yaşayanların cinsiyet dağılımı %48.5’i kadın %51.5’de erkek şeklindedir. Görüşmeler 18 ve sonrası yaşlarda olan bireylerle gerçekleştirilmiştir. Görüşmecilerin yaş ortalaması 35,4 iken, erkeklerde bu rakam 36,9, kadınlarda ise 31,1.

Doğum Yeri ve Gelinek Yer

Araştırma kapsamında Adana ve Mersin’de görüşülen bireylerin büyük bir çoğunluğu Halep doğumlulardan oluşmaktadır. Halep doğumlular %70’lik oranı oluştururken, Şam ve Humus doğumlular %9.3’er oranlara, Haseke %2.7 İdlip ise %2’lik orana sahiptir. AFAD 2014 verilerine göre ise kamp dışındaki Suriyelilerin doğum yerlerine göre dağılımı şu şekildedir: Halep %44.4, Rakka %21.8, Haseke %10.9, İdlip %5.3, Şam %5.3, Deyzror %4.5. Her iki veride de Halep doğumlular en yüksek sayıyı oluşturmaktadır. Bu oranlardan hareketle, Türkiye’ye sığınmış Suriyelilerin ağırlıklı olarak Halep doğumlulardan oluştuğu savunulabilir.

Yine Suriyeli mültecilerin geldikleri şehir dağılımlarına bakıldığında, bu oranların bireylerin doğum yerleriyle bire bir örtüştüğü görülmektedir. Adana ve Mersin'deki Suriyelilerin %72,7'si Halep'ten, %9,3'ü Humus'tan, %8,7'si Şam'dan gelmiştir. Geriye kalanlar İdlib, Haseke ve Kamışlı gibi şehirlerden gelmişlerdir.

Görüşmeler sırasında bireylerin etnik kimliklerine dair doğrudan soru sorulması halinde görüşmecilerde rahatsızlık yarabileceği ihtimali sebebiyle, sohbetler sırasında bu konuya ilişkin bilgiler dolaylı toplanmıştır. Sistematik bir nitelik taşımıyor olsalar da, araştırmaya dahil olan Suriyelilerin ağırlıklı olarak Arap-Sünni oldukları ifade edilebilir. Yine Halep ve çevresinden gelmiş önemli bir nüfusa sahip Kürt-Sünni mülteciler görüşmeciler arasında yer almıştır.

Eğitim Düzeyi

Eğitim durumları açısından Suriyeli mülteciler incelendiğinde, eğitim düzeyi kategorileri arasında en sıklık gösterenin lise düzeyi olduğu görülmektedir. Okuma yazma oranı %14 iken, bu oran erkeklerde %12,6 kadınlarda ise %17,9'dur. Cinsiyetler arası en önemli farklılık ilkökul ve lise kategorilerinde görülmektedir. %20,7'lik oranla ilkökul mezunu erkeklerin oranı %5,1'lik orana sahip kadınların dört katı iken, lise mezunu kadınların oranı %46,2 erkeklerin ise %19,8'dir. Fakülte mezunları toplamda %16,7 iken bu oran erkeklerde %18,9 kadınlarda ise %10,3'tür.

5- SURİYELİLERDE SOSYAL VE KÜLTÜREL BÜTÜNLEŞME EĞİMLERİ

Bu başlık altında Suriyeli sığınmacıların Türkçe dili öğrenimi, çocuklarının eğitim durumları ve Türk vatandaşlarıyla evlilik yapma eğilimleri incelenmektedir.

Türkçe Dili Öğrenimi

Birlikte yaşanan toplumun dilinin öğrenilmesi sosyal ve kültürel entegrasyonun kapısını aralayan, bu manada uyum sürecinin zeminini oluşturan bir unsur olarak değerlendirilebilir. Bu manada Türkçe dilinin öğrenilmesi Suriyeli sığınmacıların toplumsal uyumlarının sağlanması açısından en temel hususlardan birisini oluşturmaktadır. Ev sahibi toplumdaki bireylerle bağın kurulması, ortak aidiyetler geliştirmenin yolunu açan ortak dil bu anlamda vazgeçilmez bir hususu oluşturmaktadır. Bu sebeptendir ki, göç alan Avrupa ve Amerika kıtası ülkelerinin, gelen göçmenlere zorunlu kıldığı ilk şartlardan birisini ulusal dilin öğrenimi olmaktadır. Örneğin, Almanya oturma vizesi başvurusunda bulunan bireylere dil sınavından geçme şartını uygulamaktadır. Nitekim Avrupa'da yaşayan göçmen grupları üzerinde yapılan araştırmalarda, bulunulan

ülkenin dilinin öğrenilmesi ile bireylerin entegrasyonları arasında doğru orantı olduğu tespit edilmiştir (bkz. Özmen, 2012)

Suriyeli sığınmacılar açısından değerlendirildiğinde, sığınmacılar arasında Türkçeyi öğrenmeye yönelik güçlü bir motivasyonun olduğundan bahsedilebilir. Türkçeyi çok az düzeyde öğrenmiş bireylerin görüşmeler sırasında öğrendikleri sınırlı sayıdaki Türkçe kelimelerle cevaplar vermeye çalıştıkları gözlenmiştir. Dahası Türkçeyi öğrenmeyi istediklerini açık bir dille ifade etmişlerdir. Ancak hem Türkçe pratik yapacak insan sayısının çok az olması, hem de buna yönelik kursların bulunmaması sebebiyle öğrenemediklerini dile getirmişlerdir.

Türkçeyi konuşamama Suriyeli sığınmacıların yaşadığı en önemli sorunlardan birini oluşturmaktadır. Dil engeli sığınmacıların Türk vatandaşlarıyla kurdukları sosyal ve ekonomik ilişkilerde zorluklarla karşılaşmalarına sebep olurken, bu durum aynı zamanda Suriyelilerin kendi aralarında kümelenmeler oluşturmalarını, toplumdan kopuk sosyal ve mekansal yapılanmalar yönünde eğilimler geliştirmelerine sebep olmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, Suriyeliler Türkçe konuşamadıkları için Türkiye toplumuyla bütünleşmede sıkıntılar yaşamaktadırlar. Bu da onları topluma yabancılaştırmaktadır. Adana ve Mersin örneğinde olduğu gibi, bu illerde Suriyelilerin yoğunlukla yaşadıkları semt ve mahalleler oluşmuş durumda. Bu gibi mekansal kümelenmelerin yaratabileceği muhtemel sorunlardan birisi, bu semtlerin zamanla kendi içine kapalı, içinde buldukları toplumdan kopuk getto tarzı bölgelere dönme ihtimali olabilecekleri şeklinde ifade edilebilir.

Durum henüz bu noktaya gelmiş değildir. Suriyelilerin Türkiye toplumuyla kaynaşma ve Türkçeyi öğrenmeye dönük eğilimlerinin canlı olduğundan bahsedilebilir. Bu bulgu AFAD verilerine de yer almıştır. AFAD (2014) verilerine göre kamp dışında yaşayan Suriyelilerin %85,6’lık gibi büyük çoğunluğu Türkçe öğrenmek istediğini belirtmiştir.

Suriyelilerin Türkçe dilini öğrenme yönünde sahip oldukları yüksek motivasyonun ardında yatan birkaç etmenden bahsedilebilir. Bunlar, işgücü piyasasına dahil olma, gündelik yaşamı birçok manada kolaylaştırması, mültecilik kimliğinden sıyrılıp çoğunluğun bir parçası olabilme ve yerleşik hale gelebilmenin öncelikli şartlarından biri olması şeklinde sıralanabilir. Yerleşik olma yönünde mültecilerin taşıdığı güçlü eğilimin ülkelerinde devam etmekte olan savaşın uzun yıllar süreceğine dair taşıdıkları kuvvetli kanaatten ileri geldiğinden bahsedilebilir. Birlikte yaşadıkları toplumla uyum içinde yaşama ve onunla kaynaşma Suriyeli mülteciler için sınırlı seçenekler arasında yapılabilecek en rasyonel yol olarak görülmektedir.

Araştırma bulgularına bakıldığında, Türkiye'de bir yıldan fazla süredir yaşayan Suriyelilerin dertlerini anlatabilecek düzeyde Türkçeyi öğrendikleri gözlenmiştir. Bu bulguya göre Türkiye'de bulunma süresi ile Türkçeyi konuşma düzeyi arasında 0,52 oranında bir korelasyon olduğu görülmektedir. Mersin ve Adana'da görüşülen Suriyelilerin %42'si Türkçeyi hiç konuşmadığını, %43'ünün zayıf düzeyde, %11'i orta ve %4'ü iyi derecede konuşabildiğini ifade etmiştir.

Türkçenin bilinmemesinin yarattığı zorluklar başka bir araştırmada da kaydedilmiştir. Suriyeli Khaled Türkçeyi bilmediği için yaşadığı bir zorluğu şu şekilde anlatmaktadır:

"Mesela geçenlerde pazardan domates alıyorum. Benden önce alan bir buçuk lira verdi, bize üç lira dediler. Burada dil bilmiyoruz, onun için de eziyorlar bizi. Kendi ülkemde bana hakaret etseler onlara cevabını veririm. Ama burada neyin ne olduğunu bilmiyoruz" (Akdeniz, 2014: 60).

Bir diğer araştırmada dil engeli sebebiyle çalışmayan ev kadınları ve çocukların zamanlarının neredeyse tamamını ev geçirdikleri kaydedilmiştir. Bu engel aynı zamanda komşuluk ilişkilerinin zayıf bir seviyede seyretmesinin etkenlerinden biri olmaktadır (Deniz vd. 2016b). Bu bağlamda hem devlet hem de sivil toplum örgütleri tarafından Suriyelilerin Türkçeyi öğrenebilmeleri için dil kurslarının açılmasının entegrasyon açısından elzem olduğundan bahsedilebilir. Bu kazanımın mültecilerin ev sahibi toplumla kaynaşmaları ve uyum içinde yaşamları açısından büyük kolaylıklar yaratacağı rahatlıkla ifade edilebilir.

Çocukların Eğitimi

Suriyeli sığınmacılar konusunda yaşanan en büyük sıkıntılardan bir diğeri okul çağındaki çocukların eğitimlerine devam edememeleri sorunudur. Suriye'deki iç savaş yalnızca milyonlarca insanı yerinden etmekle kalmamış, aynı zamanda eğitimleri yarıda kalmış veya okula hiç başlayamamış yüz binlerce Suriyeli çocuk ve gencin okul sistemi dışına itmiştir.. Özellikle iç savaşın başladığı 2011 yılından itibaren okul çağına erişmiş ama hiç okula gidememiş ve Türkiye'nin dışında Ürdün, Lübnan gibi diğer ülkelerle birlikte sayıları yüz binleri bulan çocuklar Suriye'nin "kayıp kuşağını" oluşturmaya çoktan başlamıştır.

Saha çalışmasında elde edilen bulgular bahsedilen bu iddiaları destekleyecek bir nitelik taşımaktadır. Adana ve Mersin'de çocuk sahibi 109 ailenin ortalama çocuk sayısı 3,6 iken, okul çağındaki çocuk/çocukları olan 94 ailede okula devam eden çocuk sayısı ortalaması 0,7'dir.

Tablo 1: Çocuk sayısı ve eğitime devam eden çocuk sayısı dağılımları

	N	Min	Max	Mean	Std. Dev.	Variance
Kaç çocuğunuz var?	109	,00	15,00	3,6239	2,68324	7,200
Bunların kaç tanesi okula gitmektedir?	94	,00	5,00	,7979	1,23201	1,518

Sayının bu denli az olmasının başlıca sebebi, Suriyeli sığınmacılar konusunda saha çalışmasının yapıldığı tarihe değin MEB tarafından o güne kadar herhangi bir düzenlemenin yapılmamış olmasıdır. Bir başka ifadeyle, Suriyelilerin eğitimlerine devam etmeleri süreci 2015 tarihine kadar henüz belli bir standarda bağlanmış değildi. Karmaşıklaşan bu durum karşısında MEB tarafından 23/09/2014 tarihinde yayınlanan 4145933 sayılı genelgede yabancıların eğitim-öğretim faaliyetlerinin dayanacağı esaslar belirlenmiştir. Bu genelgeyle birlikte ilk defa okul çağındaki yabancı çocukların eğitim-öğretimlerinin yapılacağı geçici eğitim merkezlerinin il ve ilçelerde kurulması kararlaştırılmıştır. Bu gibi merkezlerde eğitim Türkçe ve Arapça dillerinde yapılmaktadır. Eğitim Suriye müfredatının değiştirilmesi yoluyla ağırlıklı olarak Arapça dilinde yapılmaktadır. Türkçe verilen dersler ise Türkçe ve Türk dili ve edebiyatı derslerinden oluşmaktadır. Bunun için öğretmen ve Suriyeli usta öğreticiler istihdam edilmektedir.

Suriyeli çocukların okullara kayıtları il eğitim komisyonu tarafından merkezi yerleştirme yoluyla gerçekleşmektedir. Ancak kayıt işlemlerinde bürokratik sürecin karmaşıklığı ve iletişim problemleri gibi sebeplerle birçok Suriyeli ebeveyn bunun üstesinden gelemeyeceğini düşünerek çocuğunu okula yazdırmaktan vazgeçmektedir.

Geçici eğitim merkezlerinin dışında, bu gibi merkezlerin bulunmaması veya kapasitelerinin yetersiz olması halinde, Suriyeli okul çağındaki çocuklar devlet okullarına da kaydolabilmektedir. Bu süreç de yine merkezi yerleştirme yoluyla yapılmaktadır. Fakat geçici eğitim merkezlerinden farklı olarak, devlet okullarındaki Suriyeli çocuklar kaynaştırmalı eğitim çerçevesinde MEB müfredatı çerçevesinde eğitim görmektedir.

Bu gibi okullarda görev yapan okul yöneticileriyle yapılan görüşmelerde; “Suriyeli çocukların zorlanmadan eğitim sürecine intibak ettikleri, Türkçeyi kısa

sürede öğrendikleri, Türk ve Suriyeli çocuklar arasında büyük sorunlar yaşanmadığı, buna karşın Türk vatandaşı bazı velilerin çocuklarının eğitim gördüğü okul ve sınıflarda Suriyelilerin çok sayıda olmasına tepki gösterdikleri” aktarılmıştır.

Devlet tarafından sağlanan eğitimin dışında Suriyeliler tarafından kurulmuş ve Suriyelilere dönük temelde Arapçaya dayanan eğitim veren eğitim merkezleri de bulunmaktadır. Ancak bu merkezler ücretli olmaları sebebiyle yalnızca belirli bir kesimin çocukları buralardan faydalanabilmektedir.

Suriyelilere yönelik eğitimde çözüme kavuşturulmamış başlıca sorunlardan bir diğerini ise diploma sorunu oluşturmaktadır. Türkiye’de eğitim gören ve öğrenimi tamamlayan Suriyeli öğrencilere aldıkları eğitimin içeriği ve süresini gösteren öğrenim belgesi verilmektedir. Bu belge hiçbir şekilde diploma yerine geçmemektedir. Veriliş amacı daha çok Suriyeli sığınmacıların ülkelerine dönmeleri halinde eğitim kayıtlarını gösteren bir kanıt olma özelliği taşımaktadır. Bu belgenin üçüncü ülkelerde tanınmasına dair ise henüz resmi bir açıklama yapılmamıştır.

İnsan Hakları İzleme Örgütü tarafından Kasım 2015’te yayınlanan rapora göre Türkiye’de okul çağında olan 708.000 çocuk bulunurken, 2014-2015 eğitim-öğretim yılına bunlardan yalnızca 212.000’i ilk, orta ve lise düzeyindeki örgün eğitime devam etmiştir. Raporda Suriyeli çocukların üçte ikisine denk düşen 485 bin civarındaki çocuğun okul sisteminin dışında olduğu vurgulanmaktadır (Human Rights Watch, 2015). Beşinci yılına giren Suriye’deki iç savaşın yarattığı en büyük trajedilerden biri olarak bu süre zarfında eğitim hakkından mahrum kalmış ve literatüre “kayıp kuşak” olarak geçecek bir nesile sebep olması şeklinde ifade edilebilir. .Oysa, Geçici Koruma Yönetmeliği’nde ana sınıfından üniversiteye kadar Suriyeli sığınmacıların eğitim hizmetlerinden yararlanmasına dair düzenlemeler yer almaktadır. Buna rağmen anadillerinde eğitim alabilecekleri okulların ve öğretmenlerin yetersizliği sebebiyle Suriyeli sığınmacıların büyük çoğunluğu bu haktan yararlanamamaktadır. Okul sistemi dışında kalan çocukların yine önemli bir çoğunluğu geçim sıkıntısına bağlı olarak çalışmak zorunda kalmaları sebebiyledir. Eğitim sorunu geçim sorununun yanında tali bir düzeyde kalmaktadır (Deniz vd., 2016c).

Üniversite eğitimi konusunda da birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Göçlerin yoğunlaşmasıyla birlikte YÖK 5737 sayılı 3 Eylül 2012 tarihinde aldığı karar üzerine belirlenen yedi üniversitede "özel öğrenci" statüsünde kayıt olma hakkı tanımıştır. Yine “Bakanlar Kurulu Suriyeli mültecilerin 2014/2015 akademik yılında, devlet üniversitelerindeki öğrenim harçlarından muaf tutulduğunu duyurmuştur. Üniversiteye yerleştirmeler Yabancı Öğrenci

Sınavından (YÖS) alınan puana göre yapılmaktadır. Bunun dışında Türkiye Bursları kapsamında Suriyelilere burs imkanı sağlanabilmektedir.

Evlilikler

Evlilik kurumu yarattığı akrabalık ilişkileri sebebiyle farklı toplumlar arasında kaynaşmayı ortaya çıkaran, dolayısıyla toplumları birbirine yakınlaştıran bir işleve sahiptir. Evliliğin bu işlevinden dolayı tarih boyunca bu olgunun devletler arasında işbirliğini güçlendirmek için de kullanıldığı tarihsel kayıtlar altında bilinen bir husustur. Suriyeliler örneğinde de iki toplum arasında gerçekleşen evliliklerin Türkiye ve Suriye toplumları arasında bütünleşmeyi kolaylaştıracağı iddia edilebilir. Bu durum yalnızca ortaya çıkan akrabalık müessesesi nedeniyle değil, aynı zamanda Suriyeli yurttaşlara Türk vatandaşlığı şansını da verebilmesi açısından önemli bir hususu oluşturmaktadır. Bu sebeple evlilik durumuna ilişkin bulgular Suriyelilerin toplumla kuracakları entegrasyon hakkında önemli bir gösterge olarak kabul edilebilir.

Araştırma bulgularına göre Suriyelilerin yalnızca %12'sinin ailelerinden bir veya birkaçı Türkiye'ye gelmelerinin ardından evlenmiştir. Bu evliliklerin ise yalnızca 6'sı Türk vatandaşı biriyle (genelde Suriyeli kadının Türk vatandaşı bir erkekle evlenmesi şeklinde), 12'si ise Suriyelilerin kendi aralarında yaptıkları evlilikler şeklinde gerçekleşmiştir.

Rakamlardan hareketle Türk ve Suriye vatandaşları arasında evliliklerin henüz çok az sayıda gerçekleştiğinden bahsedilebilir. Ancak Suriye'de iç savaşın başlamasından önce, özellikle vizelerin kaldırıldığı dönemlerde iki toplum arasında birçok evliliğin gerçekleştiğini de ayrıca not etmek gerekir.

Her iki ülke vatandaşları arasında gerçekleşen evlilikler yalnızca bilindik ve gönüllülük esasıyla gerçekleşmemektedir. Birçok habere konu olmuş Suriyeli genç kadınların cüzi ücret karşılığında yaşlı erkeklerle veya engelli biriyle evlendirilmesi, Suriyeli kadınların ikinci veya üçüncü eş olarak Türk vatandaşı erkeklerle kuma evliliği yapmak zorunda kalmaları gibi olaylar da söz konusudur. Dahası Suriyelilerin yoğun yaşadığı bölgelerde bu konuda bir pazar oluşmuş durumda. (Mazlumder, 2014, www.cnn.com.tr,03.03.2016). Bu gibi evliliklerin bazıları ailenin muhtaç olduğu başlık parası için yapılırken, bazıları ise kızlarının yaşayabileceği bir yuvasının olacağı, böylece "hayatını kurtaracağı" gerekçeleriyle yapılmaktadır. Bu durum hiç şüphe yok ki sığınmacıların korunmasız sosyal, ekonomik ve hukuki statüleriyle doğrudan bağlantılıdır. Başta geçim sıkıntısı olmak üzere, sığınmacı kimliğinin yarattığı dezavantajlar aileleri bu gibi zorunlu hallere sevk edebilmektedir. Bu konuda

ayrıca yasal önlemlerin yeterince alınamıyor olması Suriyeli kadınların aleyhinde işleyen bu mekanizmanın sürmesine yol açmaktadır.

6- DIŞLAMA VE YABANCI DÜŞMANLIĞI

Bireylerin ya da hanelerin, ya kaynaklardanya da daha geniş bir ölçekteki cemaatle veya toplumla sosyal bağlar kurmaktan yoksun bırakılmaları sürecini ifade eden (Marshall, 1999) sosyal dışlanma problemi ekonomik sorunların ardından Suriyelilerin diğer önemli bir sorununu oluşturmaktadır. Bu sorun görüşmecilerin %26'sı tarafından dile getirilmiştir. Bu durum daha çok Suriyelilerin ev sahibi konumundaki toplumla karşılaşmalarında duyumsadıkları, bazende doğrudan muhatap oldukları ve özetle "istenmedikleri" mesajı etrafında tarif edilebilir. Bu mesaj çoğunlukla kişilerin bakışlarından, söze dökülmeyen davranışlarından alınmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, ayrımcılık-dışlanma konusunu sorun olarak ifade eden görüşmecilerin önemli bir kısmı bunu bu şekilde tarif etmiştir. Bazıları da Suriyeliler aleyhine, şikayetvari konuşmalara kulak misafiri olduklarını ifade etmiştir. Çok az bir kısmı nefret/dışlama içerikli sözlere doğrudan muhatap olduğunu dile getirmiştir.

Suriyelilere dönük dışlama ve hoşnutsuzlukların kaynağında ekonomik sebeplerin olduğundan bahsedilebilir. Bunun için dillendirilen en öncelikli gerekçe Suriyelilerin Türk vatandaşlarının işlerini ellerinden aldıkları, emek piyasasını düşürdükleri vs. şeklindedir. Ayrıca konut kiralalarının artmasının başlıca sebeplerinden biri olarak yine sığınmacılar gösterilmektedir. Yalnızca konut kirası değil, talebin artmasına bağlı olarak gıda fiyatlarında da yaşanan artışlarda Suriyeli mülteciler suçlanabilmektedir. Bu gibi ekonomik temelli problemler gündelik yaşamda erkenden hissedilebilen, ayrıca sosyal ve kültürel konulu problemlere göre daha yaşamsal bir önem arz etmeleri itibarıyla de başat bir nitelik taşıdıklarından söz edilebilir. Sosyal dışlama ve gerilimin esasında ekonomik temelde yaşanan sorunlardan kaynaklanması problemlerin bu gibi mahiyetle açıklanabilir. Diğer araştırmalarda da görüldüğü üzere, Türk vatandaşlarının Suriyelilere dönük şikayetlerinin çoğunluğunu ekonomik temelli olanlar oluşturmaktadır.

Konya'daki saha çalışması üzerinden Türk vatandaşlarının Suriyelilere dönük tutum ve düşüncelerine ilişkin verileri ortaya koyan çalışmada Koyuncu (2014) faktör analiziyle Suriyeli karşıtlığına ilişkin şu bulgulara ulaşmıştır. Suriyeliler yüzünden kendi vatandaşlarımız iş bulamıyor: 0,823; kendi vatandaşlarımız açken yardımlar Suriyelilere gidiyor: 0,817; Suriyeliler geldi huzurumuz kaçtı: 0,772; Şehrin her tarafında ne konuştuklarını anlamadığımız için rahatsız olduğumuz bir sürü insan türedi: 0,763; her türlü imkandan faydalanıyorlar bir de üstüne nankörlük edip şikayet ediyorlar: 0,743;

dilimiz, örfümüz, adetimiz farklı. Bu sebeple uyum sağlayamıyoruz: 0,739; devlet Suriyelilere sağlık, gıda vb. konularda bizden fazla imkan tanıyor: 0,732; Suriyeliler geldiğinden beri ev kiralari arttı: 0,697; burada bu kadar zorluk ve zahmeti çekmek yerine kamplara gitmeliler: 0,679; Suriyeliler geldiğinden beri dilencilik her geçen gün artıyor: 0,669 (Koyuncu, 2014: 132).

Buna karşın çeşitli ticaret odaları tarafından yayınlanan raporlar ve yapılan beyanatlardan anlaşılıyor ki, Suriyelilerin istihdamları konusunda olan şey, emek piyasasında mevcut bir boşluğun bu insanlar tarafından doldurulmasından ibaret olduğudur. Bu konuda Koyuncu’nun (2014) Konya’da yaptığı saha çalışmasında işverenlerin şu beyanatlarını aktarmaktadır:

“Sektörde iş var aslında, ama eleman bulamıyoruz. Bence Suriyelilerin buralara geldikleri iyi oldu. İş boşluğunu doldurdular. Esnaflara bir faydaları dokundu. Burada eleman yoktu. Okullar yükselince (12 yıl kesintisiz eğitimi kastediyor) alt yapı bitti. Her şeyi makine halletse de temelden eleman yetişmediği için sıkıntı yaşıyoruz. Kitap okuyarak iş başına geçen bu işi yapamıyor” (S., Erkek, 37, Aykent Esnafı).

Suriyeli mültecilere dönük dışlama problemini inceleyen diğer bir araştırmada dışlamanın farklı boyutları incelenmiştir (Deniz vd, 2016a). Gaziantep ve Kilis’te yapılan saha çalışmasında sığınmacılara dönük dışlama beş farklı boyutta; mekansal, ekonomik, kültürel, politik ve söylemsel şeklinde incelenmiştir. Mekansal boyutta Suriyeli nüfusun yoksul semtlerde yoğunlaşması ve dolayısıyla kentsel paylaşım temelinde bir gerilimin ortaya çıkması tespiti yer alırken, bu olgunun en şiddetli şekilde bu gibi bölgelerde yaşanma potansiyeli taşıdığı aktarılmaktadır. Ekonomik dışlanma ise yukarıda tartışılan konulara paralel bir şekilde emek piyasasına katılımında yaşanan sıkıntılar ile kira artışları konularında yaşanmaktadır. Dil gibi kültürel dışlanma ise diğer tüm boyutlarla beslenmektedir. Politik dışlanma ise sığınmacıların hukuki statüleri ile devlet kurumlarında yaşadıkları sıkıntılarda ortaya çıkmaktadır. Tüm bunlar ise nihai aşamada söyleme yansıtmaktadır (Deniz vd. 2016a).

Suriyeli sığınmacılara dönük bu gibi sosyal dışlanmanın gerçekleşiyor olması mülteci kimliğinin dezavantajlı konumu ile toplumun cemaatsel kodlara sahip sosyal yapısıyla doğrudan ilişkili olduğundan bahsedilebilir. Yabancı uyruktan kişilerle bugüne değin daha çok turist kimliğiyle karşılaşan bu toplum, tarihinde neredeyse ilk kez Türk vatandaşı olmayan kişilerle birlikte yaşama deneyimini tecrübe etmektedir. Tönnies’in kavramsallaştırması üzerinden ifade edilecek olursa, *gesellchaft’a* göre yabancıyı aralarına dahil etme konusunda daha kuvvetli bir dirence sahip olduğu ifade edilebilecek *gemeinschaft* tipi

toplum yapısında Suriyeliler kolaylıkla ötekileştirmenin nesnesi konumuna düşebilmektedir. Bir de buna göçün başladığı ilk zamanlardan itibaren devlet yetkilileri ve kurumları tarafından toplum arasında yaygınlık kazandırılan “misafirlik” statüsünün taşıdığı geçicilik manası ve buna karşın bu sürenin “fazlasıyla” uzamış olması gibi hususlar sığınmacı karşıtı eylem ve söylemleri arttıran diğer faktörler olarak ilave edilebilir.

Suriyeliler Karşıtlığı ve Linç Girişimleri

Suriyelilere karşı takınılan ayrımcı tutum kimi zaman yabancı düşmanlığı düzeyine ulaşabilmektedir. Bu düzeyde ev sahibi konumundaki bireyler Suriyelilere açık şekilde sözlü veya eylemsel biçimlerde tepkilerini gösterebilmektedir. Bunların bazılarında infial, mahalledeki Suriyelilere yönelik toplu linç girişimlerine kadar varabilmektedir. Bu gibi olayların ne denli yaygın olduğunu anlamak için internet ortamında basit bir arama yapmak yeterlidir.

Bu saldırılar çoğunlukla münferit bir olay veya bir söylenti sonrasında çevredeki insanların bu olaya iştirak etmesiyle toplumsal bir boyut kazanmaktadır. Suriyelilerin varlığına henüz alışmamış bir grup insan en ufak bir hadisede kalabalığa karışarak sığınmacılara yönelik saldırılar gerçekleştirilebilmektedir. Bu gibi kolektif hareketlerde bunu makul gösterecek birtakım gerekçeler insanlar arasında tekrarlanır ve neticede gerçekdışı bir söylenti böylece “gerçeğe” dönebilmektedir. Bu gerekçeler çoğunlukla Suriyelilerin Türk vatandaşlarına saldırdıkları, tecavüz girişiminde buldukları, baskı uyguladıkları, kendilerine uyum sağlamadıkları, işgücü piyasasını düşürdükleri, işlerini ellerinden aldıkları, kira artışlarına sebep oldukları gibi içeriğe sahiptir.

Bunlardan en tehlikelisi ve güruhu toplamak için en garantili olanı hiç kuşkusuz “namusa” ilişkin olanını oluşturmaktadır. Bu gibi söylentiler karşısında Suriyelilere yönelik saldırılar çok kolaylıkla gerçekleşebilmektedir. Bu konuda Ekinci (2015) Gaziantep’te Türk vatandaşları arasındaki şu söylentileri aktarmaktadır: “Suriyeliler sürekli şunu söylüyor: Antep’liler çok iyi, onlardan eşlerini dahi istesek verirler”, Suriyeli kadınlar fuhuş yapıyor, toplumun ahlakını bozuyor”, Suriyeli erkekler kadınlarımızı, kızlarımızı taciz ediyor” (Ekinci, 2015: 51).

Suriyelilere karşı yapılan toplu saldırılarda genelde mahalledeki Suriyeliler ya civardaki kamplara ya da başka mahallelere nakledilmektedir. Dolayısıyla, göstericiler bir anlamda amaçlarına varmış olmaktadır.

“Gaziantep’te Suriyelilere yönelik saldırılar sonrasında, neredeyse tüm linç saldırılarında olduğu gibi, saldırıya uğrayan taraf bölgeyi terk etti, dışarı

çıkmaktan korkar hale geldi ya da kimliğini gizlemek zorunda kaldı. Olayların ardından Suriyeliler linçe ve tacize maruz kalmamak için ve Suriyeli oldukları anlaşılmasın diye çeşitli taktikler geliştirdi; bazı kadınlar başörtülerini (bonesiz başörtüsü ve alna yapışık, genellikle tek renk örtü) ve kıyafetlerini Antepli kadınlar gibi giymeye, erkekler ise Suriye’ye özgü yerel kıyafetlerini (cellabiye) değiştirip Antepli erkekler gibi giyinmeye başladı; bazıları ise saldırıların ardından olayların yaşandığı mahalleleri terk etti. Öte yandan bazı Suriyeliler linçten sırasında ve sonrasında evlerine ve işyerlerine Türk bayrağı astı. Bayrağın linç kovucu bir unsur olduğunu ve milliyetçi linçe karşı işlevsel bir çözüm aracı olarak kullanılabilirliğini komşularından öğrenmişler” (Ekinci, 2015: 49).

Suriyelilere duyulan diğer bir tepki de, zengin sayılabilecek kimi Suriyelilerin lüks araçları ve tüketim alışkanlıklarıyla kamusal alandaki varlıklarının, ev sahibi ama yoksul denebilecek bireyler üzerinde yarattığı “yıkıcı” ruhsal etkiler şeklinde ifade edilebilir. Bazı sığınmacıların bu umarsız gibi görünen yaşam tarzları, memleketi harap olmuş, büyük acılar çekmiş, birçok şeyini kaybetmiş bir sığınmacıdan beklenebilecek davranışlar gibi görünmemektedir. Bu durum elbette Suriyelilerin “düşmüş bir halk” oldukları kanaatinden ileri gelen “acıma ve yardım etme” duygularını ortadan kaldıran bir sonuç yaratmaktadır.

Suriyelilerin ülkeye geldikleri ilk zamanlarda Türk vatandaşları tarafından Suriyelilerin keyiflerine düşkün oldukları, gece geç vakitlere kadar yatmayıp, nargile içtikleri, ardından öğle vakitlerine kadar uydukları kısacası ehlikeyf bir halk oldukları yönünde genel bir düşünce hakimdi. Nitekim bu kanaat Türk vatandaşı komşular tarafından edinilen izlenim sayesinde yayıldı. Dolayısıyla olgusal birtakım doğrulukları var idi. Ancak zamanla bu söylentiler kayboldu. Çünkü Suriyeli sığınmacılar geçen süreyle birlikte Suriye’den kalma alışkanlıklarını terk etmek ve yaşam mücadelesinin acı gerçeğiyle yüz-yüze geldi.

“Bir diğer şikayet, Suriyelilerin “sanki ülkelerinde savaş ve katliam yokmuş gibi lüks giyindikleri, makyaj yaptıkları, eğlendikleri, kahkahalar attıkları, yerleşik halktan daha mutlu ve duyarsız oldukları” yönünde. Bu düşünce, Suriyelilerden gündelik hayatın her anını bir ağıt ve yas havasında yaşamalarını beklemekte” (Ekinci, 2015: 54).

Bunun yanında Suriyelilerin park, pazar, kaldırım, toplu taşıma gibi mekanlardaki görünürlüklerinin artması da şikayet konusu olabilmektedir. Bu gibi rahatsızlıklar esas olarak “ev sahibi” ile “misafir” olma konseptleriyle açıklanabilir. Birinci konumdaki Türk yurttaşı kişiler bu memleketin asıl sahipleri, kalıcı olanları iken, buna karşın ikinci konumdaki Suriyeliler ise misafir ve

dolayısıyla geçici olanları temsil etmektedir. Ev sahibi olarak Türk yurttaşları haliyle misafir konumundaki kişilerin mülkleri saydıkları mekânların, işlerin, olanakların vs. ellerinden alınmasının başlıca sorumlusu olarak Suriyelileri görmesi, bunun ise bir bakıma “dağdan inip bağdakini kovma” şeklinde yorumlanması Suriyelilere yönelik yabancı düşmanlığının hermenötiğini kısmen açıklayabilir. Suriyelilerin mahalleden kovulması olayında örneğin bu yorum çerçevesinde, “ev sahibi olma düşüncesinin topluluk içinde yarattığı dayanışma, sonradan aralarına katılan grubun oradan kovulması için temel oluşturduğu” şeklinde formüle edilebilir.

Bu durumu açıklayabilecek diğer bir boyut ise, yukarıda da değinildiği üzere, Türkiye toplumunun halen güçlü halde bulunan cemaatsel sosyal yapısı ile yine bununla ilişkili olan göçmen veya sığınmacı konumundaki yabancıyla yaşama deneyiminin neredeyse yok denebilecek düzeyde olmasıyla bağlantılıdır. Cemaat tipi sosyal yapıda canlı olan “biz” duygusu kolaylıkla yabancı konumdaki gruplar için “onlar” konumlandırmasını üretebilmektedir. Bu durumu kolaylaştıran etken olarak ise ABD, Kanada veya Avrupa ülkelerinde olduğu gibi göçmen ve/veya sığınmacı gruplarla birlikte yaşama deneyiminin Türkiye toplumu açısından bu ölçekte ilk kez deneyimleniyor olması yabancı düşmanlığının kolaylıkla toplumsal düzeyde yeşermesini sağlayabilmektedir.

Cemaatsel sosyal yapı öte yandan, düşmüş, zor durumdaki insana yardım edilmesini teşvik eden değer ve kurumları da barındırır. Bir başka ifadeyle, cemaatsel tarz sosyal ilişkilerin canlı olduğu toplumlarda, yoksullara yardım, merhamet, acıma gibi davranış örüntüleri toplumda kabul gören ve uygulanan örüntülerdir. Fakat, bu gibi örüntüler bireylerin insaf, vicdan, maddi/manevi güçleri gibi etkenlere bağlı olduğu için kurumsal bir nitelik arz etmezler. Bu sebeple de sürekli değildirlir. Örneğin, bu konuda saha çalışmasının bulgularından bir tanesi, Suriyelilerin ilk geldikleri zamanlarda komşuların kendilerine yardım ettikleri, ancak daha sonra bu yardımların kesildiği şeklinde olmuştur.

Bunun dışında, bazı grupların sergilediği Suriyeliler karşıtlığı tutumkarşısında duran ve mülteci haklarını savunan birtakım örgüt ve hareketler de Türkiye’de mevcuttur. Bu gibi örgütler kimi zaman sosyal medyada kimi zaman sokak gösterileriyle Suriyelilere karşı meydana gelen saldırı olaylarını protesto etmek ve yabancı düşmanlığına karşı durmak için eylemler düzenlemektedirler.

Kiraya Evin Verilmemesi

Bu kategori altında değerlendirilebilecek “kiraya ev verilmiyor” sorunu %19'luk oranla diğer önemli bir problemi oluşturmaktadır. Ev sahipleri tarafından Suriyelilere kiralık ev verilmemesinin başlıca sebeplerin birisi, bu insanların başta az sayıda iken daha sonra gelen akrabalarıyla birlikte kalabalıklaşmaları şeklinde gösterilmektedir. Öte yandan, elektrik ve su faturalarını ödemeyen, evi hor kullanan bazı Suriyeli ailelere ilişkin çıkan söylentiler bazı ev sahiplerini böyle bir tutum içine sevk edebilmektedir. Sözgelimi, Gaziantep’te bir Suriyeli kiracı ev sahibini öldürmüş ve bu olay epey bir gündem yaratmıştır.

Suriyeli, ev sahibini öldürdü Gaziantep karıştı: “Gaziantep’te 62 yaşındaki Hıdır Çalar, 'ev boşaltma' nedeniyle tartıştığı Suriye uyruklu kiracısı tarafından bıçaklanarak öldürüldü”(MilliyetErş. Tar: 12.08.2014).

Bu gibi üzücü vakalar Suriyelilere karşı tedirginliği daha da arttırırken, bazı ev sahiplerinin evlerini Suriyeli sığınmacılara kiralamama gibi daha katı tutum ve davranışlara sevk edebilmektedir.

"Cuma evi kiralamaya karar verdiğinde emlakçı ona "Hataylıyım de" diye akıl vermiş. Çünkü birçok ev sahibi Suriyelilere ev vermek istemiyormuş. Emlakçıyı dinleyen Cuma Çağlayan Deresinde bir ev tutmuş ve ev sahibine 'Hataylıyım' demiş. Bir süre sonra Cuma'ların Suriyeli olduğu anlaşılmış ve ev sahibi çocuklarıyla birlikte Cumaların üzerine yürümüş. Ev sahibi tam 20 gün Cumaların suyunu kesmiş. Susuzluğa dayanamayan Cumalar sonunda evi terk ederek Nurtepe'ye taşınmışlar" (Akdeniz, 2014: 35).

Ev kiralamayı başaran kimi Suriyeliler bu kez ev sahibinin yıllık kira artışını çok yüksek tutması ve evde kalacak kişi sayısına sınırlama getirmesi problemleriyle karşılaşabilmektedirler.

7- GELECEĞE İLİŞKİN DÜŞÜNCE VE TEMENNİLER

“Hiç beklemedikleri bir anda, aniden başlayan iç savaşın ortasında kalarak apar topar yurtlarını ve evleri terk etmiş ve komşu ülkelere sığınmak zorunda kalmış Suriyelilerin bugünkü hallerini en özet şekilde tek kelimeyle tarif edilmek istense, buna herhalde “belirsizlik” sözcüğünden daha uygun başka bir kelime düşmezdi. Kendi ülkelerindeki kaotik durum başta olmak üzere, kendilerinin, çocuklarının veyakın akrabalarının geleceklerine dair, bu ülkedeki mevcudiyetlerine ilişkin ne olacağını, ne yapacakları konusunda kati bir belirsizlik yaşadıklarından bahsedilebilir. Günü kurtarmaya dönük çabalar ve kısa süreli planlar çerçevesinde hayatlarını kurdukları ifade edilebilir.

Örneğin saha çalışması sırasında bundan sonraki hayatınızın ne şekilde devam edeceğini düşünüyorsunuz? Neler yapmayı planlıyorsunuz?" şeklindeki açık uçlu soruya bireylerin önemli bir kısmı, geleceğe ilişkin bir hayal kuramadıkları, geçimlerini sağlama dışında başka bir kaygıları olmadıkları, günü kurtarma derdinde oldukları, gününbirlik yaşadıkları şeklindeki cümlelere yakın yargılarla yanıtlar vermişlerdir. Bir Suriyeli yaşadığı bu durumu şu şekilde özetliyor: "Burada insan hayvan gibi yaşıyor. Yani işe gidiyor, sonra gelip yattıyor. Suriye'de işe gideriz. Sonra eve geliriz, banyo yapıp dışarı gezmeye, kahve içmeye çıkarız"(A. Erkek. 42, Halepli).

Bir belirsizlik ve çaresizlik halini ifade eden bu gibi yargılarla sabit olunan Suriyelilerin geleceklerine ilişkin tecrübe ettikleri belirsizlik; bir yanda Suriye'de son hız devam eden ve her geçen gün daha da çetrefilli hale gelen iç savaş, öte yandan da Türkiye'deki misafir olma statülerine bağlı olarak geçici olduklarına dair bilinç ve/veya bilinçaltı düzeyinde sürdürülen geçicilik mefhumuyla yakından bağlantılı olduğu iddia edilebilir. Suriye'den farklı olarak, Suriyeliler için geçinmek Türkiye'de çok daha zor. Kira, elektrik, su ve temel gıda ihtiyaçları çok pahalı. Bu sebeple sığınmacılar Türkiye'de çok çalışmak zorunda kaldıklarını, yoğun çalışma temposundan boş vakitlerinin olmadığını, bu sebeple de, Suriye'de olduğu gibi, kendilerine ve ailelerine zaman ayıramadıklarını, eğlenmek için bir şey yapamadıklarına yönelik sıkıntılarını aktarmışlardır.

Bir başka mülakatta bir Suriyeli sığınmacı Suriyeliler arasında sorun yaşanıp yaşanmadığına ilişkin söylediği aşağıdaki cümleler, Suriyelilerin başlıca amaçlarının sorunsuz bir şekilde Türkiye'deki yaşamlarını sürdürmek olduğunu teyit etmektedir.

"Suriye'den gelen hiç kimseyle bizim burada bir sorunumuz yok. Biz selam veririz, çünkü selam Allah'ındır. Aslında biz burada biraz daha yakınlaştık. Biz diğer ülkelerde misafiriz, tek istediğimiz yaşamak, başka da bir şey istemiyoruz" (Akdeniz, 2014: 36).

Geleceğe ilişkin plan ve temenniler arasında ikinci sırada, Suriye'deki savaşın bir an önce bitip yurda dönme temennisi gelmektedir. Bu temenninin sebebi sorulduğunda, neredeyse önceden kararlaştırılmış gibi, görüşmecilerin Suriye'deki yaşamı öven cümlelerini sıraladıkları gözlenmiştir. Suriyeli sığınmacılar sıklıkla, Suriye'deyken hayatlarının çok güzel olduğundan, geçinmenin çok kolay olduğundan, hayat pahalılığı gibi bir şeyin olmadığından, bu yüzden en yoksul insanın bile yaşamını kolaylıkla sürdürebildiği, şehirlerin çok güvenilir olduğundan, bunu örneklemek için de kadınların gece yarısı üzerlerinde kilolarca takılarla sokakta yürüyebildiklerini anlatan, bu ve buna

benzer cümleler birbirinden bağımsız çok sayıdaki Suriyeli sığınmacı tarafından dile getirilmiştir.

Geleceğe ilişkin sıklıkla tekrarlanan üçüncü temenni “içinde bulunulan durumun iyileşmesi ve Türkiye’de yeni bir hayat kurmak” şeklinde olmuştur. Bu temennide bulunan insanlar, bunu gerekçelendirme sebepleri olarak Suriye’deki iç savaşın çok uzun yıllar süreceği, savaş bitse bile memlekette güvenlik sorununun devam edeceği, yaşanabilir hale gelmesi için birkaç kuşağın geçmesi gerektiğine ilişkin ifadelerde bulunmuşlardır. Bu kişilere göre, geri dönme umudunu sürdürmek yerine burada kalıcıymış gibi hareket ederek, ona göre yeni bir hayat kurmak daha doğru olacaktır.

SONUÇ

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği rakamlarına göre bugün Türkiye’de bulunan Suriyeli sığınmacı sayısı 2.5 milyonu aşmıştır. Bu rakam itibariyle Türkiye dünyada en fazla sayıda sığınmacıya ev sahipliği yapan ülke ilan edilmiştir. Bunların yaklaşık 270 bini AFAD tarafından kurulan geçici barınma merkezlerinde kalırken, geriye kalanlar ise şehirlerde kendi imkanlarıyla yaşamaktadır. Suriyeliler çoğunlukla sınıra yakın iller ve İstanbul gibi büyük şehirler olmak üzere, bugün neredeyse Türkiye’nin her kentine dağılmış durumdadır.

Suriyeliler Türkiye’ye giriş yaptıkları Nisan 2011 tarihinden itibaren *misafir* olarak tanımlanırken, Ekim 2014 tarihinde çıkarılan yönetmelikle bu tarihten itibaren geçici koruma statüsüne alınmışlardır. Bu statü kendilerine ikamet için herhangi bir ücret ödemeksizin Türkiye’de oturma izni vermekte, sağlık ve eğitim gibi hizmetlerden ücretsiz yararlanabilme imkanı sağlamaktadır. Ancak, adından da anlaşılacağı üzere bu statü, Suriyelilerin ülkedeki varlıklarını geçici bir zeminde tutan bir nitelik taşımaktadır. Bu ise sığınmacıların bu topraklarda kök salma çabalarına ket vurucu, dolayısıyla da toplumla daimi ilişkiler kurma yönündeki emellere set çekici bir etki yaratmaktadır.

Buna karşın iç savaşın devam ettiği Suriye’deki mevcut şartlar Suriyelilerin ülkedeki varlıklarının yıllara yayılabileceği, belki de Lübnan ve Ürdün gibi ülkelerdeki Filistinli mülteciler örneğinde olduğu gibi, kronik bir sorun haline gelip kuşaklar boyu devam edebileceğini bizlere anlatmaktadır. Özetle Suriye ve bölgedeki koşullar Suriyelilerin Türkiye’deki varlıklarının geçicilik mefhumu içinde değerlendirilmesinin doğru bir yöntem olmadığını, bu noktada bu insanların uzun yıllar bu topraklarda kalacakları, önemli bir kısmının da kalıcı hale gelebileceği önermesinden hareketle devlet politikasında Suriyeliler

konusunda kalıcılığa yönünde bir paradigma değişikliğine gitmeye zorladığından söz edilebilir.

Bu paradigmatik değişim kaçınılmaz olarak sığınmacıların toplumla entegrasyonlarının sağlanabilmesi için buna uygun politikaların geliştirilmesi gerekliliğini öne çıkarmaktadır. Bu hem toplumsal düzenin sağlanabilmesi hem de sığınmacıların insana yaraşır şekilde yaşamlarını idame edebilmeleri açısından işlevsel bir durumu ifade etmektedir.

Bu bağlamda entegrasyon politikaları ekonomik, sosyal ve kültürel olmak üzere üç başlık altında incelenebilir. Makalenin konu ettiği sosyal ve kültürel entegrasyon meseleleri bağlamında araştırma bulgularına dayanarak özetle şunlardan bahsedilebilir: Entegrasyonun kapısını aralayacak ilk koşulun sığınmacıların Türkçe dilini öğrenmeleri olduğundan bahsedilebilir. Bu hususun kritik bir önem taşıdığı, göçmen alan ülkelerde uygulanan ilk politikalarından birisi olarak göçmenlerin dil eğitim kurslarına yönlendirilmelerinden anlaşılmaktadır. Bu konuda Suriyeliler arasında yüksek bir motivasyonun olduğundan rahatlıkla bahsedilebilir. Buna karşın, bunu başarabilmeleri için yeterli düzeyde imkan ve fırsatların bulunmadığından söz edilebilir. Dahası devletin henüz bu konuda sabit bir politika geliştirme iradesi gösterdiğinden bahsedilmesi olası değil.

İkinci olarak, Suriyeli çocukların eğitim yaşamlarının devam ettirilmesi entegrasyonun sağlanması açısından diğer kritik bir konuyu oluşturmaktadır. Halihazırda, okul çağında bulunan yüz binlerce sığınmacı çocuk, yıllardan bu yana okula devam edememektedir. Bu durum her şeyden önce büyük bir hak ihlali ve mağduriyet sebebidir. Oysa bu yetişen kuşağın toplumla bütünleşmeleri, toplumla sağlıklı ilişkiler kurabilmeleri açısından büyük bir önem ve sorun teşkil etmektedir. Son dönemlerde Milli Eğitim Bakanlığı bu konuda önemli adımlar atmış olsa da, okula devam eden çocuk sayısı göz önünde bulundurulduğunda bu konuda hedeflenen rakama henüz çok uzak olduğumuz görülmektedir.

Entegrasyonu sosyal boyutta sağlayabilecek diğer bir husus Türk ve Suriye yurttaşları arasında gerçekleşen evlilikler meseledir. Araştırma bulgularına göre bu konuda gerçekleşen evlilikler henüz çok az düzeydedir. Ancak bunun ilerleyen dönemlerde artmayacağına bir garantisi bulunmamaktadır. Dahası Suriye'deki iç savaş öncesinde çok sayıda evliliklerin gerçekleştiği, dolayısıyla da iki toplum arasında kayda değer bir kan bağının oluştuğundan bahsedilebilir.

Entegrasyon önündeki en büyük engel hiç şüphesiz dışlama ve yabancı düşmanlığı olgularıdır. Araştırma bulgularına göre bu durum Türkiye'de henüz

kitlesele bir boyut kazanmamıştır. Ancak, misafir dolayısıyla da geçici olarak görülen bu insanların kalma süreleri uzadıkça sığınmacılara dönük hoşnutsuzlukların kimi zaman arttığı ayrıca belirtilmesi gereken bir hususu oluşturmaktadır. Suriyelilere dönük toplumun bu aşamada sığınmacılara dönük tavrında ikili bir tutumu sergilediğinden bahsedilebilir. Bir yandan yardım eden, hoşgörü gösteren bir tutum söz konusu iken, öte yandan işsizliğe sebep oldukları, huzursuzluk yarattıkları, toplum düzenini bozdukları gibi suçlayıcı bir tutum sergilenebilmektedir. Bu tutumun bir sonucu olarak kimi zaman Suriyelilere dönük kitlesele saldırılar, linç girişimleri çeşitli illerde meydana gelmiştir.

Sığınmacılara dönük bu gibi saldırıların kolaylıkla taraftar bulması iki etken düzeyinde açıklanabilir. Birincisi, Türkiye’de toplumun tümüyle olmasa da, cemaatsel toplum yapısını taşıyan bir nitelik göstermesi ve bununla ilişkili olarak göçmen gruplarıyla birlikte yaşama deneyiminin henüz gelişmemiş olması hususudur. İkinci olarak, Suriyelilerin sahip oldukları "geçici koruma statülerinden" ileri gelen naif durumlarının haklarını savunmaları noktasında kendilerini savunmasız hissetmeleri ve ev sahibi toplum tarafından bu şekilde algılanmalarıyla yakından ilişkilidir.

Bugün Suriyeli sığınmacıların içinde bulunduğu durum tam manasıyla bir "düşmüş olma" halini anlatmaktadır. Hiç beklemedikleri bir anda evlerinden, yurtlarından olmuş, kendilerini bir anda komşu ve uzak ülkelerde sığınmacı/mülteci konumuna düşmüş halde bulmuşlardır. İşin en acı tarafı da yurtlarına yakın bir zamanda döneceklerine ilişkin bir umutlarının olmamasıdır. Türkiye uyguladığı açık kapı politikasıyla bugüne değin insan hakları bağlamında sorumlu davranmış, fakat milyonları aşan sığınmacı sayısı ile da bu yükü taşıyamaz bir konuma düşmüştür. Dünyada en fazla Suriyeli sığınmacı kitlesini barındıran Türkiye açısından bu sorunun eksiksiz şekilde idare edilmesinin beklenmesi elbette mümkün değildir. Ancak, fiili bir durum neticesinde ortaya çıkan sığınmacı krizinin bu aşamadan sonra daha isabetli sürdürümü açısından entegrasyon politikalarının yürürlüğe konulmasının kaçınılmaz bir hal aldığından bahsedilebilir. Sorun sosyolojik ve politik olmaktan çok insani bir boyut taşımaktadır. Dolayısıyla da konunun en başta bu yönüyle irdelenmesi gerekmektedir.

ÖNERİLER

- 1- Kültürel uyumun sağlanabilmesi için acil olarak Halk Eğitim Merkezleri bünyesinde Suriyelilere yönelik ücretsiz Türkçe eğitim kursları açılmalı, sığınmacıların Türkçeyi konuşabilmeleri öncelikli bir hedef olarak ortaya konmalıdır.

- 2- Okul çağında olup eğitim sisteminin dışında kalmış ve yüz binleri bulan Suriyeli çocuk ve gençlerin tümünün eğitim kapsamına alınması için daha fazla çaba harcanmalıdır. Suriyeli çocuklara yönelik verilen eğitim, bu çocukların gelecekte ulusal ve uluslararası düzeyde eğitimlerine devam edebilecekleri, işgücüne katılabilecekleri imkanları sunabilecek bir hedefe dönük olmalıdır. Bunun için bu çocukların diploma sorunlarının UNICEF gibi uluslararası kuruluşlar bünyesinde çözüme kavuşturulması gerekmektedir.
- 3- Göçmenlerin entegrasyonu konusunda yaşadıkları problemler sebebiyle Avrupa ülkelerinin tecrübe etmekte olduğu toplumsal ayrışma, yabancı düşmanlığı, ırkçılık gibi toplumsal düzeni bozucu faktörleri sığınmacılar bağlamında Türkiye'de ortaya çıkarabilecek söylem ve eylemlerin önüne geçilmeli, bunun için yasal ve politik tedbirler geliştirilmelidir. Sözelimi Suriyeliler karşıtı hareketler ve saldırılar konusunda katı önlemler alınmalı, sığınmacıların haklarının korunması için hassasiyet gösterilmelidir. Toplumsal nefreti yaratabilecek söylemlere izin verilmemeli, bunu yaratabilecek söz ve cümlelerden uzak durulmalıdır.

Kaynakça

AFAD. 2014a. Suriye'den Türkiye'ye Nüfus Hareketleri, Kardeş Topraklarındaki Misafirlik. Ankara: AFAD Yayınları.

AFAD. 2014b. Türkiye'deki Suriyeli Kadınlar. Ankara: AFAD Yayınları.

Akdeniz, E. 2014. Suriye Savaşının Gölgesinde Mülteci İşçiler. İstanbul: Evrensel Kültür Kitaplığı.

AMNESTY 2015. The Global RefugeeCrisis, A Conspiracy of Neglect, AmnestyInternation Ltd. London. <https://www.amnesty.org/en/documents/pol40/1796/2015/en/> Son Erş Tar: 22.06.2015.

CANEFE, N. 2015. "Mülteciden Sığınmacıya, Başvurucudan Göçmen İşçiye, Suriye'den Arafa Giden Yol", Birikim Dergisi, Sayı: 311, 17-26.

DENİZ, Ç. HÜLÜR, B. EKİNCİ, Y. 2016a. Suriyeli Sığınmacıların Karşılaştığı Sosyal Dışlanma Mekanizmaları. SBARD. Yıl: 14, Sayı: 27, 17-40<http://sbard.org/pdf/sbard/027/027%20sbard.17-40.pdf>, Son Erş. Tar: 07.06.2016.

DENİZ, Ç. HÜLÜR B. EKİNCİ, Y. 2016b. Göç, Strateji ve Taktik: Suriyeli Sığınmacıların Gündelik Hayat Deneyimleri. Uluslararası Sosyal Araştırmalar dergisi. Cilt: 9 Sayı: 42, 1077-1087. <http://www.sosyalarastirmalar.com>, Son. Erş. Tar: 07.06.2016.

DENİZ, Ç. HÜLÜR B. EKİNCİ Y. 2016c. Sosyal Dışlama Bağlamında Gaziantep'te Suriyeli Sığınmacıların Eğitim İmkânlarına Erişimi. Eğitime Bakış Dergisi. Eğitim Bir Sen. Yıl: 12, Sayı:

36. http://www.egitimbirsen.org.tr/ebs_files/files/yayinlarimiz/egitimebakis_36web.pdf,
Son. Erş. Tar: 07.06.2016.

DOYTCHEVA, M. 2013. Çokkültürlülük. İstanbul: İletişim Yayınları.

EKİNCİ, Yusuf. 2015. Misafirlik Dediğin Üç Gün Olur!: Suriyeli Sığınmacılar ve Sosyal Dışlanma. Birikim Dergisi, Sayı: 311, 48-54.

ERDOĞAN, M.M. 2015. Türkiye'deki Suriyeliler, Toplumsal Kabul ve Uyum. (1. Basım) İstanbul: İstanbul Bilgi Ün. Yayınları.

GAZİANTEP TİCARET ODASI, 2014, Gaziantep Ortak Akıl Raporu, Suriyeli misafirlerle ilgili yaşanan sorunlar ve Çözüm Önerileri, www.gto.org.tr Son Erişim Tar. 10.08.2015

Human Rights Watch, 2015. Turkey: 400.000 Syrian Children Not In School. <https://www.hrw.org/news/2015/11/08/turkey-400000-syrian-children-not-school>, Son Erişim Tarihi: 10.11.2015.

KAP, D. 2014. Suriyeli Mülteciler: Türkiye'nin Müstakbel Vatandaşları. Akademik Perspektif. 30-35. [http://www.ikv.org.tr/images/files/Akademik-Perspektif-Aralik-2014_30-35\(1\).pdf](http://www.ikv.org.tr/images/files/Akademik-Perspektif-Aralik-2014_30-35(1).pdf). Son Erişim Tarihi: 30.09.2015.

KOYUNCU, A.2014. Kentin Yeni Misafirleri Suriyeliler. (1. Basım). Konya: Çizgi Kitabevi.

KURTULUŞ, B. 2015. Victim of the War: Turkey's Syrian "Guests". Electronic Journal of Political Science Studies. June 2015. Vol.6, No. 2, 45-60

MAZLUMDER. 2014a. Adana'daki Suriyeliler Raporu. Mazlumder Adana Şubesi.

MAZLUMDER. 2014b, Kamp Dışında Yaşayan Suriyeli Kadın Sığınmacılar Raporu. Mazlumder Kadın Çalışmaları Grubu. www.mazlumder.org. Son Erş. Tar: 09.06.2016.

News Sky. 2010. Merkel: Multiculturalism is Failed. 17 October 2010. [online] <http://news.sky.com/story/812922/merkel-multiculturalism-has-failed-in-germany>Erş. Tar. 04 Ekim 2014

ÖZMEN, N. 2012. Çokkültürlü Toplumda Sosyal Entegrasyon ve Din. (1. Basım). İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Resmi Gazete. 2014. Geçici Koruma Yönetmeliği. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/10/20141022-15-1.pdf>. Son erişim tarihi: 20.06.2015

YÜCEBAŞ. M. 2015. “Gaziantep Yerel Basınında Suriyeli İmgesi: Yeni Taşranın Yeni Suskunları: Suriyeliler”. Birikim Dergisi, Sayı: 311, 38-47.

UNHCR. 2011. “The 1951 Convention and Its 1967 Protocol. Relating to The Status of Refugees”. <http://www.unhcr.org/4ec262df9.pdf>. Son Erş. Tar. 14.08.2015.

UNHCR, 2014. Sıkça Sorulan Sorular, Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler Broşürü, http://www.unhcr.org/tr/uploads/root/faq_-_turkish.pdf, Son Erişim. Tar. 01.04.2014

UNHCR. 2014. World at War, Global Trends Forced Displacementin 2014. <http://www.unhcr.org/556725e69.pdf>, Son Erişim Tar: 20.06.2015.

1951 Cenevre Sözleşmesi. <http://www.hyd.org.tr/?pid=294>. Son Erişim Tar. 14.08.2015

2001 Temporary Protection Directive, (<http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/temporary-protectionErş>. Tar: 03.04.2014).

6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, Resmi Gazete. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/04/20130411-2.htm>, Erişim Tarihi: 25.02.2015).

4145933 sayılı M.E.B Genelgesi. Yabancılar Yönelik Eğitim-Öğretim Hizmetleri. 201/21. http://antalya.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2014_10/02015212_yabanc.pdf. Son Erişim Tarihi: 11.09.2015

ERİL TAHAKKÜMÜN GÖLGESİNDE BİR SANATÇI: ALMA (MAHLER)*

Ozan EREN**

Öz

Aralık, 1901'de Gustav Mahler tarafından yazılmış yıkıcı bir mektup aldıktan sonra Alma çok büyük hayal kırıklığına uğrar. Bundan sonra, Alma'dan tek mesleğinin kocasını sevmek olması beklenmektedir. Kısa süreli bir tereddütten sonra, Alma, Gustav Mahler'in isteğini kabul eder ve çift Mart, 1902'de evlenir. Araştırmayı Alma'nın aldığı mektuptan başlatan bu çalışma, bize Alma'nın Gustav Mahler'le evliliği boyunca sembolik şiddet ve eril tahakküm altında olduğunu kanıtlayacaktır. Gustav Mahler eril illusio'sunu Alma'ya dayatırken, Alma'nın aşk oyununun kurallarına uyması ve dayatılmış dişil habitus ile sınırlandırılmış sanat alanı içerisinde konumlanması beklenmiştir. Son olarak, bu çalışma bize gösterecektir ki Alma, Gustav Mahler'e itaat etmeseydi Gustav Mahler'in Alma'ya tahakkümü mümkün olmazdı. Bu nedenle, Gustav Mahler ve Alma arasındaki işbirliği ve suç ortaklığının eril tahakkümü güçlendirdiği iddia edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Alma (Mahler), Gustav Mahler, Bourdieu, Eril tahakküm

An Artist Under the Shadow of Masculine Domination: Alma (Mahler)

Abstract

After receiving a devastating letter on December 1901 written by Gustav Mahler, Alma is very disappointed. From now on, Alma is expected to have only one profession which is to make her husband happy. After a short period of hesitation, Alma accepts what Gustav Mahler requested and the couple gets married on March 1902. Starting the inquiry from the letter Alma received, this study will prove us that Alma was under symbolic violence and masculine domination during her marriage with Gustav Mahler. While Gustav Mahler imposed his masculine illusio to Alma, Alma was supposed to obey the

---

* Bu makalenin ilk hali, 14 – 15 Nisan, 2016'da Akdeniz Üniversitesi'nde düzenlenen III. Bourdieu Sempozyumu'nda "Farklı Beğeniler, Benzer Kültürel Sermayeler: Oyun Kurucu Gustav Mahler ve Eril Tahakkümün Gölgesinde Alma (Mahler)" başlığıyla sunulmuştur. Sunum metni genişletilmiş ve makale teslimi için tekrardan gözden geçirilmiştir.

** Doktora öğrencisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, e-posta: ozaneren84@hotmail.com

ozaneren84@hotmail.com

Makale Gönderim Tarihi: 20.04.2016, Kabul Tarihi: 09.05.2016

rules of the game of love and be positioned within the restricted art field with an imposed feminine habitus. Lastly, this study will also illustrate us that without the obedience of Alma to Gustav Mahler, it wouldn't be possible for Gustav Mahler to dominate over Alma. Therefore, it might be valid to claim that cooperation and complicity between Gustav Mahler and Alma strengthened masculine domination.

Key Words: Alma (Mahler), Gustav Mahler, Bourdieu, Masculine domination

Giriş

Sanat tarihine baktığımızda birçok kadın sanatçının eril iktidarın veya eril tahakkümün gölgesinde kaldığı için sanat alanında kendilerini yeteri kadar ifade edemediğini veya tamamen sanat alanından dışlandıklarını görürüz. Sanat tarihi kitaplarının önemli bir kısmında da kadın sanatçıların sanat alanına yaptığı katkılardan yeterince bahsedilmemesi dikkat çekicidir. En çok referans gösterilen, geniş bir okur kitlesine ulaşmış ve alana önemli bir katkı yaptığı düşünülen E. H. Gombrich'in *Sanatın Öyküsü* (1986) adlı kitabında bu eksiklik görülür. H. W. Janson'un *Sanat Tarihi* (1962) adlı kitabında da aynı sorun göze çarpar. Sanat tarihi ele alınırken kadın sanatçıların alana yaptıkları değerli katkıların gün ışığına çıkarılmasının öneminin yanı sıra kadın sanatçıların maruz kaldıkları eril tahakküm ve sembolik şiddet yüzünden sanat alanının dışına itilmelerinin sosyolojik araştırma ve incelemeler kapsamında ele alınması da büyük önem arz eder. Sanat tarihinde yer edinmiş eski eserleri kimlik olgusu üzerinden yeniden düşünmemize olanak sağlayan ve yeni bir kurgu üzerinden bize sunarak bu eserleri bir anlamda yeniden üreten kadın sanatçı Yasumasa Morimura, görünmez olan, daha doğrusu görünmez kılınan, gri bölgelerin sanat yoluyla açığa çıkarılabileceğine değinir:

İnsanlar gerçek yaşamlarında bir şeye ya da bir başkasına aittirler ya da ait değildirler. Erkekler erkektir, kadınlar kadındır, babalar babadır, anneler annedir, Japonlar Japondur, Amerikalılar Amerikalıdır: İnsanların uydukları kategoriler, sürekli olarak dış dünya tarafından dayatılır. Gene de, elbette tek tek her bireyin zihninde ve bedeninde, toplumun getirdiği ad, işlev ve konum sınırlarını kat kat aşan unsurlar vardır. Gri bölgeler ile bunu kastediyorum. Ve günlük yaşamda genellikle su yüzüne çıkmayan bu belirsiz alanlara biçim veren şey, sanattır. (Aktaran Antmen, 2014: 160)

Diğer yandan, feminist sanat tarihçisi Linda Nochlin, 1971'de yayımlanan *Neden Hiç Büyük Kadın Sanatçı Yok?* adlı öncü makalesinde

kültürel ve sanatsal üretim alanlarından bahsederken hakim toplumsal kurumların ve yapıların oluşturduğu alanların sanatçılara etkilerinin göz ardı edilmemesi gerektiği üzerinde durur. Nochlin tarafından ortaya atılan bu geniş çerçevede kapsamında düşünüldüğünde kadın sanatçıların sanat alanı içinde ve dışında konumlanmaları; yer edinip edinememeleri çeşitli iktidar ilişkilerini, toplumsal kurum ve yapıların sanatçıya etkisini ve bunların olası uzantıları olarak sanat erklerini, çeşitli tahakküm biçimlerini; bilhassa eril tahakkümü bütünsel bir analiz içinde ele almamızı gerektirir. Bu gereklilik de kurulu olan ve kabullenilmiş düzenin – politik alan ve sanat alanı başta olmak üzere – sürekliliğinin büyük ölçüde erkekler tarafından yönetilmeye ve yönlendirilmeye çalışıldığı, kadınlaraysa kurulu olan düzen içinde belli geleneksel roller biçildiği gerçeğiyle bizi yüz yüze getirip, bu duruma muhtemel çözümler sunmaya yönlendirir.

Söylenenler ışığında, bu çalışma kompozitör ve piyanist Alma Maria Schindler'in (d. 1879, ö. 1964) Gustav Mahler (d. 1860, ö. 1911) tarafından uğradığı eril tahakkümün ve sembolik şiddetin gölgesinde kalarak sanatçı kimliğinin kendisine biçilen kadın kimliği yüzünden geri planda kalmasını, Bourdieu sosyolojisindeki *alan*, *habitus*, *illusio*, *doxa*, *sermaye*, *sembolik şiddet* gibi temel kavramlardan ve özellikle de 'eril tahakküm' nosyonundan yola çıkarak incelemeyi hedef edinmiştir. Bu yüzden bu çalışmada yöntemsel olarak önce Bourdieu sosyolojisindeki temel kavramlara ve eril tahakküm nosyonuna açıklık getirilecek, sonra, bu temel kavramlar ışığında Alma'nın Gustav Mahler tarafından uğradığı eril tahakküm ve sembolik şiddet, Alma'nın Gustav Mahler tarafından aldığı mektupla başlayan süreçte sanat alanından dışlanması üzerinden analiz edilecektir. Alma'nın, bir dönem eşi olmuş Avusturyalı ünlü besteci ve orkestra şefi Gustav Mahler'in isteği üzerine evlendiklerinde beste yapmayı bırakmasının altında yatan nedenlerden biri hiç kuşkusuz bir erkeğin sevdiği kadına olan tahakkümüdür. Ancak Gustav Mahler'in Alma'yı bir sanatçı olarak kısıtlaması ve özerk bir özne olarak sanatçı kimliğini kısıtlayarak alması, erkeklik ve iktidar arasındaki ilişkinin doğasının sorgulanmasından bağımsız düşünülemez. Bu sorgulama da, ister istemez, erkeklik kimliğini ve kadın kimliğini tekrardan sorgulamaya açar. Toplumsal cinsiyet çalışmalarının gövdesini oluşturan 'eril tahakküm' nosyonunun hangi süreçler içinde somutlaştığını sorgularken veya yürütülecek bir incelemede genel yaklaşımı belirlemeye çalışırken Fransız sosyolog Pierre Bourdieu'nün kavramsal araçları bize alternatif bir çözümlenme imkânı sunar. Nesneleştirme, yöntem, analiz ve mülakatı da içeren bütünsel bir araştırma tasarısı uygulanmasına zemin sağlayacak bir sosyal bilim projesi öngören Bourdieu Sosyolojisi araştırma sürecinde sosyologların, kendisini araştırdığı olgu ya da olayla birlikte

nesneleştirmesinin önemini vurgulayan, sahada da uygulanmaya elverişli düşünümsel bir sosyoloji özelliği taşır. Ancak, bu aşamada belirtmek gerekir ki, araştırma nesnesi olarak Alma'yı alan bu çalışma Alma'nın anıları, günlükler ve Gustav Mahler tarafından Alma'nın aldığı mektup üzerinden gözlemler ve çıkarımlar yapmayı hedeflemektedir. Bu nedenle tekil bir örnek üzerinden giden bu çalışma doğrultusunda sanat alanına ve eril tahakküm/sembolik şiddet altında kalan kadınlara yönelik bir genelleme yapılması olanaklı değildir. Ayrıca 20. yüzyıl sanat alanının yapısal tarihi bu çalışma kapsamında analiz edilmediği için de bu çalışma sınırlılıklar içermektedir. Bahsi geçen çeşitli sınırlılıklara rağmen bu çalışmada somut, tekil bir örnek üzerinden gidilerek Bourdieu'nün kavramsal araçlarının ve "eril tahakküm" nosyonunun içselleştirilmesine olanak sağlamaya çalışılacak; çalışmanın metodolojisi buradan hareketle oluşturulacaktır. Bu noktada, Bourdieu sosyolojisindeki temel kavramları tanımlamak ve "eril tahakküm" kavramını Bourdieu tarafından ortaya atıldığı biçimiyle ele almak, kavrama açıklık getirmek gerekir.

Bourdieu Sosyolojisindeki Temel Kavramlar ve Eril Tahakküm

Bourdieu, birçok araştırmacıya ve bilim insanına göre "savaş sonrası dönemde Avrupa'nın çıkardığı en önemli sosyolog" (McRobbie, 2002) olarak görülür. Bourdieu sosyolojisinde *alan* nosyonu önemli yer tutar. Yapı – birey ikiliğini aşmanın önemini de vurgulayan Bourdieu'ye göre, yapı uğruna birey ya da birey uğruna yapının ihmali söz konusu olmamalıdır. Bu bağlamda, alan, Bourdieu'nün tanımlamasına göre şöyle ifade edilir:

Benim alan olarak adlandırdığım şey, istatistik toplumbilim yapanların sandığı gibi basit bireyler topluluğu, bir bireyler bütünü değildir. Demek ki, bir bireyler topluluğu değil, toplumsal bir yapı, kendini bireylere dayatan bir ilişkiler uzamı söz konusudur. Bunun en yetkin örneği de türler arasındaki hiyerarşidir. 'Alan' bakımından düşünüldüğünde, bilimsel incelemenin gerçek konusunun artık bir birey olmayacağı açıktır. (Bourdieu, 1999: 12)

Bireyler – eyleyiciler ¹ demek daha doğru olacaktır – kendilerine özgü farklı sermayelerinin – kültürel, sosyal, ekonomik sermaye – bileşkeleriyle

¹ Bireyler yerine *eyleyiciler* demek, Bourdieu için araştırma nesnesinin birey değil, eyleyici olduğu savunusu nedeniyle daha geçerli olacaktır. Bourdieu için, "Alan nosyonu, bir sosyal bilimin gerçek nesnesinin birey, yani 'yaratıcı' olmadığını bize hatırlatır... Araştırma işlemlerinin merkezinde olması gereken, alandır. Bu, bireylerin katıksız 'yanılsamalar' oldukları, var olmadıkları anlamına asla gelmez. Ama bilim, onları biyolojik bireyler, aktörler ya da özneler olarak değil, eyleyiciler (agent) olarak kurar; bu eyleyiciler, alanda toplumsal olarak etkin ve hareketli olarak kurulurlar, çünkü

alandaki konumlanırlar, konum alırlar². Sermayeleriyle eyleyicilerin alanda aldıkları konumlar *habitus* adı verilen belirli tutum ve yatkınlık kalıplarını beraberinde getirir. Bourdieu, *habitus* kavramını şöyle ifade eder: “*Habitus*, bir konumun içkin ve bağıntısal özelliklerini birlikçi (üniter) bir yaşam stilinde, yani insanların, malların/varlıkların, pratiklerin tercihindeki birlikçi bir bütünde dile getiren can verici ve birleştirici kökendir.” (Bourdieu, 1995: 23)

Bourdieu, alan kavramını oyun metaforuyla ilişkilendirerek açıklamaya çalışır. Oyunda ortaya çıkan eğilimler, hedefler, beklentiler benzer bir biçimde alanda da belirirler. Aynı şekilde, alanda da oyuncular, riskler, stratejiler, rekabet gibi etkenler belirleyici, şekillendirici rol oynar. *Doxa*, hiç sorgulamadan, bazı kurallar dâhilinde oyuncuların oyunu oynamaya değer bulması demektir. *Illusio* kavramı ise oyundan elde edilecek çıkarlar düşünülerek oyuna birey tarafından yatırım yapılması demektir.

Bourdieu için alan, “sadece anlam ilişkilerinin değil, güç ilişkilerinin ve bu ilişkileri değiştirmeyi hedefleyen mücadelelerin yeridir; dolayısıyla sürekli değişim yeridir.” (Bourdieu & Wacquant, 2012: 89) Diğer bir deyişle, Bourdieu sosyolojisinde alan nosyonu, hem bir kuvvet, hem de bir mücadele/savaş alanıdır. Bu ana hat etrafında düşündüğümüzde, yerleşik düzenin varlığını sürdürmesinde ve alanların (politik alan, sanat alanı gibi) geçirdiği değişim, dönüşümlerle kendilerine yeni sınırlar çizmesinde, gücünü bizzat içinde şekillendiği ve şekillendirdiği iktidar mekanizmalarından alan sistemlerin ve alanda konumlanan eyleyicilerin güç ilişkileri göstermeleri veya güç ilişkilerine tabi kılınmaları söz konusudur. Bu bağlamda ele alındığında Bourdieu sosyolojisinde tahakküm kavramının önemi de ortaya çıkar. Günümüz modern toplumlarında dahi, tahakküm araçlarının en etkin biçimlerinden biri olan – belki de en etkin olanı – eril tahakküm ise, “asli olarak sembolik şiddetin uygulanmasına dayanan bir tahakküm modunun paradigmatik biçimi” (Krais, 2006: 122) olarak ifade edilebilir. Bu noktada kısaca sembolik şiddeti açıklamak gerekir. Bourdieu sosyolojisinde sembolik şiddet, “şiddetin görünmez ve kibar bir formu” (Eagleton, 1994: 224) olarak karşımıza çıkar. Bourdieu, sembolik şiddetin etkisinden şöyle bahseder:

---

orada etki yaratmak, etkili olmak için gerekli özelliklere sahiptirler. Tekilliklerini, özgünlüklerini, tikel dünya görüşlerinin ve alana bakışlarının kurulduğu konumlar olarak bakış açılarının ne olduğunu daha iyi anlamak için, dâhil oldukları alanın bilgisinden yola çıkılmalıdır.” (Bourdieu & Wacquant, 2012: 93)

² Eyleyiciler alanda konumlanırlarken hem etken, hem de edilgen durumda oldukları için hem konum almaları, hem de konumlanmaları birlikte düşünülerek özellikle vurgu yapılmıştır.

...paradoksal itaatin mükemmel bir örneği olan eril tahakkümde ve bunun dayatılış ile buna katlanılış tarzlarında daima, sembolik şiddet olarak adlandırdığım şeyin etkisini görmüşümdür; yumuşak, kurbanlarınca bile hissedilmeyen ve görülmeyen, çoğunlukla iletişimin ve tanımanın, veya, daha kesin olarak tanımamanın, kabullenmenin veya hatta, hissetmenin saf sembolik kanallarıyla uygulanan şiddet. (Bourdieu, 2015: 11 – 12)

Bourdieu'nün Cezayir'in kuzey bölgelerinde yaşayan Kabil topluluğu üzerine yaptığı etnografik çalışmalar eril tahakküm süreçlerini, işleyişini ve yapısını içselleştirmemizde öncü rol oynar. Bunun nedeni Kabil topluluğunun, Bourdieu'ya göre, eril tahakkümü bütüncül olarak pratikleriyle, yapı ve kurumlarıyla sembolize eden bir topluluk olmasıdır. Kabil, Yunanistan, İtalya, İspanya, Mısır, Türkiye gibi Akdeniz toplumlarından biri olarak ortaya konduğu için Akdeniz kültürüne dair de ipuçları sunması açısından önemlidir. Bugün Kabil toplumu kadar katı biçimde erkek egemenliğini dayatan toplumlar azalmış olsa da modern toplumlarda bile eril tahakkümün izdüşümleri veya farklı uzantıları halen kendini göstermektedir. Modern öncesi ve modern toplumlar arasında tahakkümün işlevi çok farklıdır; çünkü modern toplumlar kurumsal ve yapısal değişikliklere uğramış ve tahakküm araçları daha girift bir hal almıştır. Ancak Bourdieu'nün da vurguladığı gibi, mantıksal olarak bakıldığında, özünde eril tahakküm ana hatlarıyla benzerlikler gösterir. "Eril Tahakküm, Bourdieu'nün toplumsal eylem ve iktidar ilişkilerinin kurulmasıyla ilgili genel eylem teorisinin cinsiyet ayrımı ekseninde bir açılımı olarak düşünülebilir." (Öztimur, 2007: 594)

Bourdieu'nün *Eril Tahakküm* adlı çalışmasında cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramlarının çok yakın anlamlarda kullanılması eleştirilebilir. Ancak unutulmamalıdır ki, Bourdieu, yapıtında, toplumsal cinsiyeti "cinsel biçimde karakterize edilmiş bir habitus" (Bourdieu, 2015) olarak belirtmiştir. Bu tanım, Bourdieu'nün kavramsal araçlarını düşündüğümüzde, sınırları çizilen alan dâhilinde – ki alanın sınırları da her an değişime açıktır – genişletilebilir bir tanım olduğu için anlaşılabilir ve tutarlı bir tanımdır. Çünkü habitus adı verilen tutum/eğilim kalıpları, içinde bulunduğu sınıfa işaret eden; hem yapılaştıran hem de yapılaştırmış bir yapıdır. Yani sabit olarak alınamadığı için değiştirme potansiyelini de içinde taşır.

Diğer yandan, Bourdieu, eril düzenden ve bu düzenin savunucularından bahsederken şöyle der: "Eril düzenin gücü, kendi haklılığını ispat etmeye yeltenmemesinde görülür: erkek merkezli görüş kendini yansız gibi dayatır ve onu meşrulaştıracak söylemlerde dile getirilmeye ihtiyaç duymaz." (Bourdieu, 2015: 22). Hiç kuşkusuz, sembolik şiddetin kurbanlarınca bile hissedilmeden ve

görülmeden kendini sessizce dayatan araçsal kullanımı eril tahakkümü içten içe meşrulaştırdığı – en azından meşruymuş gibi sunulmasına olanak sağladığı – için eril düzen yeni bir meşrulaştırma girişimine ihtiyaç duymaz.

Günümüzde durum görece daha iyi olmasına rağmen, özel/kamu ayrımı da uzunca bir süre kadını ev içine hapsedmiş, erkeği sosyalizasyon sürecine dâhil ederken kadını gündelik hayat pratiklerinde mekânsal sınırlamalarla karşı karşıya getirmiştir. Bu ayrım, kadının sosyal sermayesini, hatta ekonomik ve kültürel sermayelerini, artırmasına olanak tanıyan evin dışındaki mekânlara dâhil olmaya başlamasından sonra da farklı biçimlerde kendini göstermiştir. Bourdieu de mekânların yapısı üzerinden dişil ve eril kısımlar olarak ayrımına işaret ederek, ev içinde salonun eril kısım olarak algılanmasına karşın ahır gibi kısımların dişil olmasından bahseder. (Bourdieu, 2015) Paraguaylı sanatçı Faith Wilding'in feminist sanat projesi olarak bilinen Kadınevi (Womanhouse) kapsamında 1971'de gerçekleştirdiği *Bekleyiş* adlı, kadına biçilen toplumsal rolleri vurgulayan performans kadınların yirminci yüzyılın ikinci yarısında da algılanan ve belli algılara hapsedilen özne konumunda olduklarını bize gösteren örneklerden biridir. Günümüz modern toplumlarına baktığımızda, bu sorunsal kısmen azalmış olsa da özellikle Kabil, Yunanistan, İtalya, İspanya, Mısır, Türkiye gibi Akdeniz toplumlarında halen gözükmektedir.

Bourdieu, *Eril Tahakküm* adlı çalışmasında, Kabil toplumundaki kadının itaatkâr ve bağımlı olması beklenen doğasının günümüz modern toplumlarında da farklı izleklerle görüldüğünü birçok kez dile getirir. “Kabil kadınlarına dayatılan itaatkâr duruş, halen ABD veya Avrupa’da kadınlara dayatılanın uç noktasıdır ve pek çok gözlemcinin de göstermiş olduğu gibi az sayıda kurala dayalıdır: gülümsememek, gözleri indirmek, sözünün kesilmesini kabullenmek vb.” (Bourdieu, 2015: 43).

Eril tahakküm, Bourdieu'nün iddialarında ve toplumsal cinsiyet çalışmalarında birçok kez vurgulandığı üzere, neredeyse kaçınılmazı imkânsız bir tahakküm türü olarak karşımıza çıkar. Yine de Bourdieu eril tahakkümü, eyleycilerin birbirlerine herhangi bir üstünlük kurmadığı bir etkileşime çevirmenin ihtimali üzerinde durur. Bu yegâne ihtimal, saf aşk ihtimalidir. Karşılıklı saygı, tanıma ve kendini diğer taraftan üstün görmemeye dayalı saf aşk, doğası gereği özgürleştirici ve bütün müdahalelere karşı gerekli tavır alan özellikleriyle bir çıkış kapısı olabilir. Bu ihtimalden ve Bourdieu sosyolojisinin, *Eril Tahakküm* adlı yapıtıyla birlikte, ana hatlarından yola çıkarak, çalışmanın diğer bölümünde Alma'nın ³ Gustav Mahler'le olan ilişkisi üzerinden

---

³ Alma, Gustav Mahler'le evliliğinden sonra Mahler soyadını almıştır. Ancak, Alma'yı Mahler soyadıyla tanımlamak, öne sürülen bu çalışmanın nesnesi olan Alma Mahler'e

Bourdieu'nün yönelttiği sorunun cevabını arayabiliriz: “Acaba aşk, eril tahakküm yasasının yegâne fakat devasa bir istisnası ve sembolik şiddetin askıya alınması hali midir, yoksa bu şiddetin en üstün – çünkü en incelikli ve en görünmez – biçimi midir?” (Bourdieu, 2015: 136) Bu sorunun olası cevapları, bir sanatçı olarak Alma'nın eril tahakküm ve sembolik şiddeti ilişkisinde nasıl deneyimlediğini bize gösterecektir.

Eril Tahakkümün Gölgesinde Alma

Alma, sanatçı olan babası ve üvey babası sayesinde küçük yaşlardan itibaren sosyal sermayesi ve kültürel sermayesi yüksek bir çevrede yetişmiştir. Hiç kuşkusuz, Viyana'nın kültürel sermayesi yüksek sanat kesimi ve şehirdeki kültürel aktivitelerin fazlalığı da Alma'nın gelişiminde önemli rol oynamıştır. Çocukluğundan başlayarak resim, piyano, giysi yapımı ve kompozisyon dersi alan Alma, babasının ölümünün ardından kontrpuan derslerine de başlayarak müzik bilgisini hayli geliştirmiştir. Zaman zaman ailesinin ekonomik sermayesinde, özellikle 1879 – 1881 arasındaki iki senede, Alma'nın ressam olan babası Emil Jakob Schindler'in sanat alanında çektiği sıkıntılar yüzünden inişler çıkışlar yaşanır. Ancak, 1881'de, Alma'nın babasının sanat alanında kazandığı saygınlık ve şöhret bu ekonomik sıkıntıların büyük ölçüde giderilmesini sağlar. Alma'nın büyük bir hayranlık beslediği babasını Alma henüz sadece 13 yaşındayken kaybetmesi onda büyük bir yıkım yaratır. Annesiyse kısa bir süre sonra Alma'nın babasının bir süre öğrencisi olmuş yetenekli ressam Carl Moll ile evlenir. Ancak Carl Moll, Alma tarafından hiçbir zaman bir baba figürü olarak görülmez. “Alma, hayran olduğu babasının da etkisiyle, hayatının geri kalanını yüksek yaratıcı potansiyeli ve etkisi olan bir erkek rol model aramakla geçirmeye kararlıdır.”(Keegan, 1992: 28)

Alma'nın birçok erkeği etkilediği ve birçok erkekle uzun ilişkiler yaşadığı bilinir. Alma'nın çekici ve hayranlık uyandırıcı bir kadın olması, yaşadığı dönemin en önemli sanatçıları ve yazarlarının ona âşık olmasında büyük bir etkidir. Sadece erkekler değil, Viyana'dakiler başta olmak üzere Avusturyalı kadınlar da Alma'ya büyük bir hayranlık – zaman zaman da kıskançlık –

---

belli bir derecede özne konumunu kaybettirecek ve tahakkümü derinleştirecektir. Alma, sadece adıyla anılmadıkça bu çalışma, Alma'nın Gustav Mahler'in soyadını alarak eşi üzerinden bir kimlik edinmesi ön kabulü üzerinden yürütülme riskini taşır. Unutulmamalıdır ki Alma'nın Gustav Mahler'den bağımsız olarak var olan kendine özgü bir geçmişi vardır. Kendi ekonomik, sosyal ve kültürel sermayelerinin bileşkesiyle sanat alanında daha önceden konumlanıp belli bir habitus'a dâhil olan Alma'nın sanat alanından dışlanması “Mahler” soyadını almasıyla başlar. Bu yüzden bu çalışma kapsamında Mahler soyadı dışında “Schindler”, “Gropius”, “Werfel” soyadlarını da alan Alma'ya araştırma nesnesi olan özne konumunu kaybettirmemek için sadece adıyla hitap edilecektir.

beslemektedirler. Eril tahakkümün altında Gustav Mahler'le yaşadığı zorlu ilişkisinden önce Avusturyalı simbolist ressam Gustav Klimt'le ve besteci, orkestra şefi ve bir dönem Alma'nın müzik öğretmeni olan Alexander von Zemlinsky'yle ⁴ de ilişkisi olmuştur Alma'nın. Gustav Mahler'in ölümünden sonra, ekspresyonist resimleriyle öne çıkan ressam Oskar Kokoschka'nın önce modeli, sonra sevgilisi olan Alma için, Kokoschka, *Rüzgârın Nişanlısı* adlı resmini yapmıştır. Bauhaus akımının kurucusu olan Walter Gropius ve yazar/şair Franz Werfel de Alma'nın aşkları arasındadır. (Bkz. Tablo 1.)

Tablo 1: Alma Mahler'in İlişki Yaşadığı Erkekler

Gustav Klimt	Ressam	Alma'nın ilk aşkı
Alexander von Zemlinsky	Besteci, orkestra şefi	Alma'nın sevgilisi
Gustav Mahler	Besteci, orkestra şefi	Alma'nın ilk kocası
Walter Gropius	Mimar	Alma'nın ikinci kocası
Oskar Kokoschka	Ressam	Alma'nın sevgilisi
Franz Werfel	Yazar, şair	Alma'nın üçüncü kocası
Johannes Hollnsteiner	Teoloji profesörü, rahip	Alma'nın sevgilisi

Kaynak: Dilkey, 2005: Appendix A

Diğer yandan, unutmamak gerekir ki Alma aynı zamanda çok yetenekli bir sanatçı ve entelektüel birikimi yüksek bir insandır. Henüz 20 yaşındayken yaklaşık 100 lied besteleyen; Nietzsche, Platon ve Wagner'in dünyasını, düşüncelerini merak edip araştıran bir sanatçıdır Alma. Ancak, sanatçı yanını ve müziğe olan olağanüstü yeteneğini geri plana atıp adeta sevgililerin hepsini Tanrılaştırmış ve onları sanat/edebiyat alanında yeteneklerinin ve yaratıcılıklarının en üst noktalarına getirmekte onlara büyük destek ve ilham vermiştir. Hiç şüphesiz, Alma'nın Gustav Mahler'le olan ilişkisi en sorunlu ilişkisidir. Bu ilişki, "aşkın eril tahakküm yasasının yegâne fakat devasa bir istisnası ve sembolik şiddetin askıya alınması hali"ni (Bourdieu, 2015: 136)

⁴ Zemlinsky, bir dönem, atonal müziğin gelişiminde önemli bir isim olan Arnold Schönberg'in de öğretmeni olmuştur.

değil, eril tahakkümün ve sembolik şiddetin en acımasız halini örneklendirdiği için, itaat altına alınmayı kabullenen bir algılanan varlık olarak kadının – yani Alma'nın – yaşadığı ilişkinin derin bir sosyolojik analizini gerektirir. Bu bağlamda, Alma'nın Gustav Mahler'le olan ilişkisi, Alma'nın ve Gustav Mahler'in ilgili anılarından ve mektuplarından yola çıkarak ele alınmalıdır.

Alma, bilindiği kadarıyla ilk kez Gustav Mahler'le 1900 yazında tanışmasına rağmen “7 Kasım, 1901'de, Alma'nın arkadaşı Berta Zuckerkandl'in evinde düzenlenen bir partide uzun uzun, yüz yüze sohbet etme imkânı bulur. Bu yüzden bu tarih, çift arasındaki ilk gerçek iletişim sayılabilir.” (Barham, 2007: XV – XXIII) Gustav Mahler, zamanının en ünlü orkestra şeflerinden biri olarak gösterilir. Kasım, 1901'deki uzun sohbetlerinden sonra, Alma, kompozisyon dersleri aldığı orkestra şefi Alexander von Zemlinsky'yle süren ilişkisiyle Gustav Mahler'e olan hisleri arasında kalır. Alma, Zemlinsky'nin hâlâ kendisine âşık olduğunu bilmekte ve Zemlinsky'yi büyük bir kompozitör olarak görmektedir. Ancak Gustav Mahler'i bir kompozitör olarak yeterli bulmamakta, onun yeteneğinin abartılmış olduğunu düşünmektedir. Diğer yandan, Gustav Mahler'in büyük şöhretinin de farkındadır. Alma bu ikilemi şöyle belirtir: “Bana işkence eden bir şey var: Mahler'in benim çalışmalarımı, sanatımı destekleyip desteklemeyeceği. Beni Alex kadar sevip sevmeyeceği, beni ben olarak kabul edip etmeyeceği...” (La Grange, 1995: 436). Alma, bu ikilemin kısa sürede üstesinden gelir ve 9 Mart, 1902'de Gustav Mahler ve Alma evlenirler. Evliliğinin, hayatının en büyük fedakârlığını beraberinde getireceğinin de farkındadır.

Gustav Mahler, 19 Aralık, 1901'de, yani Alma'yla evliliklerinden birkaç ay önce, Alma'ya geleceğe dair planlarını ve beklentilerini içeren, 20 sayfa olduğu söylenen bir mektup yazar. *İkinci Senfoni*'sinin provalarına gitmeden önce yazdığı bu mektupta şöyle der Gustav Mahler:

Bundan böyle bir tek mesleğin var – beni mutlu etmek. Beni anlıyor musun Alma? Beni mutlu edebilmiş olmaktan dolayı – sayemde – mutlu olduğundan eminim. Fakat komedi olduğu kadar bir trajedi de olabilecek bir temsilin rollerinin çok iyi dağıtılmış olması gerek. Ve 'besteci' rolü de, 'çalışan' rolü de bana düşüyor. Sana düşen ise seven bir yoldaş, anlayışlı bir arkadaş rolü. Tatmin olabildin mi? Senden çok şey istiyorum, çok fazla. İsterim ve bunu yapmak zorundayım, çünkü ne vermem gerektiğini ve ne vereceğimi biliyorum. (Giroud, 2008: 58 – 59)

Gustav Mahler, bu mektubunda, sınırları önceden belirlenmiş bir alanda kurguladığı oyunu anlatırcasına Alma'ya gelecek planlarını anlatır ve Alma'nın

bu isteklere itaat etmesini bekler. *Doxa* ve *illusio* kavramlarını da göz önünde bulundurarak, oyun metaforu üzerinden Gustav Mahler'in sanat alanında konumlanmasını ve Alma'nın alandan dışlanmasını düşünebiliriz. Gustav Mahler, evlilik öncesindeki mektubunda ısrarla vurguladığı *doxa* ve *eril illusio* ile kendi özerk sanat alanında ve Alma'nın kısıtlı sanat alanında ortaya çıkması beklenen eğilimlerden, beklentilerden ve stratejilerden bahsederken Alma'yı acımasız bir oyunun – buna, bu ilişki bağlamında aşk oyunu demek doğru olabilir – içine çekmeye çalışır. Ortaya konan *eril illusio* ile Gustav Mahler'in bu aşk oyunundan elde etmeyi beklediği çıkarlar – koşulsuz sevgi, itaat, hayatını kendisine adanmış bir kadın – dâhilinde yaptığı yatırımlar sonucunda evliliğe girişebileceğini bildiren Gustav Mahler, oyuna Alma'nın yapacağı yatırımların ve hiç sorgulamadan kabul etmesi gereken kurallar silsilesinin; *doxa*'nın belirleyicisi olarak karşımıza çıkar.

Gustav Mahler, Alma'yla olan birlikteliği boyunca, değinilen mektuptan başlayarak, yatırım ve stratejilerini sürekli ortaya koyarak, sanat alanının yerleşik kurallarına göre oyunu oynamaya, yani alanda var olmaya devam etmiştir. Ancak Alma, Gustav Mahler'in isteği üzerine sanat alanından dışlanmak zorunda kalmıştır. Hegemonik erkekliğin ve çıkarların ağır bastığı; oyuna yapılan bütün yatırımların tek taraflı yapıp diğer tarafın içine dâhil olduğu *habitus*'tan ve öznel yatınlıklarıyla konumlandığı sanat alanından uzaklaştırılması sembolik şiddetin ve eril tahakkümün bize en somut örneğini sunar.

Bourdieu, *Eril Tahakküm* (2015) adlı yapıtında eril gücün dayatmaları hakkında gözlemlerini ve iddialarını sunarken edebiyattan da yardım alır ve Virginia Woolf'un *Deniz Feneri* (2012) adlı eserinde Mr. Ramsay üzerinden örneklendirmeler yaparak, söylediklerini somutlaştırmaya çalışır: "Mr. Ramsay sözleri hüküm (verdict) niteliğinde bir adamdır; tamamıyla ertesi gün deniz fenerine yapılacak olan geziye odaklanmış altı yaşındaki oğlu James'in sıradışı coşkusu tek bir cümleyle silip atacak cinsten bir adam." (Bourdieu, 2015: 92). Bourdieu, küçük çocuğun deniz fenerine gitmek için yaşadığı heyecanın babası Mr. Ramsay tarafından inatla ertesi gün havanın iyi olmayacağını dile getirilmesi ile örselenmesini eril dil ve güce bağlar. Yine de kadınların *eril illusio*'ya karşı duruş sergileyerek kendilerine özerk alanlar açabileceği ihtimalini dile getirir Bourdieu:

Aslında kadınlar toplumsal oyunlara değilse de onu oynayan erkeklerle olan tüm bağımlılıklardan, eril *illusio*'ya yönelik büyübozumunu bir parça lütfedici merhamete dek taşıyacak özgürleşmeye nadiren sahiptir. Tersine, aldıkları tüm eğitim onları oyuna vekaleten, yani hem dışsal hem de astsal bir

konumda iştirak etmeye ve tam da Mrs Ramsay'in yaptığı gibi, eril kaygıya müşfik bir dikkat ve güvenli bir anlayış bahşetmeye hazırlar. (Bourdieu, 2015: 102)

Gustav Mahler, kullandığı eril dil ve hüküm niteliğindeki sözleriyle otoriter bir erkek figürü olarak Mr. Ramsay ile benzerlikler gösterir. Alma, Bourdieu'nün da vurguladığı üzere (2015: 102), aslında kendi özerk alanını yaratabilme; eril illusio'ya ve itaate karşı çıkma gücüne sahip bir kadinken bu gücünü kullanmamış ve çok kısa sürede kararını alıp oyun kurucu Gustav Mahler'in eril illusio'sunun istediği gibi sürdürülmesine yardımcı olmuştur. La Grange, Gustav Mahler'in Alma'dan beste yapmayı bırakmasını istemesini Alma'nın kabul edişini Alma'nın Gustav'ın gücüne olan hayranlığının yanı sıra Alma'nın bedensel olarak güçsüzlüğünün, yaşının küçük olmasının üstesinden gelme ihtiyacına (La Grange, 1995) bağlar. Evlendiklerinde Gustav Mahler'in 41 yaşında olmasına karşın Alma'nın 22 yaşında olması da ilişkinin doğası açısından önemli bir ayrıntıdır. Diğer yandan, kadının erkeğin isteklerine itaat etmesi, yaşça büyük olduğundan dolayı da eril iktidarını kuvvetlendirme eğiliminde olabilen Gustav Mahler tarafından doğal görüldüğü için Alma'nın bu durumdan sıyrılması büyük bir çaba gerektirir. Bu ilişkide, hükmedilen konumunda olan Alma, hükmeden konumunda olan Gustav Mahler tarafından dayatılan sınırları kabul ederek uğradığı tahakkümü derinleşmiştir. Bourdieu, bu durumu şu şekilde açıklar:

Hükmedenlerle hükmedilenler arasındaki büyümlü sınırın tanınma ve kabullenilmesine yönelik pratik edimler, sembolik gücün büyümlü tarafından tetiklenir; hükmedilenler de, dayatılan sınırlamaları zımnen kabullenmek suretiyle kendilerine uygulanan tahakküme çoğu zaman bilmeden, kimi zaman da istemeden katkıda bulunurlar. Bu pratik edimler çoğu zaman *bedensel duygular* (utanç, aşağılanma, çekingenlik, kaygı, suçluluk) veya *tutku* ya da *hassasiyetler* (aşk, hayranlık, saygı) biçimini alır. (Bourdieu, 2015: 55)

Linda Nochlin ise, makalesinde John Stuart Mill'den referans vererek alışlagelmiş olan rollerden kopmanın doğadışı görünümüne vurgu yapar: "Alışılmış olan her şey doğal görünür. Kadınların erkeklere hizmet etmesi evrensel bir gelenek olduğuna göre, bu gelenekten kopmak doğal olarak doğadışı görünür." (Nochlin, 2014: 128)

Arendt'in insan – şiddet – iktidar üçlüsü üzerine tespiti, büyük ölçüde iktidarın ve ilgili kurumlarının yapısal özellikleri üzerinden gözlemleri neticesinde söylenmiş olsa da, iki kişiden oluşan birçok etkileşim için de geçerlidir diyebiliriz: "Kendisini destekleyecek başkaları olmaksızın tek bir insan, asla şiddeti

başarıyla kullanacak kadar iktidara sahip olamaz” (Arendt, 2003: 63). Alma’yla Gustav Mahler’in ilişkisinde de Alma’nın bir bakıma Gustav Mahler’le işbirliği yaparak tahakkümü güçlendirmesi Gustav Mahler’e ilişkide istediği iktidar gücünü vermiştir denilebilir.

Yaratılmak istenen oyunun düzenine, Gustav Mahler’in öne çıkardığı sebepler üzerinden de bakmak gerekir. Ancak bu sebepler, üstü kapatılmak istenen gerçekliği, eril tahakkümü, örtmeye yetmeyecektir. Gustav Mahler, Alma’dan sanatını bırakmasını ve yalnızca Gustav’ı sevmesini, onu mutlu etmesini istemesinin arkasındaki nedenlerden biri olarak karı – kocanın ikisinin de besteci olmasının hayal edilemeyeceği, bunun nihai bir sonucu olarak aralarında doğacak olan rekabetin kaçınılmaz olduğu ve böyle bir evliliğin de muhakkak yıkıma sonuçlanacağı üzerinde durur. Gustav Mahler’in Alma’dan talep ettiği sıradışı istek, Alma’yı algılanan varlık olarak kadın konumuna koyup sınırları önceden çizildiği için değişime açık olmayan bir alan (hatta sanat alanı başta olmak üzere çeşitli alanlar demek daha doğru) içinde bir dişil habitus yaratma eğilimindedir. Bu yaratılmak istenen habitus da eril itaate göre şekillendiği için yatkinlıkların ve tutumların özerkliğini kaybettiği; yaratılmış eyleyiciler olarak kadınların kısıpaca alındığı bir habitus’a işaret eder. Böylece Alma, sembolik bağımlılığı yüksek bir algılanan varlık olarak bir bakıma bir nesneye dönüşmüştür. Bourdieu, bu durumu şöyle açıklar:

Kadınları, varlığı (*esse*), algılanan – varlık (*percipi*) olan sembolik nesnelere halinde oluşturan eril tahakküm, onları daimi bir bedensel güvensizlik, hatta sembolik bağımlılık halinde tutmak gibi bir etkiye sahiptir: her şeyden önce başkalarının bakışı tarafından var edilir ve o bakış için var olurlar, yani sıcakkanlı, çekici ve el altındaki nesnelere olarak. Onlardan kadınsı, yani güler yüzlü, sempatik, dikkatli, itaatkâr, ağırbaşlı, ölçülü olmaları beklenir, hatta kendilerini geri plana atmaları. (Bourdieu, 2015: 87)

Alma, içinde var olamadığı – daha doğrusu kendi rızasıyla dışlandığı – sanat alanının heteronomisi içinde aşka dair beklentilerini ve beğenilme arzusunu bir özne olarak bireyin üzerinde tuttuğu için kendisi hep geri plana itilmeye mahkûm edilmiştir. Gustav Mahler, bakan özne olarak ilişki içinde kendini var etmeye çalışırken, Alma, seyredilen şey olarak ilişkide yer edinmiş ve Gustav Mahler’in algı dünyasına kendisini hapsetmiştir. John Berger, erkeklerin görme eyleminde etken durumda eyleyiciler olarak konumlanırken kadınların edilgen konuma düşürüldüklerinden bahseder: “Erkekler kadınları seyredirler. Kadınlarsa seyredilşlerini seyredirler. Kadının içindeki gözlemci erkek, gözlenense kadındır.” (Aktaran Barry & Lewis, 2014: 258) Alma,

yeteneklerinden ötürü bir sanatçı muamelesi görmesi gerekirken kendisine estetik nesne muamelesi yapılmasına öncülük etmiş ve güzelliğiyle, bedeninin zarafetiyle dikkat çekmeyi ve bunların uzantısı olarak sevimliliği sanat alanında var olmanın üstünde konumlandırmıştır.

Alma'nın gösterdiği fedakârlıkların ve kendinden beklenen mahrumiyetleri kabullenmesinin bir nedeni de, kompozitör olarak yetenekli olduğuna inanmamasına rağmen, Gustav Mahler'in Viyana Kraliyet Operası'nın sanat yönetmeni olan çok tanınmış bir besteci ve orkestra şefi olmasıdır. Günlüklerinde ve anılarında da belirttiği üzere (Mahler, 1949), Alma, Gustav Mahler'in sahip olduğu ünvanlar ve sanat alanında edindiği konumların, eşi olarak Alma'nın saygınlığını da arttıracaklarını bilerek, yaşadığı aşk oyununda Gustav Mahler'in kontrolündeki doxa'ya ve eril illusio'ya katlanma eğilimi göstermiştir. Diğer bir deyişle, Alma'nın dişil illusio'sunu – yani bu aşk oyunundan elde edeceği yegâne çıkar olarak daha fazla saygınlık, asalet – kurması, buyruklara boyun eğmesine bağlıdır. Bourdieu, bu durumu şöyle açıklar:

Kadınlar, onları solladığı gözle görülür olmasına bağlı olarak saygınlığı net bir biçimde beyan ve ispat edilen bir erkeği sever ve isterler: bunu hem erkek için, erkekte *a priori* kabullenilen saygınlık için ve kadınlar da evrensel olarak kabullenilmek istedikleri için yaparlar, hem de kendileri, kendi saygınlıkları için. (Bourdieu, 2015: 52)

Alma'yla Gustav Mahler'in ilişkisi eril tahakküm ile dişil itaatın en belirgin örneğini sunar. Bu ilişki, bir başka deyişle, pasif olan kadın olarak Alma ve aktif olan erkek olarak Gustav Mahler'den oluşan, çift taraflı gözükmesine rağmen aslında tek taraflı bir ilişkidir. Gustav Mahler eril habitus'unu inşa sürecinde Alma'dan bir karşı duruş görmemiştir. Alma'nın itaatkâr olması eril beden daha fazla erilleştirilirken dişil bedenin dişileştirilmesine hizmet etmiştir. Alma'nın kimi zaman bilinçdışı tercihleri, kimi zaman istemli – bilinçli yatkinlikleriyle geliştirdiği tutumlar, bize kadının alçaltılmış durumunun inşa sürecini işaret eder.

Gustav Mahler'in kanatları altında tutulan ve bu duruma razı olan Amla Mahler, Gustav'ın erkeksi korkularını bastırmaya yardımcı olmuş ve bir erkeğin kendini değerli hissetmesini sağlamıştır. Ancak bu durum, Alma'nın sanat alanından kısıtlanması yüzünden varlığının bir dereceye kadar yok sayılmasının üzerinden kurulan bir değerlilik hissi olduğu için sembolik şiddetten beslenir. Unutmamak gerekir ki, "tahakkümün bir tür kabulüne dayandığı sürece baştan

çıkarıcılık sembolik tahakkümün kurulu ilişkisini kuvvetlendirmekten başkaca bir anlam taşımaz.” (Bourdieu, 2015: 79)

Diğer yandan, Bourdieu'nün cesaretin özünün aslında korkaklıktan geçtiği iddiası üzerinden, Gustav Mahler'in Alma'yı sanat alanından dışlaması yorumlanabilir:

Cesaret denilen şeyin kökü çoğu zaman bir tür korkaklıktır: buna ikna olmak için erkekleri cinayete, işkenceye, ya da tecavüze iten tüm o durumları hatırlamak yeterlidir, zira tahakküm, sömürü veya baskıya yönelik istek, içinde zayıflığa yer olmayan 'erkekler' dünyasından dışlanmaya dair o erkeksi korkuya dayalıdır. Bazen 'sert adam' olarak nitelendirilen erkekler aslında kendi acılarına, ama özellikle başkalarının acılarına karşı sert ve acımasızdırlar; katillerde, işkencecilerde, yahut tüm diktatörlüklerin veya tüm 'total kurumların' tetikçilerinde, hatta hapishane, kışla veya yurt gibi çok daha sıradan kurumlarda böyledir bu; fakat ayrıca, neoliberalizmin kutsadığı yeni savaşçı patronlar da çoğu zaman bedensel bir cesaret sınavına tabi tutulurlar ve onlar da ihtiyaç fazlası çalışanlarını kapının önüne koyarak erkekliklerini ispat ederler. (Bourdieu, 2015: 71)

Alma, anılarında, Gustav Mahler'in “Alma'nın gençliği ve güzelliğinden korktuğundan” (Mahler, 1949: 41) bahseder. Gustav Mahler, cesur gibi gözüken, Alma'nın temel hak ve özgürlüklerinden biri olan sanat alanında varlığını sürdürebilme hakkını elinden almayı talep eden mektubunda aslında kendi korkaklığını gizlemiştir, denilebilir. Bu mektup, Gustav Mahler'in Alma'yı sanat alanının dışına iterken, kendi erkekliğini ona ispat etmesinin ötesinde, kendisinden hayli genç ve çoğu erkek için bir Tanrıça konumunda olan Alma'yı kaybetmekten korkan bir adamın kendini güvende hissetmesi için eril tahakküme başvurması olarak da yorumlanabilir.

Gustav Mahler'in sembolik iktidar ve sembolik şiddetine maruz kalan Alma'nın sosyalizasyon süreci de, sanat alanının dışına itildiği için, bir nebze sekteye uğramıştır, denilebilir. Uğradığı tahakküme ve kısıtlamalara rağmen Alma'nın sosyal sermayesinin yüksek olduğu yine de bir gerçektir. Ancak, kadın olması ve itaatkâr bir bakışla sevilmesi nedeniyle Alma'nın sembolik sermayesinin Gustav Mahler'le ilişkisinde günden güne azaldığı söylenebilir. İronik bir biçimde, eril tahakküme katlanmak zorunda bırakılan Alma'nın kendi sembolik sermayesi azalırken, Gustav Mahler, Alma'dan kendi sembolik sermayesini artırmasına, kimi zaman yeniden üretmesine yardımcı olmasını ister sürekli olarak. Alma'nın anılarında aktarıldığı üzere, Gustav Mahler'in

kültürel sermayesini artırmak için çabalarının zalimliği ya da vurdumduymazlığı dikkat çekicidir: “Tatillerimiz tamamen onun çalışmalarına, esenliğine ve sessiz ortamına adanmıştı: Hayatımız, ayak parmaklarımızın ucuna basarak ilerliyordu. Hepimiz onun çalışmalarının kölesiydik sanki.” (Mahler, 1949: 104) Ancak, Ali Ergur’un da belirttiği üzere, Alma’yı sanat alanının dışına iterek kendisi için “harika yalıtım” koşullarını oluşturan Gustav Mahler (2002: 48) çok çalışkan ve disiplinli bir müzisyen olmasına rağmen sosyal sermayesi çok yüksek değildir. Gustav Mahler’in sosyalizasyon sürecinde Alma’nın büyük bir desteği olmuştur: “Gustav Mahler son derece disiplinli, bunun sonucunda çalışkan bir besteciydi; günün saatlerini kullanımında, yaşamın akışını kurgulayışında üretkenlik ilkesi ağır basıyordu. Bununla birlikte, sosyal yaşamda epey kuru bir adamdı Mahler. Viyana’nın sanatçı çevresiyle yakın ilişki kurması, büyük ölçüde Alma sayesinde olmuştur.” (2002: 47)

1910’da Alma’nın, Walter Gropius ile ilişkisi başlar. Ancak bu ilişkinin ayrıntılarına dair, Alma’nın anlatımı dışında fazla bir bilgi yoktur. Sadece Alma’nın anlatıları üzerinden gözlem yapmak da nesnel bir değerlendirme yapmamıza olanak tanımaz. Ancak, böyle bir ilişkinin yaşanması, Alma’nın Gustav Mahler’le yaşadığı ilişkide deneyimlediği sembolik şiddetin farkına vardığını bize gösterir. Çünkü sembolik şiddetin kurbanı olan Alma’nın suskunluğu ve kabullenışı başka bir ilişki yaşamasıyla, kendi gerçekliğini tersyüz etmiştir. Bir müddet sonra, Alma’yla Gropius’un yakınlaştığı sıralarda Gropius’un bir ziyareti ertesinde, Gustav Mahler, Sigmund Freud’dan evliliği üzerine danışmanlık almaya karar verir. (Mahler, 1949: 159) Freud, ilk önce Gustav Mahler’in Alma’ya olan tavrını hayli yadırgar. Freud Gustav’a ilk önce, “senin konumundaki bir adam nasıl olur da genç bir kadının sana bağlı olmasını talep eder?” (Mahler, 1949: 159) sorusunu yöneltir. Ancak sonra, bir hastası olarak Gustav’ın sorunlarına çare bulmaya çalışır. Freud’un yorumlamalarına göre, Gustav’ın Alma’nın besteciliğini kısıtlaması sorunları ortaya çıkarmıştır. Gustav Mahler, bu teşhisi kabul ettikten sonra Alma’yı müzik çalışmalarına teşvik etmeye başlar. Ancak, kısa bir süre içinde, 1911 senesinde Gustav Mahler hayatını kaybeder. Ölümünden bir sene önce, 1910’da, Alma’nın eserlerini keşfetmesi karşısında Alma’nın yeteneğine hayranlık duyan Gustav Mahler hislerini gizlememiştir. Gustav Mahler’in Alma’yı yeniden bestelemesi konusunda teşvik etmesinin bir yandan eril tahakkümün askıya alınması halini getirdiği, diğer yandan da Mahler’in eril iktidardan çekilme talebini ortaya koyduğu iddia edilebilir:

... Kızı Gucki ile yürüyüşe çıktığı günlerden birinde, eve yaklaştıkları sıra on yıldır görmediği, çalmadığı, işitmediği lied’lerinden birinin ezgisini piyanoda duydu, orada

kalakaldı, şaşırılmıştı; utanma ve öfkeyi birlikte yaşıyordu. Az sonra Mahler yanlarına gelerek, “ne yaptım ben?” dedi. “Bu şarkılar iyiler – harikalar. Bunların üzerinde çalışman için ısrar ediyorum; ve bunları yayımlatacağım. Sen yeniden bestelemeye başlayana dek mutlu olmayacağım. Allah’ım, ne kadar kör ve bencilmişim o günlerde! (Aktaran Ergur, 2002: 48 – 49)

Alma, Gustav Mahler’in ölümünden uzun bir süre sonra yazdığı anılarında, varlığının teslimiyetini deneyimlediğinden bahseder ve kendi hayatını değil Gustav Mahler’in hayatını yaşadığını söyler. (Mahler, 1949: 104) Alma, yine anılarında, evliliğinin aslında tam anlamıyla bir evlilik olmadığından, hayatının tamamen bir boşlukta olduğundan; tatmin edilemez bir hale geldiğinden bahseder. (Mahler, 1949: 104). Bourdieu’ye göre, “sembolik olarak feragate ve suskunluğa mahkûm edilmiş kadınların bir parça iktidar uygulayabilmelerinin tek yolu güçlünün gücünü ona döndürmek veya kendilerini silmeyi kabul etmektir; her koşulda, ancak vekâleten (gölgede kalan akıl hocası olarak) uygulayabilecekleri bir gücü inkâr etmeleri gerekir.” (Bourdieu, 2015: 47). Ancak, Alma, anılarında da doğruladığı üzere, boyunduruğu altında tutulduğu sevgilisi Gustav Mahler’in eril iktidarına karşı koymak yerine ona itaat etmeyi seçmiş; düşünce ve algılarının özgür ve özerk bir özne olarak değil kısıtlı bir kadın olarak var olmasına razı olmuştur. Diğer bir deyişle, daha önce de vurgulandığı gibi, algılanan – yaratılmış kadın kimliğini, sınırları belirlenmiş dişil bir habitus içine hapsetmeyi kabullenmiştir. “Boyun eğenler, onları boyunduruğu altında tutana tahakkümün ürünü olan şemaları uyguladıklarında, başka bir deyişle, düşünce ve algıları bizatihi onlara dayatılan tahakküm ilişkilerinin yapılarıyla uyumlu bir şekilde yapılandığında, *tanıma* edimleri kaçınılmaz olarak *minnet* ve *itaat* edimleri olur.” (Bourdieu, 2015: 26) Bourdieu’nün vurguladığı gibi, Alma’nın Gustav Mahler’i tanıma ve sevmeye edimi, minnet ve itaat edimine dönüşmüştür. Bu ilişki, bize algılayan ve kendini kendi içinde bağımsız olarak var eden iki öznenin ilişkisi yerine algılayan varlık olarak erkek ve algılanan varlık olarak kadının ilişkisinin bir örneğini sunar. Söylenenler ışığında Gustav Mahler – Alma çiftinin patolojik bir duygusal bağ geliştirdiği de söylenebilir.

Devam etmeyen bir tarihsel süreç üzerinden yürütülen bir araştırmada araştırma nesnesi olarak ele alınan Alma’nın Gustav Mahler’le ilişki yaşadığı dönemde sanat alanından dışlanmaması ihtimalini düşünerek sanat alanındaki muhtemel konumlanışı üzerine çeşitli ihtimaller üzerinde durulabilir. Ancak böylesi çıkarımlar bilimsel bir çalışmanın kapsamına uygun düşmeyecektir. Yine de, Ergur’un Alma’nın olağanüstü yeteneğini yansıtan eserlerini göz önünde bulundurarak Alma için öngördüğü muhtemel sanat güzergâhını nasıl tasvir ettiğine bakmak, çalışmanın başında referans verilen Morimura’nın öne sürdüğü

gri bölgeleri açığa çıkaramayan kadın sanatçıları yeniden düşünmek açısından önem arz edecektir:

... Alma Mahler'in izlemesi olası seyri hakkında fazla bir veriye sahip değiliz. Yine de sanatçılığı engellenmemiş olsaydı yirminci yüzyılın sesini kocasına oranla daha iyi duyurması olası bir besteciye dönüşebileceğini iddia etmek çok yanlış olmaz. Bugün ondan elimizde kalan kısıtlı sayıda lied'lerin ezgisel ve armonik dokularını, hatta içlerinde taşıdıkları çekinik içsel söylemi takip edebildiğimiz zaman, beklenmedik aralık değiştirmeler, tonu yer yer çok zorlayan akor bileşimleri, klasik şan tekniğini dönüştürmeye aday sürprizlerle bezenmiş bir ses yazısı çıkar karşımıza. (Ergur, 2002: 50 – 51)

Sonuç

Alma zaman zaman ilişki yaşadığı erkeklerle sorunlar yaşasa ve sanatsal yeteneklerine ve fiziksel güzelliğine duyulan hayranlık sebebiyle kıskanılsa da hiçbir ilişkisi Gustav Mahler'le olan ilişkisi kadar çalkantılı geçmemiştir. Alma'nın Gustav Mahler'le olan ilişkisi bize eril tahakküm ve sembolik şiddetin en somut örneğini sunar. Âşık olduğu erkek tarafından sanat alanının dışına itilerek üretimden ve üretkenlikten dışlanan Alma, rasyonel aklın getirilerini bir kenara bırakıp tamamen duyusal ve içgüdüsel olarak kendini Gustav Mahler'in taleplerine göre şekillendirmiş ve kuralları önceden belli olan ve eril illusio tarafından yapılan yatırımların olası çıkar eğilimleriyle belirlenen bir oyuna – aşk oyununa – dâhil olmuştur. Bu oyuna dâhil olurken, Alma, Gustav Mahler'in eril iktidarı tarafından kısıtlandırılmış sermayeleriyle sanat alanında ve sosyal hayatta geri plana itilirken kendine öngörülen dişil habitus dâhilinde belli tutum ve yatkinlik kalıpları geliştirmeye zorlanmıştır. Bu yatkinlikler da asli görevi – mesleği – Gustav Mahler'i sevmek olan Alma için habitus'un hem yapılaştıran hem de yapılaştırılmış bir yapı olarak Bourdieu tarafından kavramsallaştırılmış biçiminin aksine, Gustav Mahler tarafından dayatıldığı biçimiyle büyük ölçüde yapılaştırılmış bir yapı olarak habitus'u karşımıza çıkarır. Bu durumla bağlantılı olarak, Alma, bu ilişkide kendi sembolik sermayesinin gelişiminin engellenmesine göz yumarken Gustav Mahler'in sembolik sermayesini yeniden üretmeye adanmış bir nesne gibi konumlanmıştır. Bu da ister istemez, Alma'nın kendi saygınlığını Gustav'ın saygınlığı ve sembolik sermayesi üzerinden üretme eğilimi göstermesine neden olmuştur. Alma'nın tahakküme boyun eğerek tahakkümü güçlendirmesi Bourdieu'nün iddialarını haklı çıkarır. Bourdieu'nün da üzerinde durduğu gibi, tahakkümü asıl tahakküm yapan, onu güçlendiren kabulleniş ve itaattir. Bir bakıma bu bir suç ortaklığı ve

işbirliği olarak da yorumlanabilir. Eril tahakküm ve sembolik şiddetin uygulanması sürecinde Alma, özne – nesne ikiliğini besleyerek, yani algılayan/bakan varlık olarak erkeğin karşısında algılanan/bakılan varlık olarak kadının inşa edilmesi sürecinde destek olarak Gustav Mahler’le bir anlamda bu işbirliği ve suç ortaklığına girişmiştir.

Kaynakça

- ANTMEN, A., 2014, *Kimlikli Bedenler*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- ARENDR, H., 2003, *Şiddet Üzerine*. (B. Peker, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- BARHAM, J., 2007, *The Cambridge Companion to Gustav Mahler*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BARRY, .J., LEWIS, S.F. 2014, Metin Stratejileri Sanat Üretiminin Politikası. Ahu Antmen (Ed.), *Sanat Cinsiyet (Dördüncü baskı)* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları
- BOURDIEU, P., 1995, *Pratik Nedenler: Eylem Kuramı Üzerine*. (H. Tufan, Çev.), İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- BOURDIEU, P., 1999, *Sanatın Kuralları: Yazınsal Alanın Oluşumu ve Yapısı*. (N. Kamil Sevil, Çev.), İstanbul: YKY Yayınları.
- BOURDIEU, P., 2015, *Eril Tahakküm (İkinci baskı)*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- BOURDIEU, P., & WACQUANT, L., 2012, *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar (Altıncı baskı)*. (N. Ökten, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- DILKEY, A., 2005, “Alma Mahler and Vienna: The City That Loved Her”. *Electronic Theses, Treatises and Dissertations*, Paper 79.
- EAGLETON, T., 1994, “Ideology and Its Vicissitudes in Western Marxism”, Slavoj Žižek (Ed.), in *Mapping Ideology* (179 – 226), London: Verso.
- ERGUR, A., 2002, *Portedeki Hayalet*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- GIROUD, F., 2008, *Alma Mahler veya Sevilme Sanatı*. (A. Öktem, Çev.), İstanbul: Pan Yayıncılık.
- GOMBRICH, E.H., 1986, *Sanatın Öyküsü*. (Ö. Erduran, Çev.), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- GOMBRICH, E.H., 1995, *The Story of Art*. (16th Edition). London: Phaidon Press.
- JANSON, H. W., 1962, *History of Art: A Survey of the Major Visual Arts from the Dawn of History to the Present Day*. Upper Saddle River, NJ: Pearson Education.
- KEEGAN, S., 1992, *The Bride of the Wind: The Life and Times of Alma Mahler – Werfel*. New York: Viking Penguin.
- KRAIS, B., 2006,. “Gender, Sociological Theory and Bourdieu’s Theory of Practice”, *Theory, Culture, Society*, 23 (6): 119 – 134.

La GRANGE, H, 1995, *Gustav Mahler, Volume 2:Vienna: The Years of Challenge (1897 – 1904)*. New York: Oxford University Press.

MAHLER, A, 1949, *Gustav Mahler: Memories and Letters*. (B. Creighton, Trans.) New York: The Viking Press.

Mc ROBBIE, A., 2002, *Pierre Bourdieu: From the Study to the Street*. Erişim tarihi: 1 Ekim 2015, <https://www.opendemocracy.net/node/292>

NOCHLIN, L., 2014, "Neden Hiç Büyük Kadın Sanatçı Yok?", Ahu Antmen (Ed.), *Sanat Cinsiyet (Dördüncü baskı)* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları.

ÖZTİMUR, N., 2007, Feminist Teoride Pierre Bourdieu Tartışmaları. G. Çeğin vd. (Ed.), *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi (İkinci baskı)* içinde, İstanbul: İletişim.

WOOLF, V. 2012, *Deniz Feneri*. (K. Güney, Çev.), İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

MEHMED AKİF ERSOY'UN DÜŞÜNCELERİNİN BİYOGRAFİK ANALİZİ

Hasan ŞEN*

Öz

Bir siyasetçi ve mütefekkir olan Mehmed Akif Ersoy'un düşüncelerinde ağırlıklı olarak ahlâka dayalı bir toplum tahayyülünün, çağdaşlaşma, millilik ve reform ruhunun izleri görülür. Ersoy özellikle düşüncede, dinde ve toplumda acil bir reform yapılmasını önermiştir. Çünkü mevcut haliyle İslâm'ın modern çağın gerisinde bir görünüm sergilediğini, bu nedenle İslâm, bilim ve felsefe arasında yeniden güçlü ilişkilerin tesis edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Genel olarak İslâmcı cenah içinde olmasına karşın Ersoy, bahsedilen düşünceleri itibariyle diğer İslâmcılardan ayrılan bir düşünsel tutuma sahiptir. Zaten İslâmcılık da kendi içinde homojen bir akım değildir. Felsefe, bilim, ahlâk ve siyasetle kurdukları ilişki göz önüne alınarak, siyasal teoloji, siyasal İslam ve tarihsel İslam olmak üzere üç farklı İslâmcılık akımından bahsedilebilir. Düşünceleri itibariyle tarihselci İslâmcı akımı içine dâhil edilebilecek olan Ersoy'un bu çalışmada, genel olarak İslâmcılar arasında farklı ve sıra dışı bir çizgiye sahip olduğu iddiasından hareket edilecektir.

Anahtar Kavramlar: Mehmed Akif Ersoy, İslâm, İslâm'da reform, İslam ve felsefe, Terakki (İlerleme), İslâm ve modernite, Batıcılık, Milliyetçilik

A Biographical Analysis of Mehmet Akif Ersoy's Thoughts

Abstract

Mehmet Akif Ersoy who was a politician and thinker had the idea of society based on ethics, modernization, nationalism, and reform. He has envisioned a society based on morality. In addition, modernization and nationalism were the other elements of his thought. Ersoy wanted to urgent reform in religion, society and especially in thought. Besause he argued that Islam falled behind the modern era. He, therefore, stated that the strong relationship between Islam, science and philosophy should been re-establishment. Although he was also a Islamist thinker, he had the distinctive ideas from other Islamists. Islamism is not a homogenous intellectual tradition in itself. Islamism has different traditions. Islamism can be divided into three traditions according to relationship with philosophy, science, ethic and politics:

---

* Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü,
senhasan@hotmail.com

Theology of Political Islam, Political Islamism and Historical Islam. In this article, Ersoy was included into the historical tradition because of his mentioned ideas. This study claims that Ersoy is an extraordinary thinker in Islamist tradition.

Keywords: Mehmet Akif Ersoy, Islam, Reform in Islam, Islam and philosophy the idea of progress, Islam and modernity, Westernization, Nationalism

GİRİŞ

Her düşünür gibi Mehmed Âkif Ersoy da yaşadığı dönemin çocuğudur. Ersoy'un yaşadığı Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılı, tarih sahnesinden çekildiği, uzun süren savaşların ve bu savaşların getirdiği yıkım, yoksulluk ve bunalımlar dönemidir. Söz konusu "kötü" dönemden bütün çıplaklığıyla etkilenen birçok mütefekkir gibi Ersoy da mevcut durumu ortadan kaldırmak için entelektüel ve politik alanda büyük bir çaba sarf etmiştir. Sözü edilen çaba, dönemin entelektüel atmosferine de uygun bir biçimde "Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarmak" şeklinde somutlaşmıştır. Bahsedilen atmosferden etkilenen düşünürlerden birisi olan Ersoy'u, bu çabayı paylaşmasına rağmen genel olarak dönemin "mütefekkirlerinden", özel olarak da İslâmcılardan ayıran çok önemli özellikleri vardır: Yaşama dair gerçekçi bir tavır, eleştirel bir bakış açısı ve bunların arkasında yatan ideal bir toplum tahayyülüne sahip olmak. İslâmcı düşüncelere sahip olmasına karşın Ersoy, özellikle akıl ve bilimle İslâm'ı yeniden barıştırmaya dayalı görüşlere sahip olmak bakımından dönemin hâkim İslâmcı anlayışından uzaklaşmaktadır. Şöyle ki İslâmcılar kendi aralarından özellikle siyaset, ahlâk, İslâm'da reform, akıl ve bilim karşısında takındıkları tavırlar bakımından farklılıklar göstermektedir. Dolayısıyla üç farklı İslâmcılık akımından bahsedilebilir. Buna göre;

"Siyasal Teoloji; 1) Din ve devlet arasında zorunlu (özel) bir bağ kurar; 2) Ahlâk, din ve siyaseti özdeşleştirir; 3) İdeal İslâm devleti peşindedir (fakat dinsel idealleri aktüel siyasal gerçekliğe teslim olmuştur); 4) Siyaset, İslâm'ın araçlarından biri olarak kavranır; 5) Bu geleneğin temsilcileri teologlardır; 6) Bütün insansal etkinlik alanlarını dine tabi kılinır.

Siyasal İslâmcılık: 1) Bu geleneğe din özünde siyaset olarak kavranılır. Sözü edilen geleneğe ait olanlar, din tarafından biçimlendirilen bir siyasal proje peşindedirler; 2) Din-ahlâk-siyaset özdeşliğini kabul ederler; 3) Söz konusu geleneğin temsilcileri aynı zamanda siyasal aktivisttirler; 4) Dini siyasete değil, siyaseti dine bağlarlar; 5) İnsansal etkinlik olan siyasete ve felsefeye şüphe ile bakarlar.

Tarihselci İslâm Geleneği: 1) Bu geleneğe İslâm'a tarihsel ve evrensel bir gözle bakılır; 2) İslâm'ın ilk metinlerine referans yapılmakla birlikte, İslâm'ın

tarihsel birikimi değerli bir bilgi hazinesi olarak görülür; 3) Felsefe, İslâm'ı daha da güçlendirecek ve derinleştirecek bir etkinlik olarak görülür ve önemsenir (dolayısıyla akıl da önemsenir); 4) İslâm'ı daha çok ahlâk zemininde ele alır, onu siyasetten uzak tutar (Şen, 2012:144-145)

Ersoy, genel olarak düşünceleri göz önüne alındığında yukarıdaki sınıflamada tarihselci İslâm akımına dahil edilebilir. Ersoy'un siyasal teoloji ve siyasal İslâm akımının genel olarak karşılık bulduğu Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye'de, özeleştiril ve yenilikçi düşüncelere sahip olması, akla, bilime değer vermesi nedeniyle gerek siyasal teoloji gerekse siyasal İslâm akımlardan ayrıldığı iddiasından hareket eden bu çalışmada, söz konusu iddianın temelini oluşturan temalar analiz edilecektir. Yeri gelmişken değinelim, Ersoy, mektepli (baytar) bir mütefekkir olmasına karşın bir sosyolog değildir. Ancak onun topluma dair yaptığı gözlemler ve tespit ettiği sorunların çözümü adına sunduğu öneriler üzerine biyografik temelli sosyolojik analizler yapılabilir. Bu nedenle çalışmada dönemin özellikle İslâmcı entellektüellerinin düşünsel öncelikleri de dikkate alınarak, ilk olarak Ersoy'un Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve toplumsal duruma dair yaptığı tespitlere yer verilecektir. Ardından Ersoy'un ilerleme, modernleşme ve Batılılaşma karşısındaki düşünsel pozisyonu ele alınacaktır. Son olarak tarihi bir varış noktası olarak ortaya konulan "milliyetçiliğin" Ersoy'un bakış açısındaki yerine değinilecektir.

Ersoy'un Osmanlı Toplumuna Dair Tespitleri

Mehmed Âkif Ersoy genel olarak gelenekçi, milliyetçi-muhafazakâr, ahlâki düşüncelerinin merkezine yerleştiren, gerçekçi ve reformcu biri olarak tarif edilebilir. Fakat Ersoy'un daha da önemli niteliklerinden birisi, kendisi ve toplumu hakkında eleştirel düşünebilme kapasitesine sahip olmasıdır. Yani Ersoy, birazdan daha detaylı olarak ele alınacağı gibi, yaşadığı toplumun içinde bulunduğu kötü durumun nedenlerini ararken, kendisini de kötü gidişatın sorumluları arasına yerleştirmek bakımdan özeleştiril bir tutum taşımaktadır. Bütüncül bir ilke olarak düşüncelerine, siyasi tahayyülüne ve eleştirilerine eşlik eden gerçekçilik tavrı ve topluma dair çözümler teklif etmesi onun bir aydın duyarlılığına sahip olduğunu göstermektedir. Söz konusu gerçekçi tavrını kazanmasında ise özellikle baytar olarak çalıştığı dönemlerde ülkenin değişik yerlerinde görev alması vesilesiyle halkla sürekli iç içe olması etkili bir rol oynamıştır (Koroğlu, 2004:304). Bunun yanı sıra siyasi gerekçelerle yurt dışına yaptığı geziler¹ ve bunlardan elde ettiği izlenimler, yaşadığı toplumunu farklı

¹ Ersoy, I.Dünya Savaşı sırasında İttihat ve Terakki'ye bağlı olan Teşkilat-ı Mahsusa'da görev almış ve bu görev nedeniyle Almanya'da (Berlin'de) bulunmuştur (Öztürkmen, 1969:20). Buradaki görevi, İngiliz ve Fransız saflarında, Almanlara ve Osmanlılara karşı savaşan ve Almanlara esir düşen Müslüman askerlere İslâm adına propaganda yapmaktır (Düzdağ, 1998:44). Ardından yine Teşkilat-ı mahsusa tarafından aynı

ülke topluluklarıyla karşılaştırmaya imkân vermiştir. Bahsedilen gezilerinden elde ettiği deneyim onu, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve diğer Müslüman ülkelerin sosyo-ekonomik olarak çok kötü bir durumda olduğu gerçeğiyle karşı karşıya bırakmıştır. Bütün bunlar Ersoy'un, ülkesinde ve hatta bütün İslâm âleminde geniş çaplı bir reformu, zaruri bir ihtiyaç olarak görmesine yol açmıştır. Nitekim Ersoy, "Şark" adlı şiirinde Müslüman dünyanın genel durumunu şöyle tarif etmektedir:

"... Ne gördün, Şark'ı çok gezdin? diyorlar. Gördüğüm;

yer yer,

Harap iller, serilmiş hânümanlar, başsız ümmetler;

Yıkılmış köprüler, çökmüş kanallar, yolcusuz yollar;

Buruşmuş çehreler, tersiz alınlar, işlemez kollar;

Bükülmüş beller, incelmüş boyunlar, kaynamaz kanlar.

Düşünmez başlar, aldırılmaz yürekler, paslı vicdanlar;

Tegallübler, esâretler; tehâkkümler, mezelletler,

Riyâlar; türlü iğrenç iptilâlar, türlü illetler;

Örümcek bağlamış, tütmez ocaklar; yanmış ormanlar;

Ekinsiz tarlalar, ot basmış evler, küflü harmanlar;

Cemâatsiz imamlar, kirli yüzler, secdesiz başlar;

"Gazâ" nâniyle dindaş öldüren bîçare dindaşlar;

...

Geçerken, ağladım geçtim; dururken, ağladım durdum;

Duyan yok, ses veren yok, bin perîşan yurda başvurduğum...

(Şark, Safahat: 449).

---

gerekçelerle Necî'e gönderilmiştir. Bu seyahatler Ersoy'a, gelişmiş Batı karşısında, Müslüman ülkelerin içinde bulunduğu yeri gözlemesi bakımından önemli bir fırsat vermiştir.

Ersoy, dile getirdiği bu kötü durumun başlıca nedenini eğitim sistemindeki bozuklukta aramaktadır. “*Düşünmez başlar*” ifadesiyle dile getirdiği zihinsel etkinliklerin yokluğu, ona göre İslâm dünyasının geri kalmasında belki de en önemli etkidir. Aşağıdaki mısralarında da belirttiği gibi, geçmişte İslâm dünyasına yol göstermiş olan âlimlerin şimdi yetiştirilememesinin, bu çöküşün hem nedeni hem de sonucu olduğunu hatırlatan Ersoy, bu konuda bir özeleştiriyi yapmasını istemektedir. Söz konusu özeleştiriyi de genel olarak dönemindeki Müslüman dünyanın akıl ve felsefeden uzaklaşması üzerine oturtmaktadır. Ersoy’u dinleyelim.

Öyle hiç kendini aldatmaya kalkışmamalı,

Hangimiz, başka metâiz? Hepimiz Tırhallı!²

Medresen var mı senin? Bence o çoktan yürüdü.

Hadi göster bakayım şimdi İbn-ür- Rüşd’ü?

İbn-i Sîna neye yok? Nerde Gazâlî görelim?

Hani Seyyid gibi, Râzî gibi üç beş âlim?”

(Asım, Safahat: 417-418)

Şiirde yer alan İbn-i Rüşd, İbn-i Sina, Gazâlî gibi filozoflar, Ersoy’un, geçmiş örneklerle başvurarak şimdiki zamanının eleştirisini yaptığını göstermektedir. Ersoy’a göre İslâm, şiiirinde adı geçen kişilerin yaşadığı dönemde de İslâm idi şimdi de. Fakat Müslümanlar eğer geçmişte bilim ve felsefede yakaladığı başarıları şimdi yakalayamıyorlarsa, bunun sorumlusu İslâm değil, İslâm’ı yanlış kavrayanlardır. İşte bu nokta Ersoy’u, modern bir ideoloji ve söylem olan İslâmcılık³ düşüncesinin tezlerine yaklaştırmaktadır. Şöyle ki İslâmcılık düşüncesine göre, Müslümanlar –kısa bir dönem hariç- İslâm’ı anlamadılar veya yanlış anladılar. Dolayısıyla yaşanan sorunların kaynağı İslâm değil onu anlamayan Müslümanlardır (Kara, 2004:36). Yeri

² “Tırhallı: Aynı şartlar altında bulunanları anlatmak için söylenen” bir deyimdir (TDK Sözlüğü: 2219).

³ İslâmcılık düşüncesi, kökeni Tanzimat’a kadar gerilere giden bir hareket olarak doğmuştur. Avrupacılık, Türkçülük gibi bir düşünce sistemi ve siyasal bir hareket olan İslâmcılık, bünyesinde farklı düşünsel tartışmaları barındırmıştır. İslâmcılar, II.Abdülhamit döneminde Jön Türk hareketine karşı ittifak yapmak suretiyle, İslâmcılığın entelektüel zeminini siyasal bir projeye doğru genişletmişlerdir. Fakat özellikle II. Abdülhamit’in son dönemlerinde *Sırat-ı Müstakîm* etrafında toplanan, daha sonra *Sebilürreşad* etrafında örgütlenen İslâmcı düşünürler entelektüel faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (Ülken, 1966:309).

gelmişken ifade etmek gerekir ki İslâmcılık modern bir ideoloji ve söylem olmasına karşın akıl ve felsefe ile irtibatı noktasında homojen değildir. Yukarıda da bahsedildiği gibi siyasal İslâm akımı akıl ve felsefeyi İslâm önünde bir tehdit olarak görürken, Ersoy görüldüğü gibi felsefeyi İslâm'a yerleştirmek istemesi nedeniyle tarihsel İslâm akımına dahil edilebilmektedir. Söz konusu anlayışı bir yandan İslâm'ı sorumlu tutmaktan çıkarmayı hedeflerken diğer yandan gelinen ve yaşanan durumun yanlış olduğunu varsayarak, onu doğruyla değiştirmenin yani, reformun gerekli ve mümkün olduğu argümanını içerir. Dahası İslâm'ın yeniliğe açık bir ruhunun olduğu düşüncesini gerektirir. Bu da hem "doğru" ve "gerçek" arayışına meşruiyet kazandırır hem de bunun olanaklarını taşıyan tarihsel ve kültürel zeminleri bulmaya iter. Görüldüğü üzere akli düşüncelerinin temeline yerleştirmesi bakımından Ersoy sıra dışı bir yere sahiptir.

İslâm'da reform düşüncesi ve ihtiyacı, Osmanlı'da olduğu kadar diğer Müslüman ülkelerde daha geniş planda İslâm modernizmi olarak kendini gösterdi. Bunun temeli Lapidus'un ifadesiyle,

"Avrupa güçleri tarafından Müslümanların yenilmesi ve bu duruma karşı çaresiz kalmaları neticesinde, siyasî gücün ihya edilmesi gayesiyle Müslümanların, Avrupa'daki askerî teknikleri ödünç almaları, devlet gücünün merkezileştirilmesi, ekonomilerinin modernize edilmesi ve elitlerinin modern bir şekilde eğitilmesi prensiplerine dayanmaktaydı. Bu da, İslâm'ın kendisinin inkâr edilmesi değil, İslâm medeniyetinin orta çağ formlarının reddedilmesi demektir" (Lapidus, 1996:21).

Ersoy, yukarıda dile getirdiği ve isyan ettiği bu vahim durumun nedenlerini dışa dönük olarak tesis edilen suçlamanın basit kolaycılığından kaçınarak içe dönük bir eleştiriyle ve ancak yenilikçi bir bakış açısıyla düzeltilebileceğini savunmaktadır. Yukarıdaki dizesinde geçen, *öyle hiç kendini aldatmaya kalkışmamalı* cümlesi de hem son derece gerçekçi bir tavır hem de hiç vakit kaybetmeden ve hiçbir bahaneye sığınmadan ve hayıflanmadan işe koyulmaya dair bir çağrıyı ifade etmektedir. Bu çağrı aynı zamanda içe dönük düşünme noktasında eleştirel bir hamle yapma imkânı içerir. Bu hamleyle reform isteği eşlik eder. Öztürk'e göre, Ersoy bu noktada "İslam dünyasını üstlerine çöken yapışkan ölüm uykusuna karşı haykırmaya çağırır (Öztürk, 2008:71). İşte burası Ersoy'un birazdan daha detaylı olarak tartışılacak olan reformcu kişiliğini gözler önüne sermektedir. Fakat belirtmek gerekir, onun benimsediği reformculuk, bilinçsiz ve salt idealizme teslim olmuş bir hamlenin ürünü değildir. Çünkü söz konusu reformcu düşünceye, olgusal düzlemde tahkim edilmiş bir sosyal mühendislik projesi eklenmektedir. Nitekim şiirlerine konu olan "Asım" böylesi bir projenin vücut bulmuş halidir⁴.

⁴ Ersoy'un bir insan tipi olarak tasavvur ettiği Asım, Safahat'ta yer alan ve uzunca bir şiirde karakterlerden Köse İmam'ın oğlu olarak kendini gösterir. Asım'ın arzuladığı

Cehalet Girdabında Batan Müslümanlar

Ersoy, İslâm'da felsefenin ve bilimin mümkün olduğunu, bunun kanıtının da yukarıda dile getirildiği üzere İslâm'ın yaşadığı altın çağ olduğunu ileri sürmektedir. Yaşanan sorunların salt iktidar tercihleri veya konjoktürel şartların veya dış güçlerin İslâm dünyası üzerinde oynadığı oyunlardan ziyade, içsel ve tarihsel olduğuna hükmeden Ersoy, manzaraya geniş bir zaviyeden, tarihsel, yapısal ve eleştirel bir perspektiften bakmaktadır. Ersoy'a göre, yaşanan bu kötü durumun nedeni İslâm'ı özünden uzaklaştıran yorumlar, cehâlete yol açan ve yine cehâletin neden olduğu batıl inançlar ve hurafelerdir. Onun aşağıda yer verilen metinleri, akıl ve bilimden uzaklaşmanın sonucu oluşan ve Müslümanların içinde bulunduğu topyekûn cehâlet girdabını çok net bir biçimde gözler önüne sermektedir.

“Müslüman unsuru gayet geri, gayet câhil.

Acaba meyl-i teâli ne demek onlarca?...

(Çin ve Mançurya'da, Safahat: 169).

... Ne câhil kavmiyiz biz Müslümanlar, şimdi dünyanın!”

(Beşinci Kitap, Safahat: 323).

Ersoy, yukarıdaki manzaranın müsebbibi oldukları gerekçesiyle en şiddetli tepkiyi bilgisiz din adamlarına göstermektedir. Ersoy'a göre, bu kişiler dini kavramada basiret sahibi olmadıkları gibi, bilgisizlikleri ile de dine zarar vermektedirler. Ersoy'a kulak verelim:

“Ya taassupları? Hiç sorma, nasıl maskaraca?

O uzun hırkasının yenleri yerlerde hoca,

Hem bakarsın eşi yok dîni teaddîsinde⁵,

---

nesli bir toplumsal projenin vücut bulmuş halidir Ersoy'da. Asım'ın neslinin sahip olması gereken ilk özelliği ahlâk ve imândır. Toplumun yaşadığı sorunlara duyarlı olan bu nesil ayrıca vatanseverlik, doğruluk, çalışkanlık gibi temel değerleri de benimsemiş, aileye ve toplumun temel değerlerine önem veren bir nesildir (Ogur, 2008:230-231).

⁵ Teaddî: tecavüz.

Hem ne söylersen olur dîni rencide!

...

Bu ilimsiz hocalardan, bu beyinsizlerden

Çekecek memleketin hâli ne olmaz? Düşünün!

Sayırsız medrese var gerçi Buhârâ'da bugün...

Okunandan ne haber? On para etmez fenler,

Ne bu dünyada soran var, ne de ukbâda geçer!"

(Türkistan'a Hareket, Safahat: 168-169).

Ersoy, İslâm'ın hurafe ve batıl inançlar tarafından kuşatılmış olmasının onu zayıflattığını, onun en temel karakteri olan rasyonelliğini öldürdüğünü büyük bir kızgınlıkla dile getirmektedir. İslâm'ın bilgisiz ve dogmatik din adamlarının ellerinde ne hale geldiğini ifade eden Ersoy, özellikle İslâm'da felsefenin, eleştirel düşünme etkinliğinin ve bilimin yokluğunun buna yol açtığını ifade etmektedir. Ersoy'a göre, sorun sadece bu din adamlarının bilgisizlikleri değil, söz konusu bilgisizliklerine rağmen belki de cahil cesareti ile İslâm adına *maskaraca* ahkâm kesmeleri ve kendi doğrularını dayatmalarıdır. Mehmed Âkif'in Ersoy'un sözü edilen konuda pay sahibi olduğunu düşündüğü bir neden de kendisini yalnız ve çaresiz hisseden halkın başvurabileceği bir kurum veya kesimin yokluğudur. Ersoy'a göre bu çaresizliğin temel nedenlerinden bir diğeri de aydınların üstlenmiş oldukları rolü oynamamalarıdır.

"Sizde erbâb-ı tefekkürle avâmın arası,

Pek açık. İşte budur bence vücûdun yarası ..."

Ersoy'un dillendirdiği nokta gerek tarihsel olarak İslâm'da dini gelenek ve felasife geleneğinin temsilcileri gerekse Osmanlı'nın özellikle modernleşme sürecinde pozitivistler ve gelenekçiler olarak adlandırılan kesimler arasında beliren didişmenin, onarılamayan fay hattıyla sonuçlanmasını resmetmektedir. Şöyle ki İslâm dünyasında özellikle dokuzuncu yüzyıla kadar güçlü bir konuma ulaşan siyasal teoloji geleneği ile bahsedilen yüzyılda beliren ve on ikinci yüzyılın sonuna kadar güçlenen felasife arasında, birbirlerine karşılıklı hakaretlere varan bir gerilim ortaya çıkmıştır. Bu süreçte felasife temsilcileri geleneği gericilikle ve akıl yoksunluğu ile suçlarken, gelenek temsilcileri de felasife temsilcilerini ateist, dinsiz, ahlâksız olarak suçlamışlardır. Bu durumun bir benzeri Osmanlı'da bu defa modernleşme deneyiminde meydana gelmiş,

özellikle pozitivist kanat geleneği modernleşme önünde ciddi bir engel olarak görünürken, gelenekçi kanat da pozitivistleri din düşmanı olarak görmüştür. Gerisinde politik gerilimin etkisinin olduğu, her iki tarafın birbirlerini anlamdan yargıladıkları bir durumun izleri günümüzde görülmektedir (Şen, 2012: 112).

Kaçınılmaz Sonuç: Batıya Topyekün Bağımlılık

Ersoy, Müslüman ülkelerin içinde bulunduğu tablonun kaçınılmaz olarak gerek ekonomik gerekse politik alanda olumsuz sonuçlara yol açtığını ve açmaya devam edeceğini ileri sürmüştür. Nitekim "Asım" adlı şiirinde, Batıya olan bağımlılığı şu şekilde dile getirmiştir:

"İşimiz düştü mü tersâneye, yahut denize,
Mutlaka, âdetimizdir, koşarız İngiliz'e
Bir yıkık köprü için Belçika'dan kalfa gelir;
Hekimin hâzıkı bilmem nereden celbedilir.
Meselâ bütçe hesabâtını yoktur çıkaran...
Hadi mâliyyeye gelsin bakalım Mösyö Loran.
Hadi tezgâhlarınız nerde? Sanâyi' nerde?
Ya Brüksel'de, ya Berlin'de, ya Manchester'de!"

(Asım, Safahat: 384-393).

Görüldüğü üzere Ersoy, kültürel hayranı olmamakla beraber Batının birçok bakımdan Müslüman ülkelere göre, başta teknik alan olmak üzere birçok konuda çok daha gelişmiş olduğunu kabul etmektedir. Ülkesinde ortaya çıkan bir sorun ve ihtiyaç karşısında hemen Batılı bir uzmanın çağrıldığını ifade eden Ersoy, bununla Batıya olan bağımlılığın sınırlarını göstermektedir.

Yeri gelmişken şu önemli noktaya tekrar parmak basmak gerekir. Mehmed Akif Ersoy'u özgün kılan noktalardan birisi onun sadece isabetli teşhisler yapması değil, ifade edildiği üzere sahip olduğu eleştirel düşünmenin de etkisiyle gerçeğe yüzleşmesi ve gerçekçi olmasıdır. İhsan Eliaçık, konuya dair olarak Ersoy'un, "yaşanan Müslümanlık anlayışı ile hesaplaşma ve güçlü bir özeleştiri" nosyonuna sahip olduğunu ifade eder (Eliaçık,2004:45). Örneğin Ersoy, yaşadığı dönemde Batıya bağımlılık ve sömürülme konusunda öne sürülen birçok görüşün, insanların kendini aldatmasından başka bir şey

olmadığını düşünmektedir. Söz konusu tartışmaya ilişkin Ersoy'un zihninde şu soruların şekillendiğini tahmin etmek zor değildir:

- Müslümanların bu denli kötü durumda olmasının nedeni Batının sömürgeci olması mıdır?
- Yoksa Müslümanlar çok kötü bir durumda oldukları için mi Batının sömürgeci haline gelmişlerdir?

Konuyla ilgili tartışmada genel olarak öne çıkan görüş, Batının İslâm dünyasını sömürmesinden dolayı Müslümanların kötü durumda olmalarıdır. Oysa Ersoy'a göre bu bir neden değil sonuçtur. Yani Müslümanlar çok kötü durumdadır ve sömürülmeye açık haldedir. Bu gerçek kabul edilmediği ve gerekli tedbirler alınmadığı sürece sömürülme olgusu devam edecektir. İşte Ersoy takındığı özeleştirel tavır nedeniyle, yaşanan sorunların kaynağını Batı'da gören İslâmcılardan farklı bir yerde durmaktadır. Ersoy'un, bu düşünceleri nedeniyle oryantalist tezlere yaklaştığı izlenimi uyanabilir. Fakat şunu belirtmekte yarar var ki Ersoy bir oryantalist değildir. Çünkü oryantalist düşüncenin en genelinde İslâm'ın ilerlemeye, modernleşmeye engel olduğu, İslâm'da felsefenin ve bilimin pek mümkün olmadığı şeklindeki iddialarına şiddetle karşı çıkan Ersoy, ihtiyaç duyulan şeyin bir iç eleştiri olduğunu dile getirir.

Çözüm İçin Arayışlar: Reformun Kaçınılmazlığı

İslâm dünyasının geldiği bu noktada Ersoy, gerçekçi ve topyekün bir inkılâbı, sorunların çözümünü için gerekli ilk adım olarak görmektedir. Nurettin Topçu'ya göre, "Âkif'in beklediği inkılâp, şekil ve madde inkılâbı değildir. O ruh ve ahlâkımızda inkılâp istiyordu. Âkif'in telkine çalıştığı inkılâp, düşüncede ve devlette, sanatta ve ahlâkta yapılacaktır" (Topçu, 1998:46-47). Bunun da yolu Müslüman dünyada ihtiyaç duyulan yenilikte ve öncelikle de İslâm'ın çağdaş okunmasından geçmektedir. Nitekim Ersoy, "Asım" adlı şiirinde konu ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

"Yeniden doğrudan doğruya Kuran'dan alıp ilhâmı,

Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm'ı.

Kuru dâvâ ile olmaz bu, fakat ilm ister;

Ben o kudrette adam görmüyorum, sen göster?"

(Asım, Safahat:418)

Ersoy, İslâm'ın her daim dinamik bir din olduğunu gerek İslâm gerekse Müslümanlar açısından yerinde saymanın gerileme anlamına geldiğini ileri sürmektedir. İslâm'ın bahsedilen dinamizmi besleyen koşulların başında *bilimin* geldiğini de hatırlatmaktadır. Yüksek oranda itiraf kokan ifadelerine aynı zamanda kızgınlığın da eşlik ettiği yukarıdaki pasajlarında, verili haliyle İslâm'ın sesinin duyulmadığını, bu nedenle söylemleri itibariyle çağın gerisinde kaldığını ifade etmektedir. Ersoy'un konuya dair bulduğu hal çaresi, *asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm'ı* sözüyle de ifade ettiği şekliyle İslâm'ı tarihsel bir okumaya tabi tutmak ve daha da önemlisi İslâm ve çağdaşlık arasındaki ilişkiyi yeniden tesis etmektir. Ersoy'un yukarıdaki sarf ettiği söz öncelikle, İslâm'ın çağdaş bir din olduğu varsayımını barındırır. Nitekim Ersoy, İslâm'ın yenilikçi bir karakter taşıdığını düşünmektedir. İkincisi aynı söz, İslâm'ın bu potansiyele sahip olmasına karşın, bir nedenle (fakat özellikle onu uygulayanların yaşamsal hataları sonucu) çağın gerisinde kaldığını ifade eder. Üçüncüsü ve son olarak, *İslâm'ı çağa söyletmek* düşüncesi. Burası son derece önemlidir. Çünkü bahsedilen çağrı, gelinen çağı İslâm'a göre uydurmak gibi köktenci bir isteğe tekabül etmemektedir. Tam aksine, İslâm'ı, onu yaşayanlar tarafından çoktan yapmaları gereken bir şeyi yani, "her çağa olduğu gibi" bu çağa da ayak uydurduğunu göstermektedir. İhsan Eliaçık (1999), konuya dair olarak Ersoy'un "İslâm'ı modern çağa beğendirmek için eğip bükmek değil modern çağı anlamak ve ona onun diliyle cevap vermek" şeklindeki bir ilkeyi benimsediğini dile getirmektedir. İslâm'ın yenilikçi bir niteliğe sahip olduğunu, yapılması gereken şeyin İslâm'ın özünün kavranıp bunu icra etmek olduğunu ve buradan hareketle İslâm'ın modern bir yorumunun yapılabileceğini iddia eden Ersoy, yenileşme ve ilerleme kavramlarının, İslâm'la çelişen değil, bilâkis onun muhtevasında olduğunu düşünmektedir. Ersoy aşağıdaki pasajında konu ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

"Ölüler dîni değil, sen de bilirsin ki bu din,

Diri doğmuş, duracak dipdiri, durdukça zemin.

Neye israf edelim bir sürü iknâiyât?

Hoca, mâdem ki bu din: din-i beşer, din-i hayat,

Beşerin hakka refik olmak için vicdânı,

Beşerriyetle beraber yürümektir şânı.

Yürümez dersin eğer, rûhu gider İslâm'ın;

O yürür, sen yürümezsen, ne olur encâmın?

Oflu'nun ilmi de olsaydı o îmana göre,

Şimdi baştanbaşa tevhîd ile dolmuştu küre”

(Asım, Safahat:418).

İslâm'ın her çağa yanıt verebilen, canlı ve dinamik bir din olduğunu ifade eden Ersoy'a göre, İslâm'ın sahip olduğu bu yenilikçi özelliği kendi başına bir anlam ifade etmemektedir. İslâm'ı çağdaş bir yorumla ele almanın gerekliliğine inanan Ersoy, bunu ancak İslâm'ın yeni olana uyumlu olduğu düşüncesine sahip bilinçli Müslümanların yine bilimsel çalışmalarla yapabileceklerini savunmaktadır. Yani bilimle güçlendirilmiş ve özü iyi kavranmış bir İslâm'ın, yeryüzünü saracak ve Müslümanlara yol gösterecek kudrete sahip olduğuna inanmaktadır. Fakat mevcut şartlarda yenilikçi düşüncüyü harekete geçirecek bir *adamın*, yani böyle bir zihniyetin olmayışını söylemesi ve bunun büyük bir eksiklik olarak görmesi, benimsediği eleştirel tavrını örneklemektedir. Ersoy, yukarıdaki dizelerinde yer alan, *o yürür, sen yürümezsen, ne olur encâmın*” sözleriyle de beşeri dünyanın kimsenin keyfini beklemeden ilerlediğine ve bunu fark edip harekete geçmeyenleri feci bir sonla karşılaştacakları uyarısını yapmaktadır. Bu nokta aynı zamanda onun ilerleme düşüncesi ile rabitasını ortaya koymaktadır.

Terâkkici (İlerlemeci) Mehmed Âkif

Mehmed Âkif Ersoy, gelişmiş Batı karşısında ayakta kalmanın yegâne yolunun güçlü olmaktan geçtiğini, aksi takdirde Batı karşısında yok olup gitme tehlikesinin orta yerde durduğunu vurgulamaktadır. “İstanbul'a Dönüş” adlı şiirinde sözü edilen tehlikenin somut olarak hayata geçişini üzüntü ile dile getirmektedir.

“İşte Fas, işte Tunus, işte Cezâyir, gitti!

İşte İrân'ı da taksim ediyorlar şimdi.

Bu da gâyetle tabîi, koşanıdır meydan;

Yaşamak hakkını kuvvetliye vermiş Yaradan.

Müslüman, fırka belâsiyle zebun bir kavmi,

Medeni Avrupa üç lokma edip yutmaz mı?

Ey cemâat, yeter Allah için olsun, uyanın!...”

(İstanbul'a Dönüş, Safahat: 179).

Ersoy, aynı zamanda siyasal ve sosyal alanlardaki bölünmüşlüğü sorunsallaştırdığı yukarıdaki dizelerinde, terakki yani *ilerlemenin* zorunluluğuna dikkat çekmektedir. Ersoy'un ilerlemeyi zorunlu bir şey olarak görmesine yol açan nokta teorik değil bizatihi pratik gelişmelerdir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun sürekli toprak kaybetmesi ve İmparatorluktan kopan ülkelerin Batının sömürgesi olmaları, konu ile ilgili yeterli örneklerdir. Ona göre dünya çok değişmektedir ve özellikle Batı toplumları ilerleme yolunda adeta koşarlarken Müslümanlar yerinde saymaktadırlar. Ersoy, ilerlemenin yani "en ileri", "çağdaş" bir dünyaya katılmanın zorunluluğunu salt dünyevi prensiplerle değil dini bir çerçevede açıklamaktadır. "*Bu da gâyetle tabîi, koşanıdır meydan; Yaşamak hakkını kuvvetliye vermiş Yaradan*", sözleriyle bu dünyanın artık kimsenin kayıtsız kalamayacağı bir mücadele alanı olduğunu, acımasız rekabete direnemeyenlerin acınası hale düşeceklerini dile getirmektedir. Ersoy burada inanç bazında sadece diğer dünyayı tek hedef olarak seçmenin yetmeyeceğini belirtmekle, bu dünyanın sadece bir sınav yeri, gelip geçici olduğu şeklindeki dini düşünce ve yorumlarla hesaplaşmaktadır. Seküler tonlara sahip bu yorumlara kısmen o dönemde özelde Batıda egemen olan Sosyal Darwinist⁶ düşünceler etki etmektedir. Charles Darwin'in teorisinin sosyal değişme ile ilgili uzantılarına karşı dikkatli ve ihtiyatlı bir ilgi duymaktadır. Nitekim Ersoy, dönemin ruhu itibarıyla revaçta olan bu bakış açısını, içsel bir anlam değişimine uğratarak, beşeri dünyanın içine girdiği acımasız rakabet ortamını açıklamak noktasında kullanmaktadır. Tanrı'nın da onayladığını iddia ettiği, güçlünün ayakta kalacağı ve zayıfın yok olacağı düşüncesini dillendirmesi, bu zihin algısını kullandığını kanıtlamaktadır.

Ersoy'un konuya dair düşüncelerinde püriten bakış açısının kuvvetli izleri görülmektedir. Çalışmanın bireysel veya ulus bazında yok olacağı rekabet dolu dünya tasarımı, bunu engellemek adına dillendirdiği çalışma çağrısı ve motivasyonu bu dünyaya yöneltme isteği eserlerinin ruhuna sirayet etmekte ve düşüncelerinde olduğu kadar yaşamında da izlediği genel ilkelere dönüşmektedir⁷.

Mehmed Akif Ersoy, ilerleme yolunda benimsenecek yöntemin inkılâp yani yenilenme olması gerektiğini ileri sürmektedir. Yapılacak inkılâbın evrimci, yani zamana yayılan ve ihtiyaca uygun bir içerikte olması gerektiğini savunmaktadır. Gerekli altyapı hazırlanmadan yapılacak bir inkılâbın yarardan çok zarar getireceğini aşağıdaki dizelerde şu şekilde anlatmaktadır:

⁶ Sosyal Darwinizm, Osmanlı aydınları arasında da karşılık bulmuş ve dönemin belki de en fazla tartışılan meselelerinden biri olmuştur. Konu ile ilgili olarak bkz. Atila Doğan, *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006

⁷ Genel anlamda din, özel anlamda Protestanlık mezhebinin sekülerleşme pratiğine bağlı olarak geliştirdiği püriten ahlâk anlayışı için bakınız, Max Weber *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhunu* (çeviren: Zeynep Gürata), 1993, Ankara: Ayraç Yayınları.

“... Mısır'ın en muhteşem Üstâdı Muhammed Abdu,

Konuşurken neye dâirse Cemaleddin'le;

Der ki tilzîmine Afganlı:

-Muhammed dinle!

İnkılâp istiyorum, başka değil, hem çabucak.

...

Oradan âlem-i İslâm'a Cemâleddin'ler.

- Bu, fakat yirmi yıl ister ki kolay görmüyorum...

Yirmi günlük işe bak sen!..”

(Asım, Safahat:441).

Görüldüğü üzere, hızlı ve ani değişimlerin toplumsal yapının dokusunu bozacağını düşünen Ersoy, bu yaklaşımı ile muhafazakâr düşüncenin değişme konusundaki tezlerini paylaşmaktadır. Çünkü muhafazakâr düşünceye göre, devrim tarzında yapılan keskin ve sert değişimler yarar getirmeyen aksine yıkıcı sonuçlar üretir⁸.

Ersoy, ilerleme düşüncesini önemsemekle birlikte onun Batının ve Batılı düşünceye sahip aydınların iddia ettiği gibi tek bir biçiminin ve kimsenin tekelinde olmadığını belirtmektedir. Ersoy, Türk modernleşmesine yön veren aydın-bürokrat kesimin üzerinde ısrar ettiği ve o günkü tartışmalar içinde hâkim pozisyonda olan pozitivist ilerlemeci anlayışa itiraz etmektedir. Bu noktada özellikle Batıyı topyekün taklit yoluyla ilerlemeyi savunanlara, ilerlemeyi, Batıyı topyekün taklit etme olarak anlayanlara karşı cephe almaktadır.

“Mütefekkirlerimiz anlamıyorlar sanırım,

Ki çemenzâr-ı terakkîde atılmış her adım,

---

⁸ Muhafazakâr düşüncenin en genel anlamda değişim konusundaki düşünceleri için şu iki kitaba bakılabilir. Robert Nisbet, R. (1966) *The Sociological Tradition*, University of California Press,1966:11 ve Edmund Burke, *Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler*, (Tercüman:Okan Arslan), Ankara: Kadim Yayınları, 2016. Edmund Burke'un Fansız devrimcileri için sarf ettiği, “başarıları aslında cezaları oldu” sözü, aslında muhafazakârların konu ile ilgili düşüncelerinin genel özeti niteliğindedir.

Değişir büsbütün, akvâma, cemaâte göre;
Başka bir kavmin izinden yürümek, çok kere,
Âdeta mühlik⁹ olur; sonra ne var, her millet,
Gözetir seyr-i tekâmülde birer ayrı cihet,
Bir de hâtırlamıyorlar ki, umûmen beşerin,
Daimâ koştığı o maksada yükselmek için;..”

(Süleymaniye Kürsüsünde, Safahat: 185).

Ersoy, ilerlemenin tüm toplumlar adına yapılan ve dayatılan tanımına itiraz etmekte, farklı toplumların farklı deneyimlerine uygun gelen gelişme modelini aramaktadır. Bir toplum için inşa edilecek olan proje yine o toplumun yapısıyla uyumlu olmalı tezini sahiplenmektedir. Medeniyeti, evrensel bir değer, bilimi ve tekniği bu medeniyetin bileşenleri olarak gören Ersoy, kültürü ve geleneği medeniyetten ayırmaktadır. Bu arada yeri gelmişken değinmek gerekir ki, Ersoy, toplumlar için öngörülen her toplum için geçerli evrensel içerikli yasa ve yaşam tarzına dayalı anlayışlara itiraz etmekte, kültüre özel bir yer ayırmaktadır. Fakat onda hars (kültür) ve medeniyet ayrımı, buradan hareketle kültüre vurgu yapan Alman sosyal bilim geleneği konusunda yeterli teorik derinliğe sahip olduğuna dair verilere pek rastlanmamaktadır. Zaten Ziya Gökalp dışında bu konuda o dönemde yazan entelektüel neredeyse yoktur. Ersoy'da görülen bu ayrımın entelektüel olmaktan çok politik düzlemde gelen, özellikle Osmanlı'nın Almanya ile askeri olarak girdiği müttefiklik ilişkisinin dolaylı bir yansımalarının sezgisel ürünü olduğu ileri sürülebilir.

Konuya dönecek olursa Ersoy, Batı'nın yaşam biçimini olduğu gibi taklit etmeye çalışan zihniyete karşı, geleneğini muhafaza ederek gelişen Japonya'yı, alternatif bir Batı dışı modernleşme, kalkınma ve ilerleme modeli olarak önermektedir. Aşağıdaki dizelerinde genel olarak bu düşüncüyü şu şekilde işlemektedir:

“Sorunuz, şimdi, Japon'lar da nasıl millettir?

Onu tasvîre zafer-yâb olamam, hayrettir!

Şu kadar söyleyeyim: Dîn-i mübînin orada,

---

⁹ Mühlik; öldürücü, tehlikeli, (TDK Sözlüğü, 1998:1604).

Rûh-u feyyâzı yayılmış, yalnız şekli: *Buda*.

Siz gidin, safvet-i İslâmı Japonlarda görün !

O küçük boylu, büyük milletin efrâdı bugün,

Müslümanlıktaki erkânı sinâyette ferîd;

Müslüman demek için eksiği ancak tevhîd;

Doğruluk, ahde vefâ, va'de sadâkat, şefkat;

...

Medeniyet girmiş yalnız fenniyle...

O da sâhiplerinin izniyle.

Dikilip sâhile binlerce basiret, im'ân;

Ne kadar maskaralık varsa kovmuş kapıdan!

Garbın eşyâsı, eğer kıymeti hâizse yürür;

Moda şeklinde gelen seyyie gümrükte çürür!

...

Müslümanlık sanırım parlıyacaktır orada;

Sâde Osmanlı'ların gayreti lâzım arada.

Misyonerler, gece gündüz yeri devretmedeler,

Ulemâ, vahy-i İlahîyi mi bilmem, bekler?..”

(Japon'lar, Safahat: 170-172).

Ersoy, harsını koruyarak medeni olabilen ve bunu da geleneğini terk etmeden yapabildiği Japonya'yı geri kalmış ülkelerin gelişmesi için örnek model olarak göstermektedir. Tahayyül ettiği gelişmişlik çizgisini temsil etmeleri bakımından da Japonları idealize ettiği Müslümanlarla eşitlemektedir. Çünkü özellikle bir erdem hatta bir emir olarak İslâm'da var olan fakat Müslümanların fark edemedikleri çalışma alışkanlığının, kültürlerini büyük bir özen ve

kıskançlıkla koruma refleksinin, ulusal kültürel desenlerle bezenmiş bir bilimin mümkün olduğu düşüncesinin Japonlar tarafından yaşama geçirildiğini belirtmektedir. Gerçek Müslümanların Japonlar gibi olmasını salık veren Ersoy, Japonları adeta bir tek “şahadeti eksik” Müslüman olarak görmektedir¹⁰. Ona göre, orta yerde Japonya gibi bir model dururken, dönemin mütefekkirlerinde görüldüğünü iddia ettiği Batı hayranlığı ve buna eşlik eden Batıcılık düşüncesi yersiz, gereksiz ve yararsızdır.

Batıcılık Eleştirisi

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde başlayan modernleşme hareketleri, özellikle savaşta alınan yenilgilerin sonucunda pratik bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Yani Batı karşısında hem askeri hem de psikolojik olarak üstün olan Osmanlı'nın yenilmeye başlaması, Batının özellikle askeri alanda daha ileri olduğu düşüncesinin benimsenmesine neden olmuştur. Bu durum sadece askeri alanda değil bunların gerisinde yatan bilim ve teknik başta olmak üzere kurumsal alanlarda da artık Batının üstün olduğu itiraf edilmiştir. Dolayısıyla Batı birçok bakımdan çekim merkezi haline gelmiştir. Osmanlı asker ve bürokrasisinin başlattığı modernleşme hamlesinin yörüngesini de ağırlıklı olarak, din ve devlet ilişkileri bazında benzer bir deneyimin ilk sahibi olan Fransız modernleşmesi belirlemiştir. Özelde geleneği ve dini modernleşme ve ilerleme önünde bir engel olarak kodlayan bu modernleşme tarzı Osmanlı aydınlarında bir hayli karşılık bulmuştur. Özellikle pozitivist kanat, modernleşmeyi topyekün Batıcılık olarak kodlamış ve benimsemiştir (Şen, 2012). Batı dışı bir modernleşme düşüncesini benimseyen Ersoy, söz konusu topyekün Batıcılık ideolojisi adı altında, Batı'nın sembol ve simgelerinin taklit edilmesine şiddetle karşı çıkmıştır. “Avrupa'da Tahsil” adlı şiirinde mezkûr zihniyeti şu şekilde eleştirmiştir.

“... zenginlerimiz: *Haydi gidin, fen getirin..*

Diye her isteyen şahsına bilmem kaç bin

Ruble tahsîs ile sevkeylediler Avrupa'ya;

¹⁰ İlber Ortaylı, muhafazakârların ve İslâmcıların genel anlamda, modernleşmenin gelenekle birlikte mümkün olabileceğine dair bir kanıt ve model olarak gösterdikleri Japon modernleşmesinin yanlış bir tercih olduğunu iddia etmektedir. Çünkü Ortaylı'ya göre, Japon Tanrısız dinlere dayalı Japon gelenekleri her şeyden önce seküler bir içeriğe sahiptir. Yani modernleşmenin en temel paramatresi olan sekülerlik düşüncesi, Japon geleneğinin en önemli özelliğidir ki bu bakımdan başta din ve devlet ilişkilerinde ve gündelik yaşamda laiklik problemi yaşanmadan modernliğe geçilebilmiştir. Diğer yandan Japonlar zaten Batılı eserleri takip etmeleri ve Batılı dünya görüşünü sahiplenmeleri bakımından sıra dışı bir yere sahiptir (Ortaylı, 2003: 23).

Pek fedakâr idi hemşehrilerim doğrusu ya.
Bu giden kaafileden birçoğu cidden tahsîl
Ederek döndü. Fakat geldi ki üç beş de sefil,
Hepsinin nâmını telvîse bihakkın yetti...
Gönderenler ne peşîman oldu şimdi !

...

Geldi bir tânesi akşam, hezeyanlar kustu!
Dövüyordum, bereket versin, edepsiz sustu.
Bir selâmet yolu varmış... O da neymiş? Mutlak,
Dini kökten kazımak. Sonra evet, Ruslaşmak!
O zaman iş bitecekmîş... O zaman kızlarımız
Şu tutundukları gayet kaba, pek mânâsız
Örtüden sıyrılacak... Sonra da erkeklerden,
Analık ilmini tahsil edecekmiş... Zâten,
Müslümanlar o sebepten bu sefalette imiş;
Ki kadın "sosyete" bilmezmiş, esârette imiş!...
Din için, millet için iş görecek alçağa bak;
Dini pâmâl edecek, milleti Rus'tlaştıracak!..."

(Avrupa'da Tahsil, Safahat: 166-167).

Ersoy, 1928 yılında yazdığı yukarıdaki şiirinde, Batı'da eğitim görüp Türkiye'ye dönen insanların ağırlıklı olarak benimsedikleri pozitivist dünya görüşlerine, buradan hareketle kendi toplumlarına oryantalist bir gözle bakmalarına ve dini, *mân-i terâkki* yani ilerleme önünde bir engel olarak gören anlayışlarına büyük bir kızgınlıkla ve şiddetle muhalefet etmektedir. O dönemde özellikle başta din ve modernleşme ilişkisinde kendini gösteren bu konu büyük

tartışmaların ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Öncesinde Ernest Renan ve Osmanlı aydınları arasında akademik olarak başlayıp kısa sürede siyasi polemiklere dönüşen söz konusu tartışmanın bir tarafında Ernest Renan yer almıştır. Renan'a göre, İslâm türlü bakımlardan modernite ile sorun yaşamakta ve doğası gereği ileri dünyayı temsil eden moderniteyle uzlaşmamaktadır. Polemiğin diğer tarafında bulunan Namık Kemâl ise Renan'ın sözü edilen görüşlerine karşı bir reddiye yazmıştır¹¹. Bu polemiklere daha sonra Ersoy da doğrudan dahil olmuş, bu defa ülke içinde güçlü bir sima olan Tevfik Fikret'le benzer bir tartışma yaşamıştır.

Ersoy en genelde, medeniyeti Batılı kültür ve yaşam değerlerinin transferinin ülkenin modernleşmesi için en uygun yol olduğu şeklindeki anlayışa karşı çıkmaktadır. Ersoy nezdinde sözü edilen anlayış *dini kökünden kazımak*, dizesinde ifadesini bulmaktadır. Dizelerde geçen *Ruslaşmak*¹² sözcüğü pejoratif bir anlama sahiptir ve muhafazakârlar nezdinde kuvvetle muhtemel dinsizliğe karşılık gelmektedir.

Yeri gelmişken değinmek gerekir, Ersoy medeniyete karşı değildir, çünkü medeniyeti çok önemser. Onun karşı çıktığı şey medeniyet kisvesiyle bütünleşen sömürgeciliktir. Ersoy, Batı ve sömürgecilik ilişkisinin yan yana geldiği dönemde, Batıya karşı temkinli hatta teyakkuz halindedir. Böylesi bir ortamda Batıyla olan ilişkiyi tayin eden temel etkenin, barışçıl bir kültürel alışveriş ve değişim değil, sömürgecilik ve onun kültürel alanı yapı bozuma uğratan istilacı karakteri olduğunu düşünmektedir. Nitekim Ortaylı'nın (2003: 27), "hars batıya olan kuşukuyu besleyen bir kavramdı" derken kastettiği şey budur. Ersoy'un Batı kültürüne karşı çıkmasında, İslâm adına Batıdan bir şey almaktan çekinmesine vesile olan gerekçenin diğeri dinselidir. Yani Batı son halükârda Hıristiyan geleneğine dayanmaktadır fakat sekülerleşme süreci ile ondan da uzaklaşmıştır. Dolayısıyla Mehmed Âkif Ersoy, Batı'ya karşı temkinli ve ayıklamacı bir tavır içindedir. Nitekim Ersoy'a göre, Batı'nın bilimi ve fenni alınmalı, teknolojisi kullanılmalı ama kültüründen uzak durulmalıdır. Ersoy, "Terakki'nin Sırrı" adlı şiirinde konu ile ilgili olarak şunları ifade etmektedir:

¹¹ Konu için Bkz. Namık Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri 1 (Bütün Eserleri)*, (Hazırlayanlar: Nergiz Yılmaz Aydoğdu ve İsmail Kara), İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005.

¹² Ersoy'un, Rus Ekim Devrimi'nden sonra yazdığı yukarıdaki şiirinde kullandığı *Ruslaşmak* tabiri, sosyalizme ve sosyalist düşünceye, toplum düzenine ve ahlâk anlayışına dair genel bakışını gözler önüne sermektedir. Osmanlı'nın modernleşme seyrinde Batılılaşmak genelde Frenkleşmek olarak tabir edilirken, Rus devriminden sonra dinin toplumda daha da minimize edilmesi olarak beliren tabloda muhafazakâr ve İslâmcı düşünürler, seküler düşünceyi mahkûm etmek için *Ruslaşmak* tabirini kullanmayı tercih etmişlerdir. Birçok nedenle materyalist düşüncenin dinsizlik olarak görüldüğü muhafazakâr düşüncede, sosyalist düşünce, *Ruslaşmak*, *Moskoflaşmak* dinsizlik ve ateistlik anlamında kullanılmaktadır.

“Başka yerlerde taharrîye heveslenmeyiniz.

Onu kendinde bulur yükselecek bir millet;

Çünkü her noktada tâklid ile sökmöz hareket.

Alınız ilmini Garb'ın, alınız san'atini;

Veriniz hem de mesâinize son sür'atini”

(Terakki Sırrı, Safahat:187).

Ersoy modernleşmenin dinden arınmayla değil ancak onunla birlikte bir yenilenme ile, geleneğe rağmen değil gelenekle mümkün olduğu tezini savunmaktadır. Ona göre alınması gereken Batının yöntemidir, kültürü değildir. Kılık kıyafetin değişimi bir toplumu Batılı yapmaz aksine bu tarz bir özenti o toplumun kültürel değerlerini yok eder. Buradan da Ziya Gökalp'in (1976:32-33), hars ve medeniyet arasında yaptığı ayırmadan hareketle, medeniyetin alınması fakat her kültürün içinde beliren harsın korunması gerektiği düşüncesi bu noktada Ersoy'a uygun görünmektedir. Ersoy özellikle, Batının yaşam biçimini, sembol ve simgelerini taklit eden zihniyeti eleştirmektedir. Bu çerçevede Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan devrim tarzındaki değişimlere karşı tepki göstermiştir. Fakat ortaya koyduğu tepkisini, 1925-1936 yılları arasında yaşadığı Mısır deneyiminden sonra sözü edilen tepkisini terk etmeye başlamıştır. Çünkü mezkûr deneyimin sonucunda, İslâm'da kalıp tedrici değişimeli şeklindeki, önceleri Ersoy'u da etkileyen bu çağırının pratikte mümkün olmadığı bizatihi Ersoy tarafından da teslim edilmiştir. Nitekim muhtelif zamanlarda yaptığı birkaç konuşmasında kendisine isnat edilen Cumhuriyet karşıtlığının aksine¹³, Cumhuriyet'in yarattığı değişim, atmosfer ve özellikle Atatürk hakkında aşağıdaki pasajında da görüldüğü gibi olumlu görüşler ileri sürmüştür.

¹³ Ersoy'un Cumhuriyet'le ilgili duyguları öteden beri tartışılmalıdır. Muhafazakâr ve İslâmcı kanadın, Ersoy'u, Cumhuriyet eleştirisi ile öne çıkarıp, bunu kendilerinin benzer eleştirel pozisyonlarını tahkim etmek için kullandıklarına dair iddialar yer almaktadır. Nitekim Ersoy'un torunları, onu böylesi bir tartışmaya sokmaya çalışan bir habere karşı düzeltme yazısı kaleme alma ihtiyacı hissetmişlerdir. Söz konusu yazıda şunlar yer almaktadır: “1 Hazirandaki “Kuran Mealini Kim yaktı” başlıklı yazıda, İstiklal Marşı ve Safahat'ın yazarı, büyük şair ve vatansever, Milli Mücadelemizde Atatürk'ümüzün yanında yer almış, konuşmaları ile halkımızın milli mücadelede yer almasında büyük rol oynamış, sonra aldığı davet üzerine Mısır Üniversitesi'nde ders vermek için Mısır'a gitmiş olan Mehmed Akif Ersoy'un Cumhuriyet devrimlerine karşı buruk ve mesafeli olduğu yazılmıştır. Bu haksız ve yanlış bir tanımlamadır. M.Akif Ersoy hem ders vermek hem de kendisine verilen Kuran'ı Türkçe'ye çevirme vazifesini yerine getirmek üzere Mısır'a gitmiştir. Ancak ne yazık ki hastalığı bu vazifesini tamamlamasına imkân vermemiştir. Tüm torunları adına Selma Argan” (Hürriyet 5 Temmuz 2004).

"Mısır'da on bir yıl kaldım. Fakat on bir saat daha kalsaydım artık çıldırırdım. Sana bir halishane fikrimi söyleyeyim mi: İnsanlık da Türkiye'de, milliyetçilik de Türkiye'de Müslümanlık da Türkiye'de. Allah benim ömrümden alsın Mustafa Kemal'e versin" (Öztürk,2008: 244)

Ersoy'un, Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürk hakkındaki fikirlerinde meydana gelen değişikliklerde beliren bu konu, daha geniş çerçevede toplumsal değişme, daha özeldense bu değişimin din ve gelenekle ilişkisinde kendini gösteren bir tartışmanın bir uzantısıdır. Tartışma genel olarak şu minvalde ilerlemektedir. Bir geleneğin, gelenek olmak bakımından kendini değiştirebilmesi mümkün müdür? Şayet değiştiremiyorsa ona daha üst bir çerçevede müdahale etmek gerekir mi?¹⁴ Türkiye'de genel olarak muhafazakâr ve özel olarak İslâmcı düşünürlerin de modernleşme süreci kapsamında bizatihi pratikte de dahil olduğu tartışmada, tuttukları saf değişimin gelenekle birlikte yürümesi, ona rağmen bir değişimin mümkün olmaması yönündedir. Ersoy'un da Mısır deneyimi öncesi büyük bir iştahla benimsediği bu görüşün, aynı deneyim sonucunda değişmeye başladığının izleri görülebilmektedir. Çünkü "pantolon giydiği için dahi eleştirildiği" Mısır'da, geleneğin içine gömüldüğü değerler nedeniyle kendiliğinden kolay kolay değişmediği hatta gelişimin önünde bizatihi kendisinin olduğu algısı Ersoy'da karşılık bulmaya başlamıştır. Söz konusu deneyim ayrıca Ersoy'a, farklı yöntemleri deneyen her iki ülkenin gelişmişlik durumunu karşılaştırma imkânı da vermiş ve Ersoy sonuç itibarıyla Cumhuriyet'i daha ileri olması nedeniyle benimsemeye başlamıştır.

Ersoy'un Milliyetçilik Anlayışı

Mehmed Âkif Ersoy'un milliyetçilik konusundaki düşüncelerinin tarihsel olarak, dönemlere ayırarak okunması son derece önemlidir. Çünkü Ersoy'un konuya dair görüşleri dönemlere göre farklılık göstermektedir. İlk dönem Ersoy ümmetçidir, "Panİslâmistir ve dolayısıyla Panturanist ya da Türkçülük vurgulu Türk milliyetçiliğine karşıdır" (Köroğlu, 2004:302). Ersoy bu dönemde, özellikle Ziya Gökalp'in *Turanlı* fikirleri etrafında geliştirdiği milliyetçi düşünceleri eleştirmektedir.

¹⁴ Bu konu, özel olarak yöntem ve bilgi teorisi bağlamında ele alınan fakat başta toplumsal değişme olmak üzere daha geniş bir çerçeve kazanan Gadamer ve Habermas arasında yürütülen ünlü bir tartışma etrafında ele alınabilir. Söz konusu tartışmaya göre Gadamer, geleneğin bir gelenek olmak bakımından öz bir değer taşıdığını, bir güç olarak insanı ve toplumu belirlediğini ifade eder. Habermas ise bir geleneğin, bizatihi kendisini gelenek olarak sınırladığı ve belirlediği için kendiliğinden değişmesinin mümkün olmadığını, onun ancak daha üst ve evrensel bir referans baz alınarak değişebileceğini veya değiştirilebileceğini varsayar. Konu için bkz *Hümaniter Disiplinler*, (Derleme ve tercüme: Hüsamettin Arslan), İstanbul, Paradigma Yayınları, 2002

“Cemi'yyete bir fırka dedik, tefrika çıktı:
Sapasağlam iken milletin erkânını yıktı.
"Turan İli" namıyla bir efsâne edindik;
"Efsâne, fakat gâye! Deyip az mı didindik?
Kaç yurda veda etmedik artık bu uğurda?
Elverdi gidenler, acıyın eldeki yurda!”

(Hâlâ mı Boğuşmak, Safahat, 462).

Dizelerinde de görüleceği üzere, ümmet düşüncesi etrafında Osmanlı ethos'unu sahiplenmekte ve bunu son derece önemsemektedir. Aksi durumda Ersoy, aşağıdaki dizelerinde de görüleceği üzere milliyetçilik rüzgârının Osmanlı İmparatorluğu'nu daha da parçalayacağını ifade etmektedir. O'na göre çözümlenin önüne geçmek için İslâm'ın birleştirici gücüne ihtiyaç vardır. İslâm en büyük milliyettir ve ümmet olmanın gücüne inanılmalıdır.

“...“Karadağ haydudu, Sırp eşşeği, Bulgar yılanı,
Sonra Yünnân iti, çepeçevre kuşatsın vatânı...
Târumâr eyleyiversin de bütün ordumuzu,
Bizi kovsun, elimizden alarak yurdumuzu...
...
Seni tahrîk eden üç beş alığın ma'rifeti!
Ya neden beklemiyordun bu rezil âkıbeti?
Hani, milliyetin İslâm idi... Kavmiyyet ne!
Sarılıp sımsıkı dursaydın a milliyetine...”

(Hakkın Sesleri, Safahat: 205)

İslâm'ı milliyet olarak okuyan Ersoy, milliyet terimini, ulus gibi modern milliyetçiliği temsil eden kavramlardan ayrı tutmaya çalışmaktadır. O'na göre içinde ayrılık ilkesi bulunan milliyetçiliğin etnik formu, milletleri parçalamak için

özellikle oluşturulmuştur. Ersoy, bu bağlamda tuzağa düşürülen Sırlara, Yunanlılara vb. büyük bir kızgınlık duymaktadır. Kavim zihniyetinden sıyrılmayı ve İslâm'ın kuşatıcı şemsiyesine davet eden bu metinler, Ersoy'un cemaatçi birlik idesine sahip olduğunu göstermektedir.

1908 ve sonrasını oluşturan ikinci dönem Ersoy çağın ruhunun milliyetçilik olduğu konusunda ikna olmuş ve milliyetçiliği benimsemiştir. Bunda da özellikle I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın cihat çağrılarında Müslümanların pek itibar etmemesi, aksine milliyetçi ayaklanmalar ile Osmanlı'ya karşı savaşmaları çok etkili olmuştur. Dahası İlber Ortaylı'nın ifadesiyle, "Osmanlıcılık, ulusalcılığın dünyasında ölü doğmuştu" (Ortaylı, 2003: 154). Fakat Ersoy'un benimsediği milliyetçilik pozitivist bir milliyetçilikten ziyade, din tarafından içeriği donatılmış mukaddesatçı bir milliyetçiliktir. Yani Ersoy, dinin ve milliyetçiliğin birbirinden uzak algılanan tanımlarını birbirine yaklaştırarak, bu iki anlayışı tek bir potada eritmeyi başarmıştır. Nitekim Topçu'ya göre Ersoy'un, "Çanakale Şehitleri" adlı şiirinde "dini irade ile milli irade hiçbir kitapta ve dimağda görülmemiş şekilde" birleştirilmiştir (Topçu, 1998: 40-41). Özellikle söz konusu irade, İstiklâl Marşı¹⁵ olarak kabul edilen şiirinde zirveye çıkmıştır.

"Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım.

Hangi çılgın, bana zincir vuracakmış? Şaşarım

Kükremiş sel gibiyim: bendimi çiğner aşarım;

Yırtarım dağları, enginlere sığmam taşarım...

...

Dalgalan sen de şafaklar gibi ey şanlı hilal!

Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helâl.

Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl:

Hakkıdır, hür yaşamış, bayrağımın hürriyet;

Hakkıdır, Hakk'a tapan, milletimin istiklâl".

---

¹⁵ 1 Mart 1921'de, Meclis'in açtığı yarışmaya katılan yedi yüzden fazla şiir içinde yazdığı şiiri, 'İstiklal Marşı' olarak seçilmiştir. Yapılan yarışmanın ve İstiklâl Marşı'nın kabulü esnasında yer alan tartışmalar için, dönemin Meclis tutanaklarına bakılabilir. Bkz. TBMM Zabıt Cenderesi, 12.III.1337, Devre I, Cilt9,s:84-90.

Mehmed Âkif Ersoy sözü edilen şiirde öncelikle tam bir hürriyet düşkünü olarak karşımıza çıkmaktadır. İstiklâl düşüncesine ezelden beri sahip olma, dizede öteden beri bu düşüncede bir aksamanın olmadığını ve kendisini ve ülkesini esir almak isteyenlere karşı verilen gözdağını dile getirmektedir. Nitekim şiirin devamında yer alan, *Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım* dizesinde de, Türkleri esir almaya yönelik bir girişimi, adeta komik bulmaktadır. İstiklâl düşüncesini *bayrak* ve *ırk* kavramlarıyla bütünleştirerek dile getiren Ersoy, istiklâlin ancak kan dökülerek kazanıldığını ve bu nedenle de değerli olduğunu vurgulamaktadır. *Sana yok ırkıma yok izmihlâl*, dizesinde yer alan *izmihlâl* (yıkılma, çökme) sözcüğü ile ülkenin çökmeyeceğine dair inancını vurgulamaktadır. Ardından Ersoy, istiklâl kavramını Tanrı'ya olan inançla bütünleştirerek ve bu hakkı hem hür olan hem de Tanrı'ya inancı bulunan milletine atfederek, İstiklâli dinselileştirmektedir. Yani, milliyetçilik, dinsel bir formda karşımıza çıkmaktadır. Ersoy'da inanç milli bir tahayyülle birleşerek karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

Mehmed Âkif Ersoy birçok açıdan sıra dışı özelliklere sahiptir. Ersoy'u sıra dışı kılan bir özelliği gerçekçi ve özeleştirel düşünce kapasitesine sahip olmasıdır. Şöyle ki topluma dair analizlerinde sorunların nedenini iyi tahlil eden Ersoy, yaşadığı dönemin sorunlarının kaynağının üstünü kapatmak yerine, Müslümanların akıl, felsefe ve bilim başta olmak üzere çağdaş yaşama yön veren etkinliklerden uzak kaldığını, dini akıl dışı bir çerçevede yaşadıklarını söyleyecek kadar cesur bir kişidir. Aklın ve felsefenin kavşağında yer almayan bir İslâm'ın cehalet sarmalında debelendiğini ileri süren Ersoy, çıkışın bir tarihte yapılabildiği şekliyle akıl ve felsefe ile hem hal olmasıyla mümkün olabileceğini dile getirmektedir. Yine bilimin insanları içine düşükleri kötürümlükten kurtarabilecek önemli bir kılavuz olduğunu belirtir.

Ersoy modernleşmenin ve ilerlemenin kaçınılmaz olduğunu söylemekte fakat bunun farklı yollarının da bulunduğunu da eklemektedir. Sorunların çözümü adına teklif ettiği öneriler sıra dışıdır. Ersoy modernleşmeye ve en genel hatlarıyla medenileşmeye karşı değildir. Onun karşı olduğu şey sömürgecilik ve medeniyet adına Batının yaptığı uygulamalardır. Şunu söylemek gerekir ki, Ersoy'u, çalışmaları açısından yekpare ele alamayız. Erken dönem Ersoy ile geç dönem Ersoy'un düşünceleri arasında farklılıklar vardır. Bunun en iyi örneğini onun milliyetçilik karşısında değişen görüşlerinden anlayabiliriz. İlk döneminde milliyetçilik konusunda oldukça sert söylemlere sahip olan Ersoy, zamanla yaşanan gelişmelerle birlikte seküler olmayan, aksine imânla takviye edilmiş bir milliyetçilik düşüncesini benimsemiştir. Dönemin çalkantılı tarihsel yapısından hareketle dönüşen Osmanlı toplum yapısını bir arada tutacak ethosu dini motiflerle bezenmiş milliyetçilik olarak ortaya koymuştur.

Kaynakça

- BURKE, E., 2016, *Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler*, (Tercüman:Okan Arslan), Ankara: Kadim Yayınları
- DOĞAN A., 2006, *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- DÜZDAĞ, M.E., 1998, *Mehmed Akif Ersoy*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- ERSOY, M.A., 1997, "Asım", *Safahat*, İstanbul: İnkılap Yayınevi
- ERSOY, M.A., 1997, "Avrupa'da Tahsil", *Safahat*, İstanbul: İnkılap Yayınevi
- ERSOY, M.A., 1997, "Beşinci Kitap", *Safahat*, İstanbul: İnkılap Yayınevi
- ERSOY, M.A., 1997, "Çin ve Mançurya'da", *Safahat*, İstanbul: İnkılap Yayınevi
- ERSOY, M.A., 1997, "Hakkın Sesleri", *Safahat*, İstanbul: İnkılap Yayınevi
- ERSOY, M.A., 1997, "Hâlâ mı Boğuşmak ", *Safahat*, İstanbul: İnkılap Yayınevi
- ERSOY, M.A., 1997, "İstanbul'a Dönüş", *Safahat*, İstanbul: İnkılap Yayınevi
- ERSOY, M.A., 1997, "Safahat", *Safahat*, İstanbul: İnkılap Yayınevi
- ERSOY, M.A., 1997, "Süleymaniye Kürsüsünde", *Safahat*, İstanbul: İnkılap Yayınevi
- ERSOY, M.A., 1997, "Şark", *Safahat*, İstanbul: İnkılap Yayınevi
- ERSOY, M.A., 1997, "Terakki Sırrı", *Safahat*, İstanbul: İnkılap Yayınevi
- ERSOY, M.A., 1997, "Türkistan'a Hareket", *Safahat*, İstanbul: İnkılap Yayınevi
- ELİAÇIK, İ., 1999, "Mehmet Akif Üzerine Söylenmeyenler", *Ülke Dergisi*, Aylık Düşünce ve Kültür Dergisi, Aralık, Sayı 41
- ELİAÇIK, İ., 2004, *Mehmet Akif Ersoy*, İstanbul: İlike Yayıncılık
- GADAMER, H-G., 2002, "Hermeneutik Problemin Evrenselliği", *Hermeneutik ve Hümaniter Disiplinler*, (Derleme ve tercüme: Hüsametin Arslan), İstanbul, Paradigma Yayınları
- GÖKALP, Z., 1976, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*, (Hazırlayan İbrahim Kutluk), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları

HABERMAS, J., 2002, "Hermeneutiğin Evrensellik Talebi", *Hermeneutik ve Hümaniter Disiplinler*, (Derleme ve tercüme: Hüsamettin Arslan), İstanbul, Paradigma Yayınları

KARA, İ., 2004, "İslâmcı Söylemin Kaynakları ve Gerçeklik Değeri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslâmcılık* (Cilt 6), İstanbul:İletişim Yayınları

KEMAL, N., 2005, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri 1 (Bütün Eserleri)*, (Hazırlayanlar: Nergiz Yılmaz Aydoğdu ve İsmail Kara), İstanbul:Dergâh Yayınları

KÖROĞLU, E., 2004, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) Propagandanan Millî Kimlik İnşâsına*, İstanbul: İletişim Yayınları

LAPİDUS I.M., 1996, *Modernizme Geçiş Sürecinde İslâm Dünyası*, (çeviren:Sefa Üstün), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları

NİSBET, R., 1966, *The Sociological Tradition*, University of California Press

OGUR E., 2008, "Asım'da Eğitim Değerleri", I.Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiri Kitabı, Cilt I, Mehme Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları

ORTAYLI, İ., 2003, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: İletişim Yayınları

ÖZTÜRK Y.N., 2008, *Allah ile Aldatmak*, İstanbul:Yeni Boyut Yayınları

ÖZTÜRKMEN, N. M., 1969, *Mehmed Âkif ve Dünyası*, Ankara: Altınok Yayınları

ŞEN H., 2012, *Kemalist Modernleşme ve İslâmcı Gelenek*, Ankara: Kadim Yayınları

TBMM Zabıt Cenderesi, İstiklal Marşı'nın Kabulü, 12.III.1337, Devre I, Cilt9

TOPÇU, N., 1998, *Mehmed Âkif (Bütün Eserleri 10)*, İstanbul:Dergâh Yayınları

Türkçe Sözlük 1998 Türk Dil Kurumu, Ankara

ÜLKEN, H.Z., 1966, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, I.Cilt*, İstanbul: Selçuk Yayınları

WEBER M., 1993, *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu* (çeviren: Zeynep Gürata), Ankara: Ayraç Yayınları

SOSYAL DIŞLANMA VE GÖÇ: MÜLTECİ İŞÇİLER ÖRNEĞİ

Seda TOPGÜL*

Öz

Bu çalışmanın amacı Tokat ili özelinde Iraklı mülteci işçilerin yaşadıkları sosyal dışlanmanın dinamiklerini ortaya koymaktır. Bu nedenle mülteci işçilere karşı işgücü piyasasında yaşanan sosyal dışlanma, mülteci işçilerin deneyimleri üzerinden araştırılmıştır. Araştırmanın sonuçları Tokat'taki en büyük mülteci gurup olan Iraklıların, çalışma yaşamında karşılaştıkları sıkıntılara ışık tutacağı ve duyarlılığı arttırabileceği düşüncesi ile önemli görülmektedir. Araştırma kartopu örneklem yöntemi ile ulaşılan görüşmeciler ile nitel araştırma yöntemlerinden olgu bilim olarak desenlenmiştir. Sonuçlar içerik analizi yöntemi ile kavramlaştırılmıştır. Çalışmada mülteci işçilerin işgücü piyasasından nasıl dışlandıkları incelenmiş ve çalışma sonucunda bu dışlanma dinamiklerinin farklı faktörlere bağlı olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal dışlanma, Göç, Mülteciler, İşgücü, Iraklı

Social Exclusion and Immigration: Refugee Workers Example

Abstract

The purpose of this study is to reveal the dynamics of the social exclusion experienced by the Iraqi refugee workers in the labor market of Tokat. Hence, the social exclusion observed in the labor market against the refugee workers has been researched in accordance with the experiences of refugee workers. The results of the research are significant to the light on the problems of the largest refugee group in Tokat, the Iraqi, and to raise awareness among the public. The research was designed with phenomenology technique among the qualitative research methods with the participants accessed via the snowball sampling. It was examined in the study how refugee workers are excluded from the labor market and revealed that such exclusion dynamics depend on different factors.

Keywords: Social exclusion, Immigration, Refugees, Labor force, Iraqi

---

* Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, e-posta: seda.topgul@gop.edu.tr
Makale Gönderim Tarihi: 12.05.2016, Kabul Tarihi: 7.10.2016

Giriş

Sosyal dışlanma çok boyutlu bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğitimden, sağlığa, istihdamdan siyasi katılıma kadar birçok alanda farklı dışlanmışlıklarla karşılaşmaktadır. Sosyal dışlanma kavramı adil olmayan sosyal ilişkileri ve katılım için gerekli fırsatları içeren sosyal yapılara dâhil olmama/olamama durumunu ifade eden bir kavramdır. Kişilerin tanınması, yapabilme olanaklarının sağlanması, eşitlik ve vatandaşlıklarının sağlanması sosyal dışlanmayı engellemede önemli rol oynayan üç temel kavramdır. Genel olarak kavramın ortaya çıkışının ilk olarak 1970'lerde Fransa'da önemli sosyal ve ekonomik değişkenler ve küreselleşme ile ortaya çıkan problemlere yönelik olarak vatandaşların sosyal hakları ile ilgili olduğu görülmüştür. Sosyal dışlanma kavramı 1989'da Avrupa Komisyonu, 1990'lardan itibaren de artan işsizlik oranları, göç, refah devletinin gerilemesiyle birlikte, Avrupa Birliği'nin temel sosyal politika konusu olmuştur (Sapançalı, 2005: 60; Coşkun ve Tireli, 2008: 4; Yıldırım, 2014: 95; Yanicki, Kushner ve Reutter, 2015: 121).

Sosyal dışlanma bir çeşit sosyal hastalık olarak toplumsal bir engellilik hali olarak da kabul görmüş ve çok boyutlu olmasına rağmen en temel noktasının işgücü piyasalarından dışlanma olduğunu belirtmiştir. İşgücüne dahil olma noktasının diğer boyutlardan ayrılan kısmı, ekonomik anlamda dışlanmanın her şeyden dışlanmak anlamına gelmesidir. Örneğin kısıtlı vatandaşlık haklarına sahip olmak (mülteci ya da sığınmacı olduğu için gibi) işgücü piyasalarına dâhil olma fırsatlarını engelleyebilmektedir. Refah devletlerinin çoğunda işgücünden dışlanma aynı etkiye sahiptir. Aile sistemini ve toplumsal desteği tehdit eder. Ekonomik anlamda dışlanma diğer dışlanma türlerinin temelini oluştursa da diğer yandan kavramın sadece ekonomik olmadığını ve siyasal, kültürel, hukuki ve kişisel boyutları olan bir süreçler bütünü olduğunu ifade eder. Bu süreçleri başlatan temel nokta ise ekonomik yaşamın dışında kalmaktır. Bu anlamda bakıldığında sosyal dışlanma kavramının son dönem üretilmiş moda bir kavram olmadığı ve geçmişten beri var olan yoksulluk kavramının moda tanımı olarak gösterildiği belirtilmektedir. Ancak sosyal dışlanma, sadece yoksulluk kavramından ibaret değildir. Yoksulluğu da kapsayan geniş bir kavramdır. Çünkü dışlanmış kişiler her zaman yoksul kişiler değildir. Göçmenler, azınlıklar, engelliler, belirli kadın ve çocuklar yoksul olmamakla birlikte toplumdan dışlanmış olabilirler (Alden ve Thomas, 1998: 9-13; Sapançalı, 2005: 53-57; Tokol, 2012: 152).

Sosyal dışlanmayı işsizlikle aynı anlama geldiğini belirten görüşlerde vardır. Özellikle uzun süreli işsizliğin sosyal bağların zayıflaması anlamına geldiğini ve ekonomik ve sosyal olarak da dışlanmaya yol açtığını belirtmektedirler (Clasen, Gould ve Vincent 1997: 37). Genel olarak değerlendirildiğinde sosyal dışlanmanın en önemli noktasının ekonomik boyutu olduğu dikkat çekmektedir. İşsizlik, yoksulluk, işgücü piyasası dışında kalmak gibi dışlanma dinamikleri diğer sosyal haklara erişimi de engellediği için sosyal dışlanma eşittir ekonomik haklara erişememek olarak tanımlanabilir.

Bu çalışmanın amacı, yoksulluk ve işsizlikle paralel olduğu düşünülen sosyal dışlanma çalışmalarının aksine, literatürde sınırlı bir yer kaplayan mülteci işçilerin işgücü piyasalarından sosyal dışlanmışlıklarını araştırmaktır.

1. Sosyal Dışlanma Kavramı

Sosyal dışlanma Avrupa'da çok farklı kavramlarla da ifade edilmektedir. Bunlardan bazıları, sosyal marjinalleşme, yeni yoksulluk, demokratik/politik dışlanma, kabul edilebilir minimum yaşam standartlarından dışlanma, ırkçılık ve toplumsal cinsiyeti de içeren kültürel dışlanma, aileden ya da toplumdan dışlanma, uzun süreli yoksulluk, ekonomik dışlanma ve işgücü piyasalarından dışlanmadır. Bütün bu dışlanma çeşitleri sosyal dışlanma ile eşanlamli kullanılmaktadır. Kavramın çok boyutlu olması nedeni ile Avrupa'da dışlanmış kesimleri tanımlarken sıklıkla kullanılmaktadır. Sosyal dışlanma, düşük ücretli çalışan yoksulları ifade etmek içinde kullanılırken, coğrafi olarak bireylerin yer aldıkları toplumda politik, kültürel, ekonomik olarak çeşitli aktivitelere katılamamasını da ifade etmektedir (Peace, 1999: 397; Peace, 2001: 22-28).

1980'lerde sosyal eşitsizliklerin sadece yoksullukla açıklanamayacağı görülmüştür. Sosyal dışlanma sadece yoksulluk ya da işsizlik nedenleriyle ekonomik alanlardan dışlanmayı içermez. Aynı zamanda sosyal, siyasal ve kültürel yoksunluğa da yol açmaktadır. Bu nedenle sosyal eşitsizlikleri açıklamak için yoksulluğun dışında yeni bir kavrama ihtiyaç duyulmuştur. Bu kavram "sosyal dışlanma" ile ifade edilmiştir. Sosyal dışlanma kapsamı itibariyle farklı tanımlamalar içerse de, temelini oluşturan unsur ekonomik yetersizliktir. İşgücü piyasasında(n) dışlanmış ya da işgücü piyasasına katılamayan gruplar asgari yaşam standardını sağlayamadıklarından sosyal olarak dışlanmış kesimi oluşturmaktadır. Ekonomik yoksunlukla ilişkili olarak bu gruplar, sağlık, eğitim, konut gibi temel gereksinimlerden yoksun kalabilmektedir. Ekonomik olarak dışlananlar, eğitim olanaklarına ulaşmada da yoksun kalacaklarından daha iyi

işler bulma olanağından da yoksundurlar. İşsizlik şeklinde sosyal dışlanmaya maruz kalan birey, sosyal güvence desteğinden de yoksun kalacaktır (Çakır, 2002: 98; Tartanoğlu, 2010: 2-5).

Sosyal dışlanma, farklı bir tanımlamaya göre ise, yoksulluk ve bölüşüm sorununun reddi olarak da görülmektedir. Sosyal dışlanma kavram itibariyle toplumdaki sınıfları yok sayarak, toplumu sosyal dışlanmışlar ve dışlanmamışlar olarak ikiye ayırdığı ve bu anlamda, işçi sınıfının bir kısmını da sosyal dışlanma kavramına dâhil ederek toplumu parçaladığına ilişkin düşünceler de bulunmaktadır. Sosyal dışlanma bölüşüm ilişkilerini sorgulamaya engel bir yaklaşımdır. Aynı zamanda bölüşüm adaletsizliğini ifade eden yoksulluk kavramının reddi anlamına da gelmektedir. Bu düşünceye göre, işçi sınıfının önemli bir bölümünü de yok saymaktadır (Özkaplan, Yücesan-Özdemir ve Özdemir, 2005: 80; Yücesan-Özdemir, 2007: 100-103; Yücesan-Özdemir, 2008: 74-77; Freire, 2010: 118).

İşsizlik ve yoksulluk zaman içerisinde, sosyal dışlanma ile eşit ele alınmaya başlanmıştır. Ancak her ülkedeki işsizleri ya da yoksulları, sosyal dışlanmış kabul etmek bu kesimlerin yoksulluk düzeylerini eşit kabul etmektir. Oysaki ülkeler arası farklar göz önüne alındığında, her yoksul ya da işsiz sosyal dışlanmış olarak tanımlanamamaktadır (Yepez Del Castillo, 1994: 164; Silver, 1994: 535). Örneğin ABD'de ücret düzeyi düşük çalışanlar ekonomik dışlanma ile sosyal dışlanmış kabul edilir. Avrupa ülkelerinde ise, uzun süreli işsizlik sosyal dışlanma göstergesidir. Okumaya devam edemeyen gençler de o dönemdeki sosyal dışlanmışlıklarının yanında, gelecekte de iyi bir iş sahibi olamama düşüncesiyle gelecekteki ekonomik ve sosyal dışlanmışlıklarının temelini atmış olacaktırlar. Sanayi devriminden bu yana var olan yoksulluk ve eşitsizlik gibi sorunlar 1970'lerden sonra ne liberal politikaların sosyal krizlere yol açmasıyla sosyal dışlanma kavramını ortaya çıkarmıştır. Özellikle Avrupa Birliği'nde işsizliğin artması hükümetleri önlem almaya itmeye ve sosyal dışlanmaya karşı, sosyal içerme politikaları geliştirme ihtiyacı doğmuştur (Silver, 1994: 549; Çakır, 2002: 85-88; Tartanoğlu, 2010: 4-6).

İnsanlar yoksulluklarından dolayı sosyal ve ekonomik bazı fırsatlardan yoksun kalırlar. Yoksun kaldıkları için yeniden yoksulluğa düşmeleriyle birlikte bir kısır döngü içerisine girerler. Bunun nedeni, kapitalist düzenin eşitsiz dağıtım sistemleridir. Sosyal dışlanmada 1980'lerden sonra küresel bir kavram haline almıştır (Tartanoğlu, 2010: 8). 2007 yılında illere göre sığınmacı ve mülteci sayılarının toplamına ilişkin istatistiklerde Türkiye için sığınmacı sayısı 5190,

mülteci sayısı 6896 ve toplam sayı 12086 olarak kayıtlara geçmiştir. Tokat ili özeline bakıldığında 2007 yılı için 41 sığınmacı ve 51 mülteci toplamda 92 kişinin olduğu görülmektedir. 2007 yılından sonra ise yayınlanmış resmi sayılara ilişkin belgelere ulaşılamadığından 2007 kayıtları esas alınmıştır (UNHCR, 2007). Ekim 2015 yılı itibari ile ise, kayıtlı mülteci ve sığınmacıların geldikleri ülkelere göre dağılımına bakıldığında 115.340 kişi ile Irak ilk sırada, 83.555 kişi ile Afganistan ikinci sırada ve 22.743 kişi ile İran üçüncü sırada yer almaktadır (UNHCR, 2015).

2. Sosyal Dışlanma ve Göç İlişkisine İlişkin Yapılan Araştırmalar

Sosyal dışlanma literatürde yapılan çalışmaların sosyal dışlanma ile yoksulluk ilişkisi üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Makedonya, Sırbistan ve Hırvatistan gibi ülkeler bağlamında yoksulluk sosyal dışlanma ilişkisini inceleyen çalışmalar ve (Gerovska-Mitev, 2015), Sırbistan'daki (Veselinovic, Mic'ic ve Miletic; 2012), Rusya'daki (Manning, Tikhonova ve George, 2005), Japonya'daki (Abe, 2010), Avrupa'daki (Heady ve ark., 2004), Yunanistan, İtalya, İspanya ve Portekiz'de (Ferrera, 2009) yoksulluk ve sosyal dışlanmayı inceleyen çeşitli araştırmalar bulunmaktadır.

Bunların dışında çocuk yoksulluğu ve sosyal dışlanma ilişkisinde Avrupa'nın yaklaşımlarını (Butiu, 2014), okul dışında çalışan kız çocuklarında toplumsal cinsiyet dışlanmasını ve yoksulluğun etkisini (Castillo, SalemveSarr, 2014) inceleyen çalışmalarda bulunmaktadır. McKeever (2007) ise yaptığı sosyal dışlanma araştırmasında vatandaşlık ve sosyal dışlanma ilişkisini ele almış ve Kuzey İrlanda'da politik eski hükümlülerin yeniden entegrasyonu konusunda araştırmada bulunmuştur. Sosyal dışlanma toplumdaki dışlanma anlamına geldiği için sosyal sermaye ve sosyal dışlanma ilişkisini vurgulayan çalışmalara da rastlanmaktadır (Sirovatka ve Mares, 2008; Li, Pickles ve Savage 2005).

Türkiye'de de sosyal dışlanmaya ilişkin çalışmalar genellikle yoksulluk çerçevesinde ele alınmıştır. Bu anlamda yoksulluğun güvence eksikliğinden sosyal dışlanmaya yol açtığı (Buğra ve Keyder, 2003; Erdoğan,2003) yüksek işsizlik ve kayıtdışı istihdam nedeniyle sosyal güvenliğin nüfusun büyük bir kısmını kapsamadığı (Adaman ve Keyder, 2006) vurgulanmıştır (Dedeoğlu ve Gökmen, 2011). Köyden kente göç nedeni ile de yoksul mahalle ve gecekondularda da sosyal dışlanmanın yaşandığını inceleyen araştırmalarda bulunmaktadır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001; Ayata ve Yüksek, 2005; Kirişçi,

2005). Adaman ve Keyder (2006) aynı zamanda sosyal dışlanmanın engellilik, ileri yaş ve dinsel inançlardan kaynaklanabileceğini de vurgulamıştır. Dolayısıyla sosyal dışlanmanın temelini eğitim, sağlık, işgücü piyasası ve siyasal arenadan dışlanma oluşturmaktadır (Dedeoğlu ve Gökmen, 2011).

Doğrudan sosyal dışlanma ve göç ilişkisi üzerinden konunun irdelendiği sınırlıda olsa çalışmalar bulunmaktadır. Aasland (2002) araştırmasını Estonya ve Letonya vatandaşı olmayanların sosyal dışlanma riski açısından değerlendirmiştir. İki ülkede de vatandaşı olmayanların sosyal dışlanma riski daha fazladır. İşgücü piyasalarına girişleri, sivil toplum ve politik yaşama katılım, sosyal dışlanma derecesi ve ekonomik kaynaklara erişim açısından iki grup için analiz edilmiştir. Estonya'da yaşayan vatandaş olmayanlar, Estonya vatandaşları ile karşılaştırıldığında daha fazla sosyal dışlanma riski ile karşı karşıyadır. Letonya'da ise vatandaşları ve vatandaş olmayanları arasında önemli bir fark bulunamamıştır. Her iki ülkede de eğitim düzeyi, sosyal dışlanmayı açıklamak için, vatandaşlık durumundan çok daha fazla önemlidir.

Bask (2005) İsveç'te göçmenler arasında sosyal dışlanmayı incelemiştir. Araştırmasına göre, göçmen gruplar arasında refahın birikimi konusundaki problemler daha yüksektir. Ancak refahın dezavantajları arasındaki ilişkiler İsveçliler arasında daha güçlüdür. Bununla birlikte çeşitli demografik değişkenler ve sosyo-ekonomik sınıf kontrol edilmesine rağmen, sosyal dışlanma İsveç'te göçmenler arasında daha yaygındır.

Canales ve Pérez (2007) Amerika'daki işgücü piyasalarında Latin Amerikalı göçmen işçilerin sosyal dışlanmışlıklarını araştırmışlardır. Araştırmanın sonucuna göre, iyi eğitilmiş ve vasıflı Latin Amerikalı göçmen işçiler aynı mesleki alanlarda çalıştıkları Amerikalı bir işçiden daha düşük ücret almakta ve daha düşük pozisyonlarda çalıştırılmaktadır.

Łodziński ve Bartoszyńska (2009) Polonya'da sığınmacı durumunda bekleyen insanlarla etnik dışlanmanın boyutları üzerine yaptığı araştırmasında, dışlanmanın sadece etno-kültürel nedenlerden kaynaklanmadığı aynı zamanda yasal durumlarının önemli olduğu sonucuna varmıştır. Finansal kaynaklardan yoksun olmak, sığınmacıların ailelerinden destek alamamaları, yasal çalışmaya erişimdeki zorluklar nedeniyle sığınmacıları aciz bırakma süreci, sosyal dışlanmaya katkı sağlayan faktörlerdir. Sonuç olarak bu problemlere karşı hükümetlerin ve hükümet dışı örgütlerin çeşitli önlemler alarak, sığınmacıların

Polonya toplumuna başarılı şekilde entegre olmalarının sağlanması gerektiği sonucuna ulaşmışlardır.

Zhan (2011) Çin'deki göçmen işçilerin yaşam şansları ve sosyal dışlanmalarını araştırdığı çalışmada, şehre yerleşme, güvenlik, daha iyi bir iş bulmalarının göçmen işçilerin sosyal dışlanmaları ile daha yakından ilişkili olduğunu bulmuştur. Çin'deki göçmen işçilerin bu alanlarda daha dezavantajlı konumda olduklarını ifade etmiştir.

Larsen (2011) Danimarka'da kırsal kesimde bulunan Filistinli ve Sudanlı sığınmacı aileler arasında sosyal dışlanmayı değerlendirdiği çalışmada, Danimarka toplumunun bir kısmının sosyal açıdan sığınmacıları ülkelerine ve kültürlerine uyum sağlamaları halinde olumlu bakış açısına sahip oldukları sonucunu bulmuştur.

Dedeoğlu ve Gökmen (2011), göç ve sosyal dışlanma ilişkisinde hem İstanbul'da hazır giyim sektöründe çalışan Azerbaycan göçmeni kadınların sosyal dışlanmışlıklarını hem de Marmaris'te Rusya'dan göç etmiş yabancı gelinlerin sosyal dışlanmışlıklarını araştırmıştır. Araştırmanın sonucuna göre, Azeri göçmen kadınlar daha düşük ücretler almakta, fiziksel ve sözlü şiddete maruz kalarak dışlanmaya uğramaktadır. Eğitim ve sağlık hizmetlerinden dışlanma da Azeri kadın göçmenleri yoksulluk ve sosyal dışlanmayla karşı karşıya bırakmaktadır. Diğer yandan Marmaris'teki Rusya göçmeni yabancı gelinlerin sosyal dışlanmışlıkları da dini farklılıklarından dolayı bizden olmayan şeklindedir. Dedeoğlu'nun ifadesiyle sosyal dışlanma Azerbaycan göçmeni kadınlar için "Yabancı öteki" gibi değil de "bize ait öteki" kategorisinden yapılmaktadır. Rusya'dan evlilik yoluyla göç eden kadınlar için ise "yabancı öteki" üzerinden sosyal dışlanma yapılmaktadır.

Akkan, Deniz ve Ertan (2011) Romanların emek piyasasından, eğitim, sağlık ve sosyal yardım gibi hizmetlere erişimlerine sosyal dışlanmaları araştırmışlardır. Sonuç olarak, etnik bir kategori olarak dışlandıkları ve "roman mahallesinden olmak gibi" mekânsal damgalama ile dışlandıkları ortaya konmuştur.

Malti, Killen ve Gasser (2012) İsviçre'de dışlanma hakkındaki sosyal yargıları ve tutumları, vatandaşlık, toplumsal cinsiyet ve kişiliği içeren üç durumu İsviçreli olan ve İsviçreli olmayan ergenler üzerinden araştırmıştır. 15-19 yaş aralığındaki İsviçreli olan ve İsviçreli olmayan ergenler, uyruk

temelindeki ayrımcılığı cinsiyet ve kişilik temelindeki ayrımcılıktan daha az kabul edilebilir bulmuşlardır.

Chung ve ark. (2014) Güney Kore'de ulaşım hizmetlerinde çalışan 300 göçmen işçiyle sosyal dışlanmaya ilişkin bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre, göçmen işçiler bilgi kaynaklarından, kore dilindeki eğitim programlarından, taşımacılık hizmetleri, trafik kuralları ve yaya güvenliği konularında bilgi sahibi olup faydalanabiliyorlar. Ayrıca Güney Kore'de düşük gelirli göçmen nüfusun topluma entegrasyonu sağlanması yönünde çalışmalar bulunduğunu ifade etmişlerdir.

Yapılan çalışmalar incelendiğinde göç ve sosyal dışlanmaya ilişkin çalışmaların sınırlı olduğu görülmüştür. Yapılan bu araştırmayla bu sınırlı literatüre kapsamlı bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Diğer yandan yapılan çalışmanın nitel bir araştırma olması, sosyal dışlanmayı yaşayanların deneyimlerinden aktarmaya imkân tanımıştır.

3. Yöntem

Çalışmada göçmenlerin işgücü piyasasında yaşamış oldukları deneyimleri yansıtabilmek amacıyla niteliksel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Görüşmelerde yaş, eğitim ve medeni durum gibi demografik bilgiler ile geldiği ülkedeki iş geçmişi, buradaki çalışma durumu ve yaşadığı sorunlar gibi sorular yöneltilerek genel özellikler ve sorunlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın evrenini Tokat ilindeki göçmen guruplar oluştururken, örneklem seçiminde şehirdeki en büyük göçmen gurup olan Iraklılar tercih edilmiştir. Ulaşılan göçmenler sonrasında araştırmacıyı diğer göçmen arkadaşları ile tanıştırmışlardır. Bu nedenle alan araştırmasında görüşmecilere ulaşmada kartopu örneklem yönteminden faydalanılmıştır. Öncelikle tek tek görüşmeler gerçekleştirilmiş, ardından farklı bir zamanda odak grup görüşmesi yapılmıştır. Irak'tan gelen mültecilerin Türkçe bilmemeleri, bazılarının ise çok az bilmesi nedeni ile görüşmeler Iraklı tercüman aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada birey temelli bir yaklaşım benimsenmiş ve bildiğimiz ama derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanılan olgu bilim (fenomenoloji) yöntemi kullanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 72). Nitel çalışmalarda kullanılan fenomenoloji yöntemi, birçok bireyin belli bir kavram ya da fenomen ile ilgili yaşanmış deneyimlerin ne anlama geldiğinin

değerlendirilmesi olarak ifade edilebilir. Bu yöntemde temel amaç kişisel tecrübelerin evrensel bir olgunun tanımlanmasına indirgenmesidir. Veri toplama araçları olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırmaya ilişkin veriler 1-15 Kasım 2015 tarihlerinde yapılan görüşmeler sonucunda toplanmıştır. Veri kayıplarını önlemek amacı ile ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Verilerin analizinde içerik analizi yapılmıştır. Görüşlerde ifade benzerliğine göre gruplandırmalar yapılarak temalandırılmıştır.

4. Bulgular

Görüşmeciler farklı zamanlarda Irak'tan Türkiye'ye gelen mültecilerden oluşmaktadır. Tokat'taki en kalabalık mülteci grubunu Iraklılar oluşturmaktadır. Yetkililerden alınan bilgiye göre, en kalabalık grup Iraklılar, sonrasında ise Afganlardır. Afganlar Iraklılardan farklı olarak genellikle kaçak olarak ülkeye geldikleri belirtilmiştir. Iraklılar ise kayıtlı bir şekilde ülkede bulunmaktadır. Araştırmamızda kayıtlı olarak Tokat'ta bulunan Iraklı mültecilerle yapılan görüşmeler yer almaktadır. Görüşmeye farklı zamanlarda Tokat'a gelen sekiz Iraklı mülteci katılmıştır.

İsim	Yaş	Medeni Durum	Çocuk Sayısı	Türkiye'de Bulunma Süresi	Mesleği
Ayşe	34	Boşanmış	2	2 Ay	Mühendis
Ahmet	54	Evi	1	1 Yıl 3 Ay	Döşeme ustası, oyuncu
Ali	34	Evi	1	1 Yıl 3 Ay	Mühendis
Volkan	23	Bekâr	-	3 Yıl	Öğrenci
Metin	25	Evi	1	3 Yıl	Asker
Kerem	25	Bekâr	-	3 Yıl 2 Ay	Öğrenci
Serkan	17	Bekâr	-	3 Ay	Öğrenci
Tark	21	Bekâr	-	3 Yıl	Öğrenci

* Takma isimler kullanılmıştır.

Mültecilerin Türkiye'ye Geliş Nedenleri

S.N.	Kodlanmış Geliş Nedenleri	f
1	Tehdit Edilmek (Metin, Volkan, Serkan)	3
2	Hayati tehlikenin olması (Ayşe, Serkan, Ahmet, Ali, Volkan, Kerem)	6
3	Mezhep Farklılığı Tehdidi (Serkan, Metin)	2
4	Irak'ta maddi olarak her şeyi kaybetmiş olma (Ahmet)	1

Kodlanmış geliş nedenlerine bakıldığında 4 temel neden olduğu görülmektedir. Bunlardan en temel neden hayati tehlikenin olmasıdır. Ayrıca yaşanan yerde, farklı bir mezhebe sahip olmak zamanla bir tehdit nedeni olmuştur. Sürekli yapılan tehditlerde Irak'ı terk etmekte etkili olan nedenlerdendir. Kendi ifadelerinden birkaçı şu şekildedir; "Irak'ta bizim durumlar çok kötü oldu, o yüzden mecbur çıktık ordan" (Ayşe). "Irak'ta bizi tehdit ettiler. Ben askerdim Irak'ta. Bende eşimi kızımı alıp kaçtım orda"(Metin). "Bizi tehdit ettiler orda, işleri bıraktık. Ailece kaçtık buraya" (Volkan)."Benim hayat Irak'ta çok tehlikede idi. Mesela okula gidiyodum. Bilmiyorum ben gidecem mi, gitmeyeceğim mi, belki yolda bişey olacak. Ondan sonra biz bi şehirde kalıyoruz, hep Caferiler ama biz sünniyiz. Bizi tehdit ediyorlardı" (Serkan).

Görüşmecilerden biri ise tatil için Türkiye'de ailesi ile birlikte bulunduğu sırada, her şeyini kaybettiğini öğrendiği için geri dönmemiş ve kayıt sonrasında Tokat'a yerleşmiştir.

"3. Kere ben Türkiye'ye geldim, bir daha dönmedim. Birinci kerede ikinci kere de ailecek gezmeye geldik. 3. Kere de geldik gezmeye, sonra burda beni aradılar telefonla, sizin ev, araba gitti her yer bombalandı dediler. Ondan sonra dönmedik Ankara'ya gittik Birleşmiş Milletler'e kayıt olduk. Onlarda Tokat'a gönderdiler (Ahmet).

Mültecilerin Tokat'a Geliş Şekilleri

S.N.	Kodlanmış Geliş Nedenleri	f
1	Başka bir şehre kaçak gelme (Ali, Tarık)	2
2	Direk Ankara'ya gelme (Ayşe, Ahmet, Volkan, Kerem, Serkan)	5
3	Tokat'ı bilerek gelme (Metin)	1

Kodlanmış üç farklı geliş şekli bulunmaktadır. Iraklı mülteciler ya kaçarak öncelikle başka şehre gelmiş, sonrasında bazı sıkıntılar yaşamış ve kayıt için Birleşmiş Milletler'e gitmiştir, ya da direk olarak kayıt olup verilen şehirde yaşamaya başlamıştır. Bir görüşmeci ise, abisinin burada yaşaması nedeni ile isteyerek Tokat'a geldiğini belirtmiştir. Kendi ifadelerinden birkaçı şöyledir;

"Direk Ankara'ya gittik, kayıt olduk bir belgeler falan veriyorlar. Birleşmiş Milletler Tokat'ı seçtiler, buraya geldik" (Ayşe). "İlk Aksaray'a geldik, orda kiralık daire tutacaktık ama emlakçı kötü çıktı. Bizden 2 ay için 3 bin tl'nin üzerinde aldı. Sonra kayıt için Ankara'ya gittik Birleşmiş Milletler'e. 40 gün sonraya sıra verdiler. Sıra gelince de Tokat dediler, geldik" (Ali). "Geldik buraya ilk Amasya'ya geldik 2 hafta kaldık. Sonra Ankara'ya Birleşmiş Milletlere gittik kayıt olduk" (Tarkan). "Tokat'a gelmeyi de ben kendim istedim aslında. Benim abim burdaydı, şimdi Amerika'da" (Metin).

Türkçe Bilme Durumları

S.N.	Kodlanmış Geliş Nedenleri	f
1	Zor olduğundan öğrenilmek istenmemesi (Ayşe, Volkan)	2
2	Biraz anlaşıldığı için öğrenilmek istenmemesi (Ahmet)	1
3	Geçici oldukları düşüncesi ile öğrenmek istememeleri (Metin, Serkan)	2
4	Anlaşabilecek düzeyde Türkçe bilmeleri (Ali, Tarkan, Kerem)	3
5	Ailede Türkçe bilen başkalarının olması (Ali, Tarkan)	2

Kodlanmış Türkçe bilme durumlarına bakıldığında, beş durum olduğu görülmektedir. Çoğunlukla belirli bir süre sonra üçüncü bir ülkeye geçişleri nedeniyle Türkçe öğrenme konusunda isteksizlerdir. Görüşmecilerden biri eğer bekleme süresinin çok uzaması halinde Türkçeyi çok daha iyi şekilde öğrenerek, daha iyi işler bulmak istediğini ifade etmiştir. Bazı görüşmeciler ise, iyi şekilde Türkçe öğrenerek tercümanlık yapmaktadırlar. Kendi ifadelerinden bazıları şöyledir; "Türkçe bilmiyorum, o çok zor. Çat pat anlıyorum ama öğrenmek çok zor, kursa girdik 2 gün sonra bi daha gitmedik ama öğrenmek zor" (Ayşe). "Türkçe bilmediğim için biraz zor geçiyor burda"(Volkan). " Türkçe çok az biliyorum ama anlıyorum biraz da, Dil konusunda onun için sıkıntı yaşamıyorum" (Ahmet)." Türkçe nasıl, neden öğreneyim ki... Benim kafa burda değil. Burda kalmak vatandaşlık gibi bir isteğim de yok" (Metin)." Bu sene bitiyor 2015. Birleşmiş Milletler beni aramazsa, ben başka bir şey düşünüyorum.

Okuyacam bol bol, çok iyi Türkçe konuşacam.. Belge alıcam Türkçe kurs için. Normalde yüzde 40-45 Türkçe biliyorum. Türkçe biliyorum, anlıyorum da çok yok ama, eşimde çat pat biliyor." (Ali). "Kardeşim burda okuyor 3 yıldır, ilkokulda o, Türkçeyi iyi biliyor. Tam konuşuyor. Anne çat pat Türkçe biliyor. Onlar beraber ders yaparken öğrendi annem. Kardeşim de balıkta çalışıyor Türkçe güzel biliyor. Ben de Türkçe biliyorum, tercümanlık yapıyorum" (Tarik).

Çalışma Yaşamında Yaşadıkları Sorunlar

S.N.	Kodlanmış Geliş Nedenleri	f
1	Az ücret verilmesi (Ayşe, Ali, Serkan, Metin, Tarık)	5
2	Uzun çalışma saatleri (Ayşe, Ali, Serkan, Tarık)	4
3	Ağır işlerin verilmesi (Ali, Metin, Kerem)	3
4	Anlaşılan ücretin dışında ücret verilmesi (Ahmet)	1
5	İşyerinde dışlama yapılması (Metin, Volkan, Kerem)	3
6	Kötü muameleye maruz kalma (Ahmet, Kerem)	2

Mültecilerin Tokat'ta çalışma yaşamında karşılaştıkları sorunların nedenlerine bakıldığında altı adet farklı kodlanmış neden olduğu görülmektedir. İfade edilme sıklığı bakımından en az üç frekansı olan sorunlar şunlardır: "az ücret verilmesi (f=5), uzun çalışma saatleri (f=4), ağır işlerin verilmesi (f=3) ve işyerinde dışlanma yapılması (f=3)". Kendi ifadelerinden bazıları aşağıda verilmektedir:

"Türlere en az 1500 veriyorlar. Iraklılara 800-900 veriyorlar ama sabah 8'den akşam 11'e kadar" (Ayşe). "Tokat'a geldim. İlk Hal'de çalıştım, vakitleri çok sabah çıkıp akşama kadar çalışıyoruz. 4 ay çalıştım Hal'de sonra çıktım. Bir plastik fabrikasına girdim 4 ay gibi çalıştım orda da. 1000 tl aldım ücret olarak ama 14 saat çalıştırdılar beni... ağır bir iş olursa hemen bizi çağırıyorlardı. Bunu Iraklılar kaldırsın, yapsın gibi" (Ali). "Tokat'a geldim, Belediye Park'ta işe başladım. 5 gün çalıştım orda, günlük 20 tl ücret aldım. Sabah 7'de çıkıyodum, akşam 7'ye kadar 12 saat çalışıyordum. 17 yaşındayım, 5 gün çalıştım" (Serkan). " İlk geldiğimde terzilik yaptım burda. Mal sahibi iyi insan değildi. Benim hakkımı yedi, biz bişey anlaşıyoruz ücret,o başka bişey veriyor" (Ahmet). " Normalde Türlere aylık veriyorlar. Ama burda Iraklılar anlaştık aylık almasınlar. Çünkü mal sahipleri vermiyor. Günlük ya da en fazla haftalık alsınlar diye. Mesela benim hakkım aylık 400-500 tutuyo diyelim. 150-200 veriyor. Öbür hafta öbür hafta vericem diyor, hiçbirşey vermiyor. Hakkımızı vermiyorlar"

(Kerem). " Sadece para falan da değil. Mesela Türkler birbirini kolluyor, bizi dışlıyorlar. Iraklılar gelsin onlar yapsın, onlar taşıсын" (Metin)." Hal'de günlük 18 tl alıyordum" (Volkan). "Yalan söylüyodu, sonra başka yerle anlaştım, terziyi bıraktım" (Ahmet). " mesela boya diye gittik, hamallık işi çıktı. Sabahtan akşama kadar ağır taşıma işiydi. Sonra hakkımı vermedi. İşten ayrıldım, bi daha da çalışmadım" (Metin). "İş kolaydı ama mal sahibi çok kötüydü. Yani biz eleman değiliz, biz insan değiliz, iyi konuşmuyor hiç küfürlü konuşuyor. Biz insan değiliz gibi davranıyordu"(Volkan)." 10 ay çalıştım, çaycı olarak ama 12 saat çalışıyordum.35 lira alıyordum" (Tarkan).

Tokat'ta Geçimlerini Sağlama Yöntemleri

S.N.	Kodlanmış Geliş Nedenleri	f
1	Mobilya ustası (Ahmet)	1
2	Ailenin para göndermesi (Serkan, Metin)	2
3	İş arıyor (Ali, Ayşe)	2
4	Çalışmak istemiyor (Metin)	1
5	Tercümanlık (Volkan, Tarkan, Kerem)	3
6	Yiyecek yardımı (Ayşe, Ahmet)	2
7	Yakacak yardımı (Ali)	1
8	Para yardımı (Ali, Ahmet)	2

Mültecilerin Tokat'ta geçimlerini nasıl sağladıklarına ilişkin kodlamalara baktığımızda 8 adet farklı kodlanmış geçim sağlama yöntemi bulunmaktadır. Bunlardan frekansı en yüksek olan "tercümanlık (f=3)" yaparak geçimini sağlayanlardır. Tercümanlık yapanların, ilk kez Tokat'a geldiklerinde dil sıkıntısı nedeniyle çalışma yaşamında çok zorlandıkları bilinmektedir. Türkiye'de kalış süresi uzadıkça da daha iyi şartlarda çalışmak amacıyla dil öğrenimi gerçekleşmiştir. Böylece kurumlara tercümanlık yaparak, daha iyi şartlarda çalışma ve daha fazla ücret elde etme şansını yakalamışlardır. Kendilerine ait ifadelerden bazıları aşağıda verilmiştir:

"Döşemeciliğe girdim uzun zamandır orada çalışıyorum, 35 yıllık ustayım. Mobilya ustalığı yapıyorum" (Ahmet). " Babam Irak'ta taksicilik yapıyor, yetmiyor ama az para gönderiyor bizim için, öyle işte... " (Serkan). "Şimdi iş olursa arkadaşlar arıyor ya da bazen dükkânların camına asıyorlar, girip soruyorum "(Ali). "Çalışmak istiyorum, ihtiyacım var ama zor iki çocuk var. Ben iş istiyorum, çalışmak istiyorum çocukları nasıl bırakayım"(Ayşe). "Boya

ustasıyım, geldiğimde inşaatlarda çalıştım biraz. Ama Türklerin yanında çalışmak istemiyorum."(Metin). "Tercümanlık yapıyorum burda, ama resmi bişey değil. Bir emlakçı yanındayım mesela, bir Iraklı aile geliyor emlakçı beni arıyor, ben de tercümanlık yapıyorum"(Volkan). "Tercümanlık iyi, iyi para kazanıyorum. Hastanede çalışıyorum, bi de Adliyede çalışıyorum bi de karakolda çalışıyorum. Bi de emlakçı da çalışıyorum tercüman olarak 2 aydır tercümanlık yapıyorum her yerde..."(Tarık)." Tercümanlık çok yaptım para kazanmak için. Mesela bi emlakçıya numaramı bırakıyorum. Irak'tan gelenle anlaşamıyorlar, beni arıyorlar. Para varsa alıyorum, yoksa bana dua et yeter diyorum yani şart mart yok" (Kerem).

Tokat'ta Yaşadıkları Sıkıntılar

S.N.	Kodlanmış Geliş Nedenleri	f
1	Kira ödeyememe (Ayşe, Ali, Volkan)	3
2	Ücretin yetmemesi (Ahmet, Ali, Metin, Volkan, Kerem)	5
3	Yerel halkın güvensizliği (Volkan, Metin, Kerem, Tarık)	4
4	Sağlık problemleri (Ali, Volkan, Serkan)	3
5	Kimliklerinin olmaması (Ayşe, Serkan)	2
6	Yiyecek Sorunu (Ayşe, Ahmet)	2

Mülteciler için Tokat'ta yaşadıkları sıkıntılar kodlanmıştır. İçerisinde işgücü piyasasında yaşadıkları sıkıntılardan kaynaklanan ücretin yetmemesi nedeniyle, kira ödeyememe sıkıntısı temel sorunlardır. Zaten frekansı 3'ün üzerinde olan cevaplara bakıldığında; "ücretin yetmemesi (f=5), yerel halkın güvensizliği (f=4), kira ödeyememe (f=3), sağlık problemleri (f=3)" olarak sıralanmıştır. Buna ilişkin bazı ifadeler aşağıda verilmektedir:

"Kirada oturuyorum. Kira parasını veremiyorum. 3 ayı falan geçti herhalde kira vermiyorum. 1. Ayı zor ödedim. 2. Ayda ev sahibi yatırmış. 3. Ayda Iraklı bir tercüman vardı, o ödedi" (Ayşe). "Ücret yetmiyor az 900 tl alıyorum. 500 tl kira veriyorum, faturalar, masraflar var" (Ahmet). "Bir de ben 500 kira veriyorum. 300 fatura, masraflar var, yetişmiyor. Haftalık 125-150 veriyorlar ama çok çalıştırıyorlar sabahtan akşama kadar, o yüzden çalışmıyorum" (Ali). "Birkaç gün önce bir arkadaşım kavga etti, polise gittik söylemek istiyoruz. Polis bize kaçıncağın siz gidin diyor. Buralarda kimse bize

güvenmiyor. Bir sıkıntı olduğunda hemen bize bırakıyorlar. Türkler hemen bize suç atıyor” (Metin). “Kimlik yok bizde, onun için bekliyorum. 6. Aya tarih verdiler. Şimdi ben doktora gitmek istiyorum, kimliksiz olmuyor. Çalışmak istiyorum 17 yaşındayım ama sağlıktan sıkıntılarım var. Çok sıkıntı oluyor, o yüzden çalışmıyorum” (Serkan). “Biz mülteciler gariban burda ne derlerse mecbur kabul ediyoruz, bir şey konuşmuyoruz” (Ahmet). “10 gün oldu işimi bıraktım. İş arıyorum ama maaşları çok az veriyorlar yabancılar için. Irak’taki gibi değil burda mal sahipleri çok kötü, mesela bir hafta şu kadar verecek diye anlaşıyoruz ama vermediği gibi bi de kızıyor küfrediyor” (Ali). “Biz de şikâyet edemince biliyorlar. Zaten Iraklılar korkuyorlar” (Kerem). “Yiyecek konusu sıkıntı, eskiden Belediye aşevinden yemek alıyorduk. Sonra aşevi taşındı, orda da Türklere hizmet veriyormuş. Biraz komşular yardım etti. Diğer Iraklılar yardım etti, Şimdi İnsani Yardım Vakfı’ndan Hasan Bey var orda yiyecek getiriyorlar. Belediye bize sadece kömür veriyor” (Ayşe).

Irak’taki Çalışma Koşulları

S.N.	Kodlanmış Geliş Nedenleri	f
1	Meslek sahibi olmak (Ali, Ayşe, Ahmet, Volkan, Kerem, Metin)	6
2	İyi para kazanmak (Ali, Ahmet, Volkan, Kerem, Tank)	5
3	Uygun çalışma saatleri (Ali, Ayşe, Ahmet)	3

Mülteciler geldikleri ülke olan Irak’taki çalışma koşulları temelde üç başlık altında temalandırılmıştır. Bunlar, meslek sahibi olmak, iyi paralar kazanmak ve çalışma saatlerinin kendileri için uygun olmasıdır. Özellikle yaptıkları bir mesleklerinin olması ve iyi kazançlar elde etmeleri en fazla frekansa sahip cevaplardır. Çalışma koşullarına ilişkin Iraklı mültecilerin değerlendirmeleri aşağıdadır:

“İnşaat mühendisiyim. Memurdum Irak’ta. Maaşım çok iyiydi. 1500 dolardan fazla maaş alıyordum. Sabah 8’den akşam 4’e kadar çalışıyordum. Geçen sene İŞİD Musul’a girdi. Biz Musul’da kalıyorduk, o yüzden her şeyi bıraktık kaçtık. Orda dükkânım, arsalarım, arabam vardı”(Ali). “Döşeme ustasıyım, Irak’ta döşemecilik yapıyordum, aynı zamanda oyuncuydum. Ev, araba, para vardı. Irak’ta 4 bin tl kazanabiliyordum aylık, ama burda en fazla bin tl. veriyorlar. Normalde Irak’ta 3 saat, 5 saat veya 6 saat ama burda ne kadar çalışacan derlerse o kadar çalışıyorum mecbur” (Ahmet). “Ben Irak’ta matbaacıydım. İyi işim vardı. 20 saat çalışıyordum orda, normalde 10 saat falan

çalışıyorlardı ama ben fazla çalışıyordum. Günlük 80 tl falan alıyodum, iyiydi lise okumadım bıraktım, çalıştım orda, iyiydi ama...”(Volkan). “Ben alüminyum doğrama çalışıyodum, usta günlük 50 dolar falan alıyodum” (Kerem). “Üniversite bitirdim, mühendisim aslında. Irak'ta memurdum. Irak'ta pahalı ev kiralari falan çok pahalı 400 dolar gibi, ben de aylık 300 dolar alıyordum. Tabi masraflarda var. Orda da zordu” (Ayşe).

Iraklı Mültecilerin Eş ya da Kız Kardeşin Çalışmasına İlişkin Düşünceleri

S.N.	Kodlanmış Geliş Nedenleri	f
1	Eşin çalışmasına olumlu bakılması (Ahmet, Ali)	2
2	Eşin çalışmasının istenmemesi (Metin)	1
3	Haksızlığa uğranıldığı için çalışmalarının istenmemesi (Kerem, Ayşe, Vol)	6

“Hanım çalışmıyor ama mecbur olduğu için o da çalışmak istiyor. Para lazım terzi o da ama iş bulamıyor” (Ahmet). “Eşim çalışsın istemiyorum. Irak'ta bizim ayrı bişey, sizin gibi değil, bayanlar çalışmıyor Irak'ta ayıp olur diye. Evde çalışsın yeter onlara, normalde bizim Iraklılar kadının çalışmasını kabul etmiyor” (Metin). “Anne, baba, kız kardeş, erkek kardeş var geldik buraya. Sadece biz kardeşler çalışıyoruz. Kız kardeşim lokanta çalıştı hakkını vermediler. Ne kadar verecen dedim, 40 tl dedi. Abla gitti 1. Gün çalıştı, akşama kadar 35 vermişler, 2. Gün gitti 35 vermişler, 3. Gün gitti 35 vermişler. Sonra aradım dedim 5 tl önemli değil de niye bize yalan söylüyorsunuz. Verecez biz hakkını sonra dediler. Ablama dedim gitme, çalışma. O da biz mecbur yeter 35 gidecem dedi. Sonra bikaç gün gitti, mal sahibi beni aradı. Ablan gelmesin biz lokanta kapatıyoruz dedi. Başka bi yer bakıcaz ona dedi. Hiç aramadılar sonra, gittim bibaktım lokanta orda, çalışanlar aynı. Sen niye bana yalan diyosun. Çok ayıp etti, istemiyoruz biz ablanı dese, yalan söyledi hep” (Kerem).

Sonuç

Mülteci işçilerin sosyal dışlanmışlıkları, bu alandaki yazında diğer grupların sosyal dışlanmışlıkları üzerine yapılan tartışmalar içinde ele alınmaktadır. Bu nedenle bu çalışmanın sınırlı olan bu literatüre önemli ölçüde katkı sağlaması beklenmektedir. Diğer yandan Iraklı mülteciler özelinde yapılan çalışmanın olmaması da bizi bu araştırmayı yapmaya itmiştir. Araştırmada, mülteciler için sosyal dışlanmışlığın, işgücü piyasalarında ne şekilde

gerçekleştiği ve bunun etkileri ortaya konulmak istenmiştir. Bunun için Tokat ili genelinde mülteci olarak gelen işçilerle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Mülteci işçiler olarak seçilen kesim Tokat'ta en büyük mülteci grubu oluşturan Iraklılardır. Her ne kadar Suriyeli mülteciler kadar görünür durumda olmasalar da, IŞID'ın Musul'u aldığı 2015 Mayıs'tan bu yana binlerce Iraklı mülteci olarak Türkiye'nin çeşitli illerinde yaşamaktadır. Ortak görüş Türkiye'de kendilerini çok güvende hissetmeleridir. Ancak çalışmak, para kazanmak mülteciler için çok zor iken, sağlığa erişmek ise en büyük sıkıntılarıdır.

Tokat özelinde bakıldığında en önemli sorunun çalışma yaşamında olduğu görülmektedir. Özellikle işverenlerin ucuz işgücü olarak gördükleri mültecileri az ücretlere uzun saatler çalıştırdıkları görülmüştür. Verdikleri ücretler kira, fatura ve hayat geçimini sağlamak için yeterli olmamaktadır. Diğer yandan çalışılan ya da başta konuşulan ve anlaşılan ücreti, çalışma sonunda vermiş olmamaları mülteciler için büyük bir sıkıntıdır. Türk ve Iraklıların aynı yerde çalıştığı işyerinde ise, daha ağır işlerin Türkler yerinde kendilerine yaptırılmış olmasını, kendilerine yönelik bir ayrımcılık olarak algılanmaktadırlar. Ancak çalışmaya mecbur olmaları dolayısıyla verilen her ücret, onlar tarafından kabul edilmektedir. Türkçeyi daha iyi öğrenenlerin ise çeşitli kurum ve kuruluşlarda iyi ücretlerle tercümanlık yaptıkları görülmüştür. Mültecilerin bir değer olarak üretime katılmalarının sağlanması, ülkemiz içinde bir değer yaratılması anlamına gelecektir. Özellikle meslek sahibi olan mültecilerin atıl durumda kalmaması ve istihdama katılımlarının sağlanması büyük önem taşımaktadır.

Buz (2008: 13)'da çalışmasında, Türkiye'deki istihdam olanaklarının sınırlı olmasının mülteci ve sığınmacıların kabulünü zorlaştıran bir etki olduğunu belirtmektedir. Ancak farklı birikimleri olanlardan yararlanmak gerektiğini ve onlara yük olacak kişiler olarak bakmanın yanlış olduğunu ifade etmiştir.

Yiyecek konusunda ise, İnsani Yardım Vakfı gibi kuruluşların destekleri bulunmakla birlikte, mültecilerin belediyeye ait bir aşevinden destek aldıkları bilinmektedir. Ancak Belediye bu aşevini başka bir yere taşıyarak sadece Türklere hizmet vermeye başlamıştır. Bu uygulama ile aşevinden yardım alan belki de çok sayıda sığınmacı ve mültecinin zor durumda kaldığı söylenebilir. Bunun dışında belediyeden, kış dönemi için kömür yardımlarında bulunulmaktadır. Kendi gıdasını temin edebilecek gelire sahip ailelerin birer erkek bireyi olduğu ve bulabildikleri her türlü işte ücrete bakmaksızın çalıştıkları

görülmektedir. Araştırmamızda dikkat çeken bir diğer nokta, boşanmış ve iki çocuğu ile Türkiye'ye kaçan Iraklı kadın sığınmacının diğer görüşmecilerden çok daha ağır şartlarda yaşamakta olduğudur. Avrupa'ya ya da Amerika'ya gitmek için bekleyen Iraklı mültecilerin, bu beklentileri nedeniyle günübirlik yaşadıkları ve birçoğunun Türkçe öğrenmek gibi entegrasyon sağlamak adına herhangi çaba göstermedikleri görülmüştür.

Araştırmamız göstermiştir ki; Iraklı mülteciler için sosyal dışlanma bizden olmayanlar ekseninde yapılmaktadır. Arapça konuşmaları nedeniyle dil açısından farklılık ve iletişim kuramama da bir başka dışlanma nedenini oluşturmaktadır. Diğer yandan işverenlerin, onların her işte her ücrete çalışacağı algısının bulunması ve mülteci oldukları için söz haklarının bulunmadığı düşüncesi çalışma yaşamındaki en büyük sıkıntıdır. Nitekim Avrupa Birliği tarafından finanse edilen "Askıdaki Yaşamlar & Algıdaki yaşamlar" projesinin (2011) sonucunda da mülteciler ve sığınmacılara yönelik önyargılar tespit edilmeye çalışılmıştır. Raporun sonucuna göre, mülteci ve sığınmacıların nereden geldikleri ya da ne tür bir statüye sahip oldukları önemli değildir. Sosyal dışlanmaya maruz kalmaları için önemli olan yaşanan yere yeni gelen bir gurup olunmasıdır. Araştırmamızın sonucu da bu raporla uyumdur. Ancak Türkçe bilenlerin daha az sıkıntı yaşadıkları görülmüştür. Dolayısı ile ülkede konuşulan ana dili konuşabilmek sosyal dışlanmayı azaltmaktadır. Bu Larsen (2011)'in Danimarka'da Filistinli ve Sudanlı sığınmacı aileler arasında sosyal dışlanmayı değerlendirdiği çalışmasında, kültürlerine uyum sağlamaları halinde sığınmacılara ilişkin olumlu bakış açısına sahip olmaları sonucuyla da uyumludur. Aynı şekilde Buz (2005: 103) dil bilmemenin kendini ifade ve ilişki kurmaktaki etkisinin büyük önem taşıdığını ifade etmiştir.

Bu araştırmanın sonucunda bundan sonra gerçekleştirilecek benzer çalışmalar için, öncelikle farklı göçmen guruplarla benzer çalışmalar yapılarak kesitsel bir analizle göçmen guruplar arasındaki farklar değerlendirilebilir. Dil öğreniminin topluma entegrasyon konusunda en önemli aşama olduğu düşünüldüğünde; Türkçe öğretimi konusunda yaşanan sıkıntılardan dolayı, Türkçe öğretiminin şehre önceden gelmiş göçmenler tarafından verilmesi sağlanabilir. Bu eğitimlerin ücretsiz verilmesi ve tanıtımının iyi yapılması sağlanabilir. Özellikle göçmen kadınlar düzeyinde, el emeği açısından üretime katkı sağlamaları anlamında aydınlatıcı farklı akademik çalışmalar yapılabilir. Göçmenlerin ihtiyaçları için kendi dayanışma ağlarını oluşturdukları görülmektedir. Farklı bir araştırmada dayanışma ağlarının sosyal dışlanma düzeyi üzerindeki etkisinin değerlendirildiği geniş örneklem gurubuna sahip göçmenler üzerinden araştırmalar gerçekleştirilerek, bu anlamda literatüre katkı sağlanabilir.

Kaynakça

- AASLAND, A.(2002). "CitizenshipStatusandSocialExclusionInEstoniaandLatvia",*Journal of BalticStudies*, 33(1), 57-77.
- ABE, A. K. (2010). "SocialExclusionandEarlierDisadvantages: An EmpiricalStudy of PovertyandSocialExclusion in Japan",*SocialScience Japan Journal*, 13(1), 5-30.
- ADAMAN, F. ve KEYDER, Ç. (2006). "Türkiye'de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma", http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/study_turkey_tr.pdf, Erişim: 10 Mayıs 2015.
- AKKAN, B. E., DENİZ, M. B.ve ERTAN, M. (2011). Sosyal Dışlanmanın Roman Halleri. İstanbul:Anadolu Kültür Yayınevi.
- ALDEN, J. ve THOMAS, H. (1998). "Socialexclusion in Europe: Contextandpolicy", *International Planning Studies*, 3(1), 7-13.
- AYATA, B. ve YÜKSEKER, D. (2005). "A BelatedAwakening: NationalandInternationalResponsestotheInternalDisplacement of Kurds in Turkey",*New Perspectives on Turkey*, 32, 5-42.
- BASK, M. (2005). "WelfareProblemsandSocialExclusionAmongImmigrantsInSweden",*European Sociologica lReview*, 21(1), 73-89.
- BAŞTÜRK, Ş. (2009). "Uyum"dan "Dışlanma"ya: Yirmi Birinci Yüzyılda Göçmenler ve Sosyal Politika",*Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı 57, 515-548.
- BUĞRA, A. ve KEYDER, Ç. (2003). New PovertyandtheChangingWelfareRegimeInTurkey, UNDP, Ankara.
- BUTİU, C. A. (2014). "ChildhoodPovertyandSocialExclusion: EuropeanApproaches",*Journal Plus Education*, Special issue, 77-86.
- BUZ, S. (2005). "Türkiye'deki Sığınmacıların PsikososyalSağlığı",*Toplum ve Sosyal Hizmet*, 16 (2), 93-105.
- BUZ, S. (2008). "Türkiye'deki Sığınmacıların Sosyal Profili",*Polis Bilimleri Dergisi*, 10 (4),1-14.
- CANALES, A. I. ve PEREZ, C. (2007). "InclusionandSegregation: TheIncorporation of Latin AmericanImmigrantsintothe U.S. LaborMarket",*LatinAmericanPerspectives*, 34(1), 73-82.
- CASTILLO, L.L.; SALEM, D. S. ve SARR, L. R. (2014). "TheEffect of Poverty, GenderExclusionand Child Labor on Out of School RatesForFemaleChildren", *Journal of ResearchInChildhoodEducation*, 28(2), 162-181.
- CHUNG, Y.; CHOI, K.; PARK, J. ve LİTMAN, T. (2014). "Socialexclusionandtransportationservices: A casestudy of unskilledmigrantworkers in South Korea",*Habitat International*, 44, 482-490.
- CLASEN, J.; GOULD, A. VINCENT, J. (1997). Long-TermUnemploymentAndTheThreat of SocialExclusion: A Cross-National Analysis of ThePosition of Long-TermUnemployed People In Germany, Swedenand Britain. Bristol: ThePolicyPress.
- COŞKUN, S. ve TİRELİ, M. (2008). Avrupa Birliği'nde Yoksullukla Mücadele Stratejileri ve Türkiye. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- ÇAKIR, Ö. (2002). "Sosyal Dışlanma", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4(3), 83-104.
- DEDEOĞLU, S. (2011). "Türkiye'de Göçmenlerin Sosyal Dışlanması: İstanbul Hazır-Giyim Sanayinde Çalışan Azerbaycanlı Göçmen Kadınlar Örneği", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 66(1), 27-48.
- DEDEOĞLU, S. ve GÖKMEN, Ç. E. (2011). Göç ve Sosyal Dışlanma: Türkiye'de Yabancı Göçmen Kadınlar. Ankara: Efil Yayınevi.
- ERDOĞAN, N. (2003). Yoksulluk Halleri. İstanbul: Deki Yayınları.
- FERRERA, M. (2009). "WelfareState Reform in Southern Europe. FightingPovertyandSocialExclusion in Greece, Italy, SpainandPortugal", RivistaInternazionale di Scienze Sociali, 117(1) (Gennaio-Marzo 2009), 169-171.
- FREIRE, P. (2010). Ezilenlerin Pedagojisi. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- GEROVSKA-MITEV, M. (2015). "PovertyandSocialExclusion in Macedonia, SerbiaandCroatia: StatusandPolicyResponses", Revija za Socijalnu Politiku, 22(1), 81-94.
- HEADY, C.; MIDDLETON, S.; MILLAR, J.; PAPADOPOULOS, F.; ROOM, G.; TSAKLOGLOU, P. (2004). "PovertyandSocialExclusion in Europe", Journal of Peace Research, 41(2), 233-238.
- IŞIK, O. ve PINARCIOĞLU, M. (2001). Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği. İstanbul: İletişim Yayınları.
- KİRİŞÇİ, K. (2005). "Eski ve Yeni Göç Modelleri ile Türkiye'nin Ulusal Kimliği", Türk(iye) Kültürleri, Ed: Pultar, Gönül ve Erman, Tahire. İstanbul: Tetragon Yayınları.
- LARSEN, B.R. (2011). "DrawingBacktheCurtains: The Role of Domestic Space in theSocialInclusionandExclusion of Refugees in RuralDenmark.SocialAnalysis", The International Journal of SocialandCulturalPractice, 55(2), 142-158.
- LI, Y.; PICKLES, A. ve SAVARAGE, M. (2005). "SocialCapitalandSocialTrustInBritain", European Sociologica Review, 21(2), 109-123.
- ŁODZINSKI, S. ve BARTOSZYNSKA, K. (2009). "Refugees in Poland: Mechanisms of EthnicExclusion", International Journal of Sociology, 39(3), 79-95.
- MALTI, T., KILLEN, M. ve GASSER, L. (2012). "SocialJudgmentsandEmotionAttributionsAboutExclusion in Switzerland", Child Development, 83(2), 697-711.
- MANNING, N.; TIKHONOVA, N. ve GEORGE, K. (2005). "PovertyandSocialExclusion in the New Russia", Russian Review, 64(3), 550-551.
- MCKEEVER, G. (2007). "CitizenshipandSocialExclusion: The Re-Integration of PoliticalEx-PrisonersInNorthernIreland", The British Journal of Criminology, 47(3), 423-438.
- ÖZKAPLAN, N., YÜCESAN-ÖZDEMİR, G. ve ÖZDEMİR, A. M. (2005). "Sosyal Dışlanma Ne'yi Dışlar: Avrupa Üzerine Notlar", Mülkiye, XXIX, 77-95.
- PEACE, R. (1999). SurfaceTension: Place/Poverty/PolicyFrom "Poverty" toSocialExclusion: Implications of DiscursiveShiftsInEuropeanUnionPovertyPolicies 1975-1999. UnpublishedPhDThesis. University of Waikato, Hamilton.
- PEACE, R. (2001). "SocialExclusion: A ConceptInNeed of Definition?", SocialPolicyJournal of New Zealand, 16, 17-36.

- SAPANCALI, F. (2005). "Avrupa Birliği'nde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri", *Çalışma ve Toplum*, 3 (6), 51-106.
- ASAM. Sığınmacı ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği (2011). Askıdaki Yaşamlar Alıdaki Yaşamlar Projesi Araştırma Raporu.
- SIROVATKA, T. ve MARES, P. (2008). "SocialExclusionand Forms of SocialCapital: CzechEvidence on Mutual Links", *SociologickýČasopis*, 44(3), 531-555.
- SILVER, H. (1994). "SocialExclusionandSocialSolidarity: Three Paradigms", *International LabourReview*, 133(5-6), 531-578.
- TARTANOĞLU, Ş. (2010). "Sosyal Dışlanma: Küreselleşme Perspektifinden Bir Kavramsallaştırma Çabası", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları*, Sayı 42, 1-14.
- TOKOL, A. (2012). "Sosyal Dışlanma-Ayrımcılık", Sosyal Politika. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- UNHCR (2007). İllere Göre UNHCR'ı İlgilendirenlerin Dağılımı. www.unhcr.org.tr/uploads/root/2007-yllk-istatistik.xls, Erişim: 20.09.2015.
- UNHCR (2015). UNHCR'a Başvuran Mülteci ve Sığınmacıların Ükelere Göre Dağılımı. [http://www.unhcr.org.tr/uploads/root/tr\(31\).pdf](http://www.unhcr.org.tr/uploads/root/tr(31).pdf), Erişim: 29.09.2015.
- VESELINOVIC', P.; MIC'IC', V. veMILETIC', D. (2012). "Serbia- Zone of PovertyandSocialExclusion", *Economics of Agriculture*, 59(2), 305-318.
- YANICKI, S. M.;KUSHNER, K. E. ve REUTTER, L. (2015). "SocialInclusion/Exclusion As Matters of Social (In) Justice: A Call ForNursing Action", *NursingInquiry*, 22(2), 121-133.
- YEPEZ DEL CASTILLO, I. (1994). "A ComparativeApproachtSocialExclusion", *International LabourReview*, 133 (5-6), 613-633.
- YILDIRIM, A. ve ŞİMŞEK, H. (2008). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- YILDIRIMALP, S. (2014). "Sosyal Dışlanma ve Avrupa Birliği Yaklaşımı" *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 91-108.
- YÜCESAN-ÖZDEMİR, G. (2007). "Sosyal Dışlanma Kavramı Masum Değildir: İnsandışlaşmanın Reddi ve İnsanlaşmaya Dair", *Tes-İş Dergisi*, Haziran 2007, 100-103.
- YÜCESAN-ÖZDEMİR, G. (2008). "AB Sosyal Politikasının Kavramlarını Yeniden Düşünmek: Güvenceli Esneklik, Sosyal Diyalog ve Sosyal Dışlanma", *Memleket, Siyaset, Yönetim*, 3(7), 61-85.
- ZHAN, S. (2011). "WhatDeterminesMigrantWorkers' Life Chances in ContemporaryChina?Hukou, SocialExclusion, andthe Market", *ModernChina*, 37(3), 243-285.

MAKALE YAZIM KURALLARI

Ege Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü tarafından yayınlanan *Sosyoloji Dergisi*, 1999 Yılı 7. Sayısından İtibaren, Asa Kuralları Gereğince “Hakemli Dergi” statüsündedir. Sosyoloji Dergisi, Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki defa yayınlanmaktadır. Sosyoloji dergisinin amacı, dünyada ve Türkiye’de kuramsal ve uygulamalı sosyoloji çalışmalarına yer verip bu çalışmalarını ilgili izlerkitle ile buluşturmadır. Dergimiz, bir disiplin ve bilgi alanı olarak sosyolojinin, diğer sosyal bilim disiplinleriyle güçlü bir bağa sahip olduğuna dikkat çekerek, disiplinlerarası bir perspektifin önemini vurgulamakta ve yayın politikasını bu doğrultuya göre belirlemektedir. Sosyoloji dergisinde genel olarak sosyoloji ve sosyal bilim çalışmalarına yer verilmektedir. Bu çalışmaların, kuramsal ve uygulamalı ölçeklerde alana katkıda bulunması ve içerik itibariyle yeni bir perspektif sunması gözetilmektedir. Dergide, dünyadaki birikimi yansıtan sosyolojik metinlerin tercümesine de yer verilir. Sosyal bilimler alanında Türkçe ve İngilizce makaleler yayınlanmaktadır.

Başvurular, sosyal bilim alanındaki özgün araştırma, tartışma-derleme, çeviri ve kitap tanıtımı-eleştirisi olabilir. Dergide yayınlanan özgün araştırma ve tartışma-derleme makaleleri hakemli statüsündedir, diğer yazılar hakem sürecine girmez. Hakemli statüsündeki makaleler, çifte kör hakem değerlendirme sistemine dâhil edilir, iki hakemin görüşlerinin farklı olması durumunda editör, makalenin yayınlanıp yayınlanmamasına ilişkin nihai kararı alabilir ya da makaleyi değerlendirme için bir üçüncü hakeme gönderebilir.

Makaleler Türkçe veya İngilizce olabilir. Makale; fotoğraf, tablo, grafik, harita gibi görsel bir malzeme içeriyorsa, söz konusu materyallerin ayrı dosyalar olarak başvuru gönderisine eklenmesi gerekmektedir.

Yazarlar, yazılarını değerlendirilmek üzere elektronik posta yoluyla gönderebilirler.

Bunun yanında yazarlar, makalelerini posta yoluyla da gönderebilirler. Bu yol tercih edilirse dikkat edilmesi gereken noktalar şunlardır: Çalışmanın basılı dört adet kopyası, makalenin kaydedildiği bir CD ve yazara ait kimlik adres ve e-posta bilgileri dergi iletişim adresine gönderilmelidir. Gönderilen dört basılı kopyadan sadece biri yazara ilişkin kimlik bilgilerini içermeli, hakemlere gönderilecek diğer üç kopya kimlik bilgilerini içermeyen basılmış olmalıdır.

Makalenin dilinde önce olmak üzere “Makale adı/Öz/Anahtar Kelimeler” ve “Title/Abstract/Keywords”lerin sırayla verilmelidir. Öz ve Abstract 100, Anahtar Kelimeler ve Keywords ise 6 kelimeyi geçmemelidir.

Metin, yazı karakteri Arial, harf büyüklüğü 10 punto, satır aralığı 1,15 cm ve paragraf aralığı önce 6 nk sonra 6 nk olmalıdır. Sayfa yapısı, A4 ebatında, genişlik 16,5 cm ve yükseklik 24 cm olacak şekilde ayarlanarak yukarıdan 3 cm, aşağıdan 2,3 cm, sağdan ve soldan 2 cm olarak biçimlendirilmelidir. Ana metin, dergi yayın formatında 10–25 sayfa sınırlarını geçmemelidir.

Kaynakça Arial yazı karakteri ve 9 punto ile yazılmalı ve satır aralığı 1 cm olmalıdır. Kaynakça'da sadece birincil kaynaklara yer verilmelidir. İkincil kaynaklar Kaynakça'da gösterilmez, nereden aktarıldığına ilişkin metin içinde dipnot verilebilir. Dergide Harvard referans tekniği temel alınmıştır. Metin içi atıflar aşağıdaki örneklere göre olmalıdır:

<i>Doğrudan atıflar tek yazar için</i>	".....dır." (Sayın, 2002: 25).
<i>Dolaylı atıflar tek yazar için</i>	Sayın'a göre...(2004: 16).
<i>Aynı yazarın aynı yıla ait birden çok eseri için</i>	Tatlıdil,(1990a, 1990b, 1990c).
<i>Çok yazarlı eserler için</i>	(Tatlıdil vd. 2002).
<i>Birden çok yazara atıflar için</i>	(Sayın, 1995; Tatlıdil, 1980).

Kaynakça aşağıdaki örneklere göre yazılmalıdır:

Kitaplar	
Tek yazar	SOYADI, A., YIL, <i>Kitabın adı</i> . Yayın Yeri: Yayınevi.
Birden çok yazar	SOYADI, A., SOYADI, A., YIL, <i>Kitabın adı</i> , Yayın Yeri: Yayınevi.
Editörlü Kitaplar	SOYADI, A., YIL, "Bölüm adı" <i>Yayınlandığı eser</i> (içinde) SOYADI, A. (der) Yayın Yeri: Yayınevi.
Sürelili yayınlar	
Basılı dergiler	SOYADI, A., YIL, "Makale başlığı" <i>Derginin adı</i> , Vol: Sayı: Sayfa Aralığı.
Elektronik dergiler	SOYADI, A., YIL, "Makale başlığı", <i>E-Derginin adı</i> , Vol: Sayı: Sayfa Aralığı, URL
Diğer eserler	
Bildiri kitabı	SOYADI, A., YIL, "Bildiri başlığı", <i>Bilimsel Toplantının Adı</i> , Yılı, Yeri, Düzenleyen Kurum, Yayın Yeri: Yayınevi.
Gazete haberi	SOYADI, A., YIL, "Yazının başlığı", <i>Gazetenin adı</i> , Tarih Gün/Ay Sayfa Ör: Slapper, G., 2005, "Corporate Manslaughter: New Issues for Lawyers". <i>The Times</i> , 3 Sep. p.4
TV programı	Programın adı, YIL, [TV programı] <i>TV Kanalı</i> , Tarih Gün/Ay/saat. Ör: Little Britain, 2006. [TV programme] <i>BBC, BBC2</i> , 30 January, 20:00.
Sinema Filmi	Filmin Adı, YIL, [Film] Yönetmen, Menşei, Yapımcı Firma Ör: Macbeth, 1948, [Film] Directed by Orson Wells, USA: Republic Pictures
Veritabanından	SOYADI, A, YIL, "Makale adı", <i>Dergi Adı</i> , cilt, sayfa aralığı, alınma

Alınan Dergi Makalesi	tarihi, veritabanının adı. Ör: Tamney, J. T., (1993). "Conservative Government and Support for the Religious Institution: Religious Education in English Schools", <i>The British Journal of Sociology</i> , 195-210, October 23, 2000, Jstor database.
--------------------------	--

Sosyoloji Dergisi'ne gönderilen yazıların araştırma ve yayın etiğine uygun olması gerekmektedir. Dergisi'ye gönderilen yazılar, daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış ve herhangi bir dergiye yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

Makale yazım kurallarına uygun olarak hazırlanmamış metinler değerlendirme sürecine alınmaz. Başvurular Yayın Kurulu tarafından biçim ve içerik açısından incelenir. Yayın Kurulu'nun ön değerlendirmesinden sonra uygun görülen yazılar Hakemlere gönderilir. Hakem değerlendirmesinin sonucunda yazının yayınlanıp yayınlanmayacağına ilişkin karar –varsa istenen değişiklik ve düzeltmeler ile birlikte– yazarlara bildirilir. Yazarlar yayınlanma kararının bildirildiği tarihten itibaren varsa düzeltme ve değişiklikleri yaparak, yazının son halini en geç on gün içerisinde dergi iletişim adresine göndermelidirler. Yayın kurulu, gönderilen çalışmalarını son kez değerlendirir, nihai yayın kararını alır. Yayınlanması kabul edilmeyen yazılar, yazarlara iade edilmez. Yayınlanan yazıların telif hakları dergiye aittir. Dergide yayınlanan yazılardan yazarların kendileri sorumludur. Yayın kurulu bu konuda sorumluluk kabul etmez.

İLETİŞİM

Tel: 0 (232) 311 16 83 Fax: 0 (232) 388 11 02 E-posta: egesosyolojidergisi@gmail.com, goknurege@gmail.com	ADRES: Doç. Dr. Gökür EGE (Editör) Sosyoloji Dergisi, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü 35100 Bornova/İZMİR
---	---

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

Published by the Department of Sociology at Ege University, *The Journal of Sociology* has been a "Refereed Journal" in accordance with the rules of ASA since its 7th issue published in 1999. *The Journal of Sociology* is published twice a year in April and October. *The Journal of Sociology* aims to include theoretical and applied studies in sociology from both all over the world and Turkey, and to introduce these studies to the related audience. Emphasizing the strong tie between sociology and other disciplines within social sciences, *The Journal of Sociology* underlines the importance of an interdisciplinary perspective, and determines its publication policy accordingly. *The Journal of Sociology* includes studies which are conducted within the field of sociology and social sciences. It is taken into consideration that these studies would contribute to sociology both in theoretical and applied contexts, and provide a new perspective regarding the contents. In addition, translations of sociological texts reflecting the worldwide accumulation in the field may be accepted for publication. Articles, which are necessarily within social sciences, may be written in Turkish or English.

Manuscripts of original research, discussion-review, book presentation and book review in the field of social sciences may be submitted. Papers submitted for publication are entered into a double-blind peer review system. On the condition that the two reviewers disagree, the editor may make the final decision either to accept or reject the paper or to send the paper to a third reviewer. Only the original research and discussion-review papers are peer-reviewed, and other types of articles (e.g. translation, book presentation, book presentation and book review) are not. Articles may be written in Turkish and English. If the articles contain visual materials such as photos, tables, graphs and maps, these must be attached as separate files to the application post.

Authors may submit their manuscripts via e-mail. Authors may also send their manuscripts via regular mail. If the latter application method is preferred, the following points should be considered: manuscript recorded on a CD along with its four hardcopies, author's identity information and communication details should be sent to the email address of the journal. Only one hardcopy is supposed to include the identity information of the author(s), the other three should be printed out without comprising any identity information.

Giving the priority to the one written in the original language of the article, "Title/Abstract/Keywords" and "Makale adı/Öz/Anahtar Kelimeler" should

be sequentially added. Abstract and keywords should not exceed 100 and 6 words, respectively. Texts should be written utilizing Arial 10 pt in font type, 1,15 cm in line spacing and before 6 nk, after 6 nk in paragraph spacing. Pages should be structured as A4 with the customized values of 16,5 cm in width and 24 cm in length. Page margins should be arranged cropping 3 cm from top, 2,3 cm from bottom and 2 cm both from right and left. Text's length should not get beyond the limits of 10-25 pages.

References should be written using Arial 9 pt in font type and 1 cm in line spacing. References should comprise primary resources solely. Secondary resources should not be included in reference section; however, secondary resources may be given as a footnote in the text as where they have been cited. Harvard reference technique is used. In-text citations should be written according to the following examples:

<i>Direct quotation</i>	"....." (Sayın, 2002: 25).
<i>Indirect quotation</i>	To Sayın... (2004: 16).
<i>Citing two or more works by the same author in the same year</i>	Tatlıdil (1990a, 1990b, 1990c).
<i>Citing a work with more than two authors</i>	(Tatlıdil et al.,2002).
<i>Citing multiple works</i>	(Sayın, 1995; Tatlıdil, 1980).

References should be written according to the following examples:

Books	
One author	SURNAME, N., YEAR, <i>Book Title</i> . Place of Publication: Name of the Publisher.
Multi-authored	SURNAME, N., SURNAME, N., YEAR, <i>Book Title</i> , Place of Publication: Name of the Publisher.
Edited	SURNAME, N., YEAR, "Chapter Title" <i>Book Title</i> (in SURNAME, N. (Ed.) Place of Publication: Name of the Publisher.
Periodicals	
Hardcopy Journals	SURNAME, N., YEAR, "Title" <i>Journal</i> , Vol: No: pp.
E-Journals	SURNAME, N., YEAR, "Title", <i>E-Journal Name</i> , Vol: No: pp. URL
Others	
Report Book	SURNAME, N., YEAR, "Paper Title", <i>Conference Name</i> , Year, Place, Issuing Institution Place of Publication: Name of the Publisher.
Newspaper	SURNAME, N., YEAR, "News Title", <i>Title of the Newspaper</i> , Date Day/Month Page ie. Slapper, G., 2005, "Corporate Manslaughter: New Issues for Lawyers". <i>The Times</i> , 3 Sep. p.4
TV programme	Programme Name, YEAR, [TV programme] <i>TV Channel</i> , Date Day/Month/Time. ie. Little Britain, 2006. [TV programme] <i>BBC, BBC2</i> , 30 January, 20:00.

Movie	Movie Name, YEAR, [Movie] Director, Country: Production co. ie. Macbeth, 1948, [Movie] Directed by Orson Wells, USA: Republic Pictures
Articles of Journal from Database	SURNAME, N, YEAR, "Article Title", <i>Journal Name</i> , Volume, page line, Citation date, Database name. ie. Tamney, J. T., (1993). "Conservative Government and Support for the Religious Institution: Religious Education in English Schools", <i>The British Journal of Sociology</i> , 195-210, October 23, 2000, JStor Database.

Articles submitted to the *Journal of Sociology* must be in accordance with research and publication ethics. They should neither have been previously published in another journal nor have been under consideration for publication elsewhere.

Texts which are not prepared in accordance with orthographical rules will not be considered in the review process. Submissions are firstly examined in terms of form and content; only the articles that are approved after preliminary assessment of the Editorial Board will be sent to reviewers. Authors are informed of the decision and are asked to make the required changes and corrections, if any. After they are informed by e-mail, authors should send the final version of their articles to the journal within ten days at the latest. The Editorial Board evaluates the submitted work for the last time and takes the final decision. Submissions that are not accepted for publication will not be returned to authors. The copyright of published works belongs to the journal. Authors should take responsibility for submitted and published work. The Editorial Board accepts no responsibility in this regard.

CONTACT INFORMATION

Phone: + 90 232 311 16 83 Fax: + 90 232 388 11 02 E-mail: egesosyolojidergisi@gmail.com, goknurege@gmail.com	ADDRESS: Göknur EGE, PhD Associate Prof. (Editor) Journal of Sociology, Ege University Faculty of Letters, Department of Sociology, 35100 Bornova / İZMİR
--	---